

**MASTEROPLEIDINGEN
RECHTSGELEERDHEID**

FACULTEIT RECHT, ECONOMIE, BESTUUR EN
ORGANISATIE

UNIVERSITEIT UTRECHT

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0659

© 2018 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

RAPPORT OVER DE MASTEROPLEIDINGEN NEDERLANDS RECHT, RECHT EN ONDERNEMING, NOTARIEEL RECHT, EUROPEAN LAW, PUBLIC INTERNATIONAL LAW EN LAW AND ECONOMICS VAN DE UNIVERSITEIT UTRECHT.....	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDINGEN.....	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	6
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	6
WERKWIJZE VAN HET PANEL	7
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL	11
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING	21
BIJLAGEN	51
BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN	53
BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	55
BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES.....	62
BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN DE PROGRAMMA'S	68
BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA	72
BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	73

Dit rapport is vastgesteld op 09/10/2018

RAPPORT OVER DE MASTEROPLEIDINGEN NEDERLANDS RECHT, RECHT EN ONDERNEMING, NOTARIEEL RECHT, EUROPEAN LAW, PUBLIC INTERNATIONAL LAW EN LAW AND ECONOMICS VAN DE UNIVERSITEIT UTRECHT

Dit rapport volgt het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. 19 december 2014).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDINGEN

Masteropleiding Nederlands recht

Naam van de opleiding:	Nederlands recht
CROHO-nummer:	66451
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	wetenschappelijk
Aantal studiepunten:	60 EC
Afstudeerrichtingen:	Privaatrecht, Staats- en bestuursrecht en Strafrecht
Locatie(s):	Utrecht
Variant(en):	voltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Masteropleiding Recht en onderneming

Naam van de opleiding:	Recht en onderneming
CROHO-nummer:	60741
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	wetenschappelijk
Aantal studiepunten:	60 EC
Afstudeerrichtingen:	Onderneming en recht
Locatie(s):	Utrecht
Variant(en):	voltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Masteropleiding Notarieel recht

Naam van de opleiding:	Notarieel recht
CROHO-nummer:	66828
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	wetenschappelijk
Aantal studiepunten:	60 EC
Afstudeerrichtingen:	-
Locatie(s):	Utrecht
Variant(en):	voltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Masteropleiding European Law

Naam van de opleiding:	European Law
CROHO-nummer:	60602
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	wetenschappelijk
Aantal studiepunten:	60 EC
Afstudeerrichtingen:	-

Locatie(s): Utrecht
Variant(en): voltijd
Onderwijstaal: Engels
Vervaldatum accreditatie: 03/07/2019

Masteropleiding Public International Law

Naam van de opleiding: Public International Law
CROHO-nummer: 60856
Niveau van de opleiding: master
Oriëntatie van de opleiding: wetenschappelijk
Aantal studiepunten: 60 EC
Afstudeerrichtingen: -
Locatie(s): Utrecht
Variant(en): voltijd
Onderwijstaal: Engels
Vervaldatum accreditatie: 03/07/2019

Masteropleiding Law and Economics

Naam van de opleiding: Law and Economics
CROHO-nummer: 60742
Niveau van de opleiding: master
Oriëntatie van de opleiding: wetenschappelijk
Aantal studiepunten: 60 EC
Afstudeerrichtingen: -
Locatie(s): Utrecht
Variant(en): voltijd
Onderwijstaal: Engels
Vervaldatum accreditatie: 03/07/2019

Het bezoek van het visitatiepanel Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van de Universiteit Utrecht vond plaats op 27 - 29 maart 2018.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling: Universiteit Utrecht
Status van de instelling: bekostigd
Resultaat instellingstoets: positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 7 augustus 2017 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de masteropleidingen Nederlands recht, Recht en onderneming, Notarieel recht, European Law, Public International Law en Law and Economics beoordeelde bestond uit:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout, voorzitter Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI), emeritus bijzonder hoogleraar Migratierecht en Rechtsbescherming aan de Radboud Universiteit Nijmegen en voormalig Nationale Ombudsman [voorzitter];
- Prof. dr. J. (Jan) Struikisma, hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder Ruimtelijk Bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam [vice-voorzitter];
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols, emeritus hoogleraar Straf- en Strafprocesrecht aan en voormalig Rector Magnificus van Maastricht University;
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz, eerst hoogleraar Notarieel Recht, daarna hoogleraar Personen- en familierecht, in het bijzonder Familievermogensrecht, aan de Universiteit van Amsterdam;

- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure, hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit Rotterdam;
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos, hoogleraar Privaatrecht, in het bijzonder Europees Consumentenrecht, aan de Universiteit van Amsterdam;
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB, masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Handels- en ondernemingsrecht, aan Maastricht University [studentlid].

Het panel werd ondersteund door Dr. F. (Floor) Meijer, die optrad als secretaris.

De curricula vitae van de panelleden zijn opgenomen in bijlage 1.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De visitatiegroep Rechtsgeleerdheid

De beoordeling van de masteropleidingen Nederlands recht, Recht en onderneming, Notarieel recht, European Law, Public International Law en Law and Economics aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van Universiteit Utrecht was onderdeel van de visitatie Rechtsgeleerdheid. In overleg met de NVAO is ervoor gekozen om binnen de overkoepelende visitatiegroep Domein Rechtsgeleerdheid drie subclusters (in het vervolg clusters) van instellingen aan te wijzen:

- Cluster I   Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit, Erasmus Universiteit Rotterdam, Nyenrode Business Universiteit;
- Cluster II   Universiteit Leiden, Tilburg University, Universiteit Utrecht;
- Cluster III   Maastricht University, Open Universiteit, Radboud Universiteit, Rijksuniversiteit Groningen.

Ieder cluster werd door een eigen panel beoordeeld. De panels bestonden voor elk cluster uit de volgende leden:

Cluster I

- Em. prof. I.F. (Ige) Dekker (voorzitter)
- Prof. dr. P.P.T. (Paul) Bovend'eert (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. T.A. (Theo) de Roos
- Prof. dr. P.H.J. (Peter) Essers
- Prof. dr. A.L.B (Aurelia) Colombi Ciacchi
- Dr. W.H.F.M. (Wouter) Cortenraad LLM
- Prof. dr. G.E. (Gerrit) van Maanen
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. mr. P. (Peggy) Valcke
- Prof. dr. L.J. (Larissa) van den Herik

Cluster II

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch
- Prof. dr. A.A.H. (Aukje) van Hoek
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB

- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg

Cluster III

- Em. prof. dr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn (voorzitter)
- Prof. dr. E. (Elies) van Sliedregt (vice-voorzitter)
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel
- Prof. dr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt
- Em. prof. dr. L.C. (Laurens) Winkel
- Em. prof. dr. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk
- Prof. dr. Y. (Yves) Jorens
- Dr. D. (Dominique) Sluijsmans
- Dr. S.A. (Sonja) Kruisinga
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. M. (Manuel) Desantes Real
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg
- Prof. dr. H.N. (Harriët) Schelhaas

Voor elk bezoek binnen een cluster werd vervolgens een subpanel aangesteld, gebaseerd op de expertise en beschikbaarheid van panelleden en rekening houdend met mogelijke belangenverstremgeling. Bij het bezoek aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van Universiteit Utrecht bestond het panel uit de volgende leden:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.F.M (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB

Coördinatie en secretarissen

Dr. Fiona Schouten was uitvoerend coördinator van de visitatie Rechtsgeleerdheid, drs. Linda te Marvelde supervisor en Marcella van Schie MA projectondersteuner. Voor cluster I traden drs. José van Zwieten (UvA, VU) en dr. Marianne van der Weiden (EUR, Nyenrode) op als secretaris, voor cluster II Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA (UL) en dr. Floor Meijer (TiU en UU) en voor cluster III drs. Renate Prenen (MU, OU, RU en RUG). Daarnaast werd voor de bezoeken aan UvA, EUR, MU en RU een tweede secretaris ingezet vanwege parallelsessies in het programma. Drs. José van Zwieten was tweede secretaris bij het bezoek aan de EUR. In de overige gevallen was Fiona Schouten tweede secretaris.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling binnen en tussen de drie clusters werd op diverse manieren geborgd:

1. De coördinator van QANU was bij elk bezoek aanwezig bij het opstellen van de eindoordelen;
2. De coördinator was bij het eerste bezoek in ieder subcluster aanwezig;
3. Er vonden ijkingsoverleggen plaats op vrijdag 8 december 2017 en 6 april 2018 waarin voorzitters, vice-voorzitters, studentleden en de coördinator van QANU werkwijze en beoordeling bespraken;
4. De voorzitters waren in ieder geval bij één bezoek buiten hun eigen cluster als toehoorder aanwezig;

5. De student-panelleden rouleerden; zij namen deel aan ten minste één bezoek in elk cluster;
6. Voorafgaand aan de bezoeken vond er op 29 augustus 2017 een overleg plaats tussen coördinator en secretarissen, waarin de werkwijze werd besproken.

Vorbereiding

Op 23 maart 2017 werden de voorzitters van de drie panels gezamenlijk door QANU geïnformeerd over de werkwijze tijdens de visitatie Rechtsgeleerdheid, de beoordelingskaders en de bezoekplanning. Daarbij spraken zij ook over wederzijdse afstemming en onderlinge communicatie. De voorzitters kwamen naar aanleiding hiervan tot een gezamenlijke richtlijn voor hun werkwijze bij de scriptieselectie en tot een omschrijving van aard en aantal van de vakken die tijdens de bezoeken door de opleidingen ter inzage werden gegeven.

De leden van de drie panels kwamen op 19 juni 2017 bijeen voor een startvergadering. Tijdens die bijeenkomst werden de panelleden geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders en de planning van de bezoeken. De panelleden reflecteerden ook op de inhoud en het gebruik van het domeinspecifiek referentiekader voor de visitatiegroep (zie bijlage 2).

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan Universiteit Utrecht stelden coördinator en panelvoorzitter een selectie samen van eindwerken van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken werden gekozen uit een lijst van afgestudeerden over 01/09/2015 – 31/08/2017. De selectie vond plaats volgens de Beoordelingsrichtlijn eindwerken van de NVAO. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling. Het panel bestudeerde deze selectie en de bijbehorende beoordelingsformulieren.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie. Dit bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 5. De Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners die ter goedkeuring werden voorgelegd aan het panel en de coördinator.

Na ontvangst van de kritische reflectie controleerde de coördinator deze op kwaliteit en volledigheid alvorens haar ter bestudering naar het panel te sturen. De panelleden lazen de kritische reflectie en formuleerden op basis daarvan vragen en eerste bevindingen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Universiteit Utrecht vond plaats op 27 – 29 maart 2018. Tijdens het bezoek trad vicevoorzitter Jan Struiksmā op als voorzitter in verband met de gezondheid van panelvoorzitter Roel Fernhout, die wel bij het volledige bezoek aanwezig was en deelnam aan de beoordeling. Barbara Reinhartz kon door persoonlijke omstandigheden niet bij het bezoek aanwezig zijn, maar leverde voorafgaand aan het bezoek bevindingen aan en las mee in de rapportagefase.

Tijdens het bezoek bestudeerde het panel het ter inzage gevraagde materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 6. Het panel sprak met studenten en docenten, formeel en informeel verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de opleidings- en examencommissie. Tevens bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopsprekkuur. Van die gelegenheid is geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om zijn voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de fungerend voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel. Dit legde de coördinator voor aan de panelleden. Na verwerking van hun commentaar en na akkoord van het

panel stuurde de coördinator het rapport naar de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De reactie van het bestuur op het conceptrapport werd voorgelegd aan de voorzitter van het panel en feitelijke onjuistheden werden op zijn verzoek gecorrigeerd. Vervolgens werd het rapport door het panel vastgesteld en toegestuurd aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie en aan het College van Bestuur van Universiteit Utrecht.

Beslisregels

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden en de opleiding als geheel gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs verwacht mag worden van een bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Onvoldoende

De opleiding voldoet niet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont op meerdere vlakken ernstige tekortkomingen.

Voldoende

De opleiding voldoet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont over de volle breedte een acceptabel niveau.

Goed

De opleiding steekt systematisch uit boven de gangbare basiskwaliteit.

Excellent

De opleiding steekt systematisch ver uit boven de gangbare basiskwaliteit en geldt als een internationaal voorbeeld.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Masteropleiding Nederlands recht

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de masteropleiding Nederlands recht van de Universiteit Utrecht beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Het multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde departementale profiel klinkt in de geformuleerde eindkwalificaties duidelijk door. Het panel adviseert de aandacht die in het studieprogramma aan Engelse taalvaardigheid wordt besteed, in de eindkwalificaties uit te drukken. Ook verdient het volgens het panel aanbeveling in de kwalificaties niet alleen aandacht te besteden aan wetenschappelijke integriteit, zoals nu het geval is, maar ook aan beroepsethiek. Het civiel effect voor de togaberoepen is op adequate wijze in de opleiding verankerd. Het panel vindt de profilering van de masteropleiding Nederlands recht met drie uitgewerkte programma's helder, maar adviseert de opleiding een aantal programmaspecifieke eindkwalificaties te formuleren, waardoor de eisen die aan studenten gesteld worden duidelijker in relatie staan tot de vakinhoud.

Onderwijsleeromgeving

Over de opzet en invulling van de masteropleiding *Nederlands recht* en de drie onderliggende masterprogramma's Privaatrecht, Staats- en bestuursrecht en Strafrecht is het panel tevreden. De opleiding biedt studenten veel keuzevrijheid doordat de masterprogramma's elk meerdere specialisaties en een zeer ruim aanbod van capita selecta-modules omvatten. In het cursusaanbod krijgt de voor het departement RGL kenmerkende multidimensionale, maatschappelijke en internationale oriëntatie voldoende vorm. Het niveau van bestudeerde voorbeeldvakken is hoog. De insteek van de opleiding is academisch, met veel aandacht voor onderzoeksvaardigheden en specialisaties die aansluiten bij het onderzoek dat binnen de betrokken leerstoelgroepen verricht wordt. Tegelijkertijd wordt ook steeds een koppeling gemaakt met de beroepspraktijk en met juridische vaardigheden. Een verbetermogelijkheid is om beroepsethische aspecten explicieter aan de orde te stellen. Het panel vindt dat het Utrechtse onderwijsmodel van kleinschalig, intensief, activerend en deels vraaggestuurd onderwijs overtuigend vorm krijgt binnen de opleiding. Het waardeert dat in alle onderwijsonderdelen gebruik wordt gemaakt van activerende individuele en groepsopdrachten. Ook de introductie van het OST, dat studenten stap voor stap op weg helpt bij het schrijven van de scriptie, draagt bij aan de studeerbaarheid. Dit traject biedt voldoende structuur, maar kent tegelijkertijd de nodige flexibiliteit. Een sterk punt zijn, tot slot, de goed gekwalificeerde en sterk bij hun studenten betrokken docenten. Met name het programma Staats- en bestuursrecht valt in positieve zin op door het hoge aantal gepromoveerde en BKO/SKO-gecertificeerde docenten. In het programma Strafrecht zou het aantal gepromoveerde docenten verhoogd kunnen worden. De opleiding ervaart dat het in bepaalde vakgebieden (burgerlijk procesrecht, internationaal privaatrecht, notarieel recht) steeds lastiger wordt om goed gekwalificeerde docenten te werven. Wat het panel betreft, verdient dit punt van zorg de volle aandacht van het departement en de faculteit.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een goed doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en *rubrics* en de toegenomen nadruk op feedback. De gehanteerde procedures zijn, mede dankzij het *Kookboek Toetskwaliteit*, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een BKO behaald en zijn zich bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen zijn wat het panel betreft divers en sluiten goed aan bij de leerdoelen en werkvormen. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig.

Positief is ook dat de procedures voor de beoordeling van het eindwerk sinds de vorige visitatie verder geüniformeerd en geobjectiveerd zijn. Men bezint zich op stappen om de transparantie in de beoordelingsprocedure te versterken. Ook het belang van kalibratie van beoordelingen wordt onderkend, maar wat het panel betreft, zou dit sterker in procedures vervat kunnen worden. Het gebruikte beoordelingsformulier bevat adequate criteria, die in de laatste versie van het formulier op heldere wijze zijn uitgewerkt. Wel verdient het aanbeveling om de formulering rond het criterium 'onderzoeksaanpak en methoden' aan te scherpen.

Over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg te spreken. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols voor wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel met tevredenheid vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen, en daarmee tot een continue kwaliteitsverbetering van de opleiding.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel concludeert op basis van de bestudeerde eindwerken en van de gesprekken met studenten en alumni dat de studenten bij het afronden van hun masteropleiding Nederlands recht de eindkwalificaties van de opleiding realiseren. De scripties zijn van voldoende niveau. Wel valt op dat de methodologische verantwoording vaak erg summier is. Met name in de goede eindwerken ziet het panel aanzetten tot een multidimensionale benadering, inclusief interne en externe rechtsvergelijking en benoeming van metajuridische aspecten. Afgestudeerden zijn bijzonder positief over hun opleiding en voelen zich goed voorbereid op de beroepspraktijk. Gemiddeld vinden ze snel na het afstuderen een baan op een passend niveau.

Masteropleiding Recht en onderneming

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de masteropleiding Recht en onderneming van de Universiteit Utrecht beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Het multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde departementale profiel klinkt in de geformuleerde eindkwalificaties duidelijk door. Het panel adviseert de aandacht die in het studieprogramma aan Engelse taalvaardigheid wordt besteed, in de eindkwalificaties uit te drukken. Ook verdient het volgens het panel aanbeveling in de kwalificaties niet alleen aandacht te besteden aan wetenschappelijke integriteit, zoals nu het geval is, maar ook aan beroepsethiek. Het civiel effect voor de togaberoepen is op adequate wijze in de opleiding verankerd. De masteropleiding Recht en onderneming biedt een geïntegreerde benadering van het ondernemings- en handelsrecht, het arbeidsrecht en het economisch publiekrecht, die voldoende tot uitdrukking komt in de eindkwalificaties.

Onderwijsleeromgeving

De masteropleiding Recht en onderneming is helder opgebouwd. Studenten volgen twee majorcursussen die de breedte van het gehele opleidingsprofiel (ondernemingsrecht, arbeidsrecht, economisch publiekrecht) beslaan en kiezen daarnaast voor een specialisatie in een van de drie richtingen, of voor een verbredende minor. De multidimensionale, maatschappelijke en internationale oriëntatie die het departement RGL voorstaat, komt zichtbaar tot uitdrukking in de cursussen. Die bieden ruimte voor interne en externe rechtsvergelijking, plaatsen de leerstukken in een nationaalrechtelijk en Europeesrechtelijk kader en leggen een link naar actuele discussies. Het niveau van de cursussen is aan de maat. De opleiding koppelt theorie waar mogelijk aan de praktijk. Positief is de veelvoud aan vormen waarin vaardigheidstraining wordt geboden in combinatie met een inhoudelijke opdracht, waaronder het opstellen van contracten en cliëntadviezen en het schrijven en beoordelen van annotaties. Hiermee wordt op overtuigende wijze aangetoond dat activerend leren centraal staat en dat de opleiding ook praktijkgeoriënteerd is. Het beter faciliteren van stages zou dit wat het panel betreft nog verder onderstrepen. De relatief kleine schaal van de opleiding werkt community-vorming in de hand. In de afgelopen periode waren arbeidsmarktoriëntatie en

studiebegeleiding, blijkens evaluatieresultaten, aandachtspunten. Op beide punten heeft de opleiding door de introductie van het OST reeds een verbeteringslag ingezet. Over de samenstelling van het docententeam is het panel tevreden, al verdient het aanbeveling om de al enige tijd bestaande vacature voor een hoogleraar Ondernemingsrecht zo snel mogelijk in te vullen.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een goed doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en *rubrics* en de toegenomen nadruk op feedback. De gehanteerde procedures zijn, mede dankzij het *Kookboek Toetskwaliteit*, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een BKO behaald en zijn zich bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen zijn wat het panel betreft divers en sluiten goed aan bij de leerdoelen en werkvormen. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig.

Positief is ook dat de procedures voor de beoordeling van het eindwerk sinds de vorige visitatie verder geüniformeerd en geobjectieerd zijn. Men bezint zich op stappen om de transparantie in de beoordelingsprocedure te versterken. Ook het belang van kalibratie van beoordelingen wordt onderkend, maar wat het panel betreft, zou dit sterker in procedures vervat kunnen worden. Het gebruikte beoordelingsformulier bevat adequate criteria, die in de laatste versie van het formulier op heldere wijze zijn uitgewerkt. Wel verdient het aanbeveling om de formulering rond het criterium 'onderzoeksaanpak en methoden' aan te scherpen.

Over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg te spreken. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols voor wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel met tevredenheid vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen, en daarmee tot een continue kwaliteitsverbetering van de opleiding.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel concludeert op basis van de bestudeerde eindwerken en van de gesprekken met studenten en alumni dat de studenten bij het afronden van hun masteropleiding Recht en onderneming de eindkwalificaties van de opleiding realiseren. De scripties zijn van voldoende niveau. Wel valt op dat de methodologische verantwoording vaak erg summier is. Met name in de goede eindwerken ziet het panel aanzetten tot een multidimensionale benadering, inclusief interne en externe rechtsvergelijking en benoeming van metajuridische aspecten. Afgestudeerden zijn bijzonder positief over hun opleiding en voelen zich goed voorbereid op de beroepspraktijk. Gemiddeld vinden ze snel na het afstuderen een baan op een passend niveau.

Masteropleiding Notarieel recht

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de masteropleiding Notarieel recht van de Universiteit Utrecht beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Het multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde departementale profiel klinkt in de geformuleerde eindkwalificaties duidelijk door. Het panel adviseert de aandacht die in het studieprogramma aan Engelse taalvaardigheid wordt besteed, in de eindkwalificaties uit te drukken. Het civiel effect voor de togaberoepen is op adequate wijze verankerd. Volgens het panel onderscheidt de masteropleiding Notarieel recht zich hiermee en speelt ze in op de zich aftekenende ontwikkeling dat het notariële recht niet langer het exclusieve domein van de notaris is. Wel raadt het panel aan om de recent ontstane onduidelijkheden over de beroepsvereisten voor het notariaat op korte termijn weg te nemen. Wat het panel betreft is er

sprake van een mooi complete set van eindkwalificaties waarin het opleidingsprofiel goed doorklinkt. Het waardeert met name ook dat er expliciete aandacht uitgaat naar de sociaal-maatschappelijke en ethische verantwoordelijkheden die zijn verbonden aan het notariële recht.

Onderwijsleeromgeving

De masteropleiding Notarieel recht is wat het panel betreft adequaat vormgegeven binnen de kaders die de Wet op het Notarisambt stelt. Alle relevante onderwerpen komen voldoende aan bod en de inhoud van de vakken is op niveau. Het panel waardeert dat de opleiding met de mogelijkheid tot het volgen van *capita selecta* een element van keuzevrijheid heeft ingebouwd, maar betreurt dat studenten daar in de praktijk vooralsnog geen gebruik van maken omdat zij anders niet aan de beroepsvereisten voor het notariaat voldoen. De opleiding geeft voldoende invulling aan de Utrechtse multidimensionale en maatschappelijke oriëntatie. De internationale oriëntatie is wat minder overtuigend vormgegeven. Het panel raadt aan ten minste twee verplichte Engelstalige vakken te programmeren, omdat een goede beheersing van het Engels in de commerciële notarispraktijk inmiddels onontbeerlijk is. Mede dankzij het goed vormgegeven OST is de academische basis van de opleiding gewaarborgd. Dat de opleiding ook sterk gericht is op de beroepspraktijk blijkt onder meer uit het betrekken van beroepsbeoefenaren bij het onderwijs en het aanbieden van onderwijs op locatie, zoals in de mooi vormgegeven extracurriculaire onderwijsactiviteiten Masterskills Notariaat en Masterclass Notariaat die studenten de gelegenheid bieden om kennis te maken met actuele ontwikkelingen in de notariële beroepspraktijk. Hoewel de selectieve masterclass elementen van een honoursprogramma in zich draagt, raadt het panel aan om studenten ook de gelegenheid te bieden om deel te nemen aan het opleidingsoverstijgende master-honoursprogramma. Op dit moment is dat (nog) niet het geval. De community-vorming, het relatief hoge aantal contacturen en de consequente toepassing van het intensieve, activerende Utrechtse onderwijsmodel zijn sterke punten van de opleiding. Het panel waardeert bovendien dat de opleiding meer dan de andere Utrechtse opleidingen aandacht besteedt aan de ethische dilemma's waarmee de beroepsbeoefenaar geconfronteerd kan worden. De omvang en kwaliteiten van het docententeam zijn naar behoren en studenten zijn bovendien erg te spreken over de benaderbaarheid van hun docenten. Het percentage gepromoveerden ligt wat lager dan in andere opleidingen (64%) en verdient aandacht.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een goed doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en *rubrics* en de toegenomen nadruk op feedback. De gehanteerde procedures zijn, mede dankzij het *Kookboek Toetskwaliteit*, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een BKO behaald en zijn zich bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen zijn wat het panel betreft divers en sluiten goed aan bij de leerdoelen en werkvormen. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig.

Positief is ook dat de procedures voor de beoordeling van het eindwerk sinds de vorige visitatie verder geüniformeerd en geobjectiveerd zijn. Men bezint zich op stappen om de transparantie in de beoordelingsprocedure te versterken. Ook het belang van kalibratie van beoordelingen wordt onderkend, maar wat het panel betreft, zou dit sterker in procedures vervat kunnen worden. Het gebruikte beoordelingsformulier bevat adequate criteria, die in de laatste versie van het formulier op heldere wijze zijn uitgewerkt. Wel verdient het aanbeveling om de formulering rond het criterium 'onderzoeksaanpak en methoden' aan te scherpen.

Over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg te spreken. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols voor wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel met

tevredenheid vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen, en daarmee tot een continue kwaliteitsverbetering van de opleiding.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel concludeert op basis van de bestudeerde eindwerken en van de gesprekken met studenten en alumni dat de studenten bij het afronden van hun masteropleiding Notarieel recht de eindkwalificaties van de opleiding realiseren. De scripties zijn van voldoende niveau. Wel valt op dat de methodologische verantwoording vaak erg summier is. Met name in de goede eindwerken ziet het panel aanzetten tot een multidimensionale benadering, inclusief interne en externe rechtsvergelijking en benoeming van metajuridische aspecten. Afgestudeerden zijn bijzonder positief over hun opleiding en voelen zich goed voorbereid op de beroepspraktijk. Gemiddeld vinden ze snel na het afstuderen een baan op een passend niveau.

Masteropleiding European Law

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de masteropleiding European Law van de Universiteit Utrecht beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Het multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde departementale profiel klinkt in de geformuleerde eindkwalificaties duidelijk door. Het verdient volgens het panel aanbeveling in de kwalificaties niet alleen aandacht te besteden aan wetenschappelijke integriteit, zoals nu het geval is, maar ook aan beroepsethiek. Het civiel effect voor de togaberoepen is op adequate wijze in de opleiding verankerd. Het panel waardeert de sterke nadruk die de masteropleiding European Law legt op de verbinding en wisselwerking tussen het Europese en nationale niveau en de multidimensionale benadering. De twaalf eindkwalificaties van de opleiding vormen een goede representatie van dit onderscheidende opleidingsprofiel.

Onderwijsleeromgeving

De masteropleiding European Law heeft een duidelijke opbouw en goede samenhang. In elke periode wordt zowel een wat specialistischer als een wat generieker onderdeel geprogrammeerd. De multidimensionale oriëntatie en *law in context*-benadering spelen steeds een belangrijke rol. Niet alleen juridische perspectieven, maar ook inzichten uit andere disciplines komen in de cursussen ter sprake. Belangrijke politiek-maatschappelijke gebeurtenissen of vraagstukken vormen soms een vertrekpunt voor het onderwijs. Het bestudeerde vakgebied en de internationale studentpopulatie zorgen voor een bij uitstek internationale oriëntatie. De opleiding is voldoende wetenschappelijk en tegelijk ook praktisch gericht: het onderwijs wordt in hoofdzaak verzorgd door actieve wetenschappers, maar ook professionals uit het werkveld worden bij de invulling betrokken. Positief is de veelvoud aan vormen waarin vaardigheidstraining wordt geboden in combinatie met een inhoudelijke opdracht. Het panel waardeert bovendien dat de opleiding een (weliswaar facultatieve) *moot court* programmeert. De beperkte instroom is wat zorgelijk; met gemiddeld 20-25 studenten per jaar komt de opleiding dicht bij de ondergrens die de UU aan masteropleidingen stelt. Een voordeel van de kleinschaligheid is evenwel dat er gewerkt wordt in overzichtelijke groepen, wat de community-vorming en het persoonlijk contact tussen studenten en docenten ten goede komt. Een sterk punt is dat de opleiding een duidelijke visie heeft op arbeidsmarktorientatie en studenten, als onderdeel daarvan, coacht voor het toelatingsconcorso voor de Europese instellingen en bemiddelt bij het verwerven van stageplekken. Over de samenstelling van het team van docenten is het panel tevreden. De staf is inhoudelijk gekwalificeerd en bovendien – getuige het hoge aantal BKO/SKO-gecertificeerde docenten – voldoende didactisch onderlegd.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een goed doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en *rubrics* en de

toegenomen nadruk op feedback. De gehanteerde procedures zijn, mede dankzij het *Kookboek Toetskwaliteit*, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een BKO behaald en zijn zich bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen zijn wat het panel betreft divers en sluiten goed aan bij de leerdoelen en werkvormen. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig.

Positief is ook dat de procedures voor de beoordeling van het eindwerk sinds de vorige visitatie verder geüniformeerd en geobjectiveerd zijn. Men bezint zich op stappen om de transparantie in de beoordelingsprocedure te versterken. Ook het belang van kalibratie van beoordelingen wordt onderkend, maar wat het panel betreft, zou dit sterker in procedures vervat kunnen worden. Het gebruikte beoordelingsformulier bevat adequate criteria, die in de laatste versie van het formulier op heldere wijze zijn uitgewerkt. Wel verdient het aanbeveling om de formulering rond het criterium 'onderzoeksanpak en methoden' aan te scherpen.

Over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg te spreken. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols voor wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel met tevredenheid vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen, en daarmee tot een continue kwaliteitsverbetering van de opleiding.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel concludeert op basis van de bestudeerde eindwerken en van de gesprekken met studenten en alumni dat de studenten bij het afronden van hun masteropleiding European Law de eindkwalificaties van de opleiding realiseren. Met name in de goede eindwerken ziet het panel aanzetten tot een multidimensionale benadering, inclusief interne en externe rechtsvergelijking en benoeming van metajuridische aspecten. De scripties van de masteropleiding European Law sprongen er over de hele linie uit door hun hoge kwaliteit. Afgestudeerden zijn bijzonder positief over hun opleiding en voelen zich goed voorbereid op de beroepspraktijk. Gemiddeld vinden ze snel na het afstuderen een baan op een passend niveau.

Masteropleiding Public International Law

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de masteropleiding Public International Law van de Universiteit Utrecht beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Het multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde departementale profiel klinkt in de geformuleerde eindkwalificaties duidelijk door. Het verdient volgens het panel aanbeveling in de kwalificaties niet alleen aandacht te besteden aan wetenschappelijke integriteit, zoals nu het geval is, maar ook aan beroepsethiek. Het civiel effect voor de togaberoepen is op adequate wijze in de opleiding verankerd. Het panel acht het profiel van de opleiding *Public International Law* adequaat, evenals de eindkwalificaties van de opleiding.

Onderwijsleeromgeving

Het curriculum van de masteropleiding Public International Law is helder opgebouwd uit twee complementaire majorcursussen over het internationaal publiekrecht en twee *research-driven* specialisaties. Met name de Human Rights-specialisatie geniet inmiddels internationale bekendheid en zorgt (mede) voor een (sterk) groeiende instroom. De specialisatie Environment and Law of the Sea blijft in dit opzicht nog wat achter. De departementale multidimensionale, maatschappelijke en internationale oriëntatie krijgt op overtuigende wijze vorm en de inhoud van door het panel bestudeerde vakken is van een stevig niveau. Het internationale karakter van de studenten- en docentenpopulatie maakt het mogelijk een international classroom te creëren en van de meerwaarde daarvan maakt de opleiding goed gebruik. Er is sprake van een hechte community waarin studenten samen met, en van elkaar leren. De stijging van de instroom in de afgelopen jaren is enerzijds een indicatie van succes, maar vormt anderzijds een bedreiging voor het kleinschalige karakter van de

opleiding. De opleiding zou zich wat het panel betreft, kunnen bezinnen op het instellen van een bovengrens op de instroom. Conform het activerend en intensiverend Utrechtse Onderwijsmodel en de facultaire onderwijsvisie heeft de opleiding het voorheen erg beperkte aantal contacturen gedurende de visitatieperiode uitgebreid. De focus op de beroepspraktijk komt tot uitdrukking in goed vormgegeven vaardighedenonderwijs, waarin gebruik wordt gemaakt van authentieke opdrachten. Met name de voor alle studenten verplichte *moot court* rond casus van het internationaal gerechtshof verdient vermelding. De opleiding spreekt bovendien haar internationale netwerk aan voor studenten die stages willen lopen. De kwaliteit van het docententeam is hoog. Prominente Utrechtse wetenschappers zijn bij het onderwijs betrokken en de staf is ook in didactisch opzicht voldoende gekwalificeerd.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een goed doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en *rubrics* en de toegenomen nadruk op feedback. De gehanteerde procedures zijn, mede dankzij het *Kookboek Toetskwaliteit*, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een BKO behaald en zijn zich bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen zijn wat het panel betreft divers en sluiten goed aan bij de leerdoelen en werkvormen. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig.

Positief is ook dat de procedures voor de beoordeling van het eindwerk sinds de vorige visitatie verder geüniformeerd en geobjectiveerd zijn. Men bezint zich op stappen om de transparantie in de beoordelingsprocedure te versterken. Ook het belang van kalibratie van beoordelingen wordt onderkend, maar wat het panel betreft, zou dit sterker in procedures vervat kunnen worden. Het gebruikte beoordelingsformulier bevat adequate criteria, die in de laatste versie van het formulier op heldere wijze zijn uitgewerkt. Wel verdient het aanbeveling om de formulering rond het criterium 'onderzoeksaanpak en methoden' aan te scherpen.

Over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg te spreken. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols voor wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel met tevredenheid vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen, en daarmee tot een continue kwaliteitsverbetering van de opleiding.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel concludeert op basis van de bestudeerde eindwerken en van de gesprekken met studenten en alumni dat de studenten bij het afronden van hun masteropleiding Public International Law de eindkwalificaties van de opleiding realiseren. De scripties zijn van voldoende niveau. Wel valt op dat de methodologische verantwoording vaak erg summier is. Met name in de goede eindwerken ziet het panel aanzetten tot een multidimensionale benadering, inclusief interne en externe rechtsvergelijking en benoeming van metajuridische aspecten. Afgestudeerden zijn bijzonder positief over hun opleiding en voelen zich goed voorbereid op de beroepspraktijk. Gemiddeld vinden ze snel na het afstuderen een baan op een passend niveau.

Masteropleiding Law and Economics

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de masteropleiding Law and Economics van de Universiteit Utrecht beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Het multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde departementale profiel klinkt in de geformuleerde eindkwalificaties duidelijk door. Het verdient volgens het panel aanbeveling in de kwalificaties niet alleen aandacht te besteden aan wetenschappelijke integriteit, zoals nu het geval is, maar ook aan beroepsethiek. Het civiel effect voor de togaberoepen is op adequate wijze in de opleiding verankerd. Ten slotte kan het panel zich goed vinden in de profilering van de opleiding Law and Economics op het snijvlak van recht en economie, waarbij de geïntegreerde benadering van mededinging en regulering vanuit twee disciplines, in combinatie met een sterke focus op het ontwikkelen van vaardigheden en een academische attitude, positief opvalt. De eindkwalificaties sluiten hierbij aan.

Onderwijsleeromgeving

De multidisciplinaire opzet van de masteropleiding Law and Economics komt in de curriculuminhoud en gemengde samenstelling van studentenpopulatie en docententeam op overtuigende wijze tot uitdrukking. De geprogrammeerde vakken zijn van een hoog niveau en beantwoorden wat het panel betreft goed aan de doelstellingen die de opleiding wil realiseren op het gebied van de integratie tussen recht en economie en de nauwe aansluiting bij actuele mededingings- en reguleringsproblematiek waarmee de arbeidsmarkt te maken heeft. Ook het multidisciplinaire, internationaal georiënteerde en maatschappelijk relevante departementale profiel komt in de vakinhoud sterk naar voren. Dankzij de in toenemende mate internationale instroom weet de opleiding een *international classroom* te realiseren waarin studenten met diverse culturele en disciplinaire achtergronden samen met, en van, elkaar leren. Ook het gehanteerde principe van *co-teaching*, door juristen en economen, heeft wat het panel betreft een duidelijke toegevoegde waarde. De gekozen werkvormen zijn, conform de heersende onderwijsvisie, activerend en intensief. Naar academische en professionele vaardigheden gaat voldoende aandacht uit. Jammer is wat het panel betreft dat studenten vooralsnog niet in de gelegenheid worden gesteld om deel te nemen aan honoursonderwijs. De samenstelling van het docententeam is adequaat: docenten beschikken over aantoonbare inhoudelijke expertise en zijn volgens studenten erg benaderbaar en betrokken. Het op dit moment nog lage percentage docenten met een onderwijskwalificatie is een aandachtspunt voor de komende periode.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een goed doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en *rubrics* en de toegenomen nadruk op feedback. De gehanteerde procedures zijn, mede dankzij het *Kookboek Toetskwaliteit*, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een BKO behaald (al scoort de opleiding Law and Economics op dit punt relatief laag) en zijn zich bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen zijn wat het panel betreft divers en sluiten goed aan bij de leerdoelen en werkvormen. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig.

Positief is ook dat de procedures voor de beoordeling van het eindwerk sinds de vorige visitatie verder geüniformeerd en geobjectiveerd zijn. Men bezint zich op stappen om de transparantie in de beoordelingsprocedure te versterken. Ook het belang van kalibratie van beoordelingen wordt onderkend, maar wat het panel betreft, zou dit sterker in procedures vervat kunnen worden. Het gebruikte beoordelingsformulier bevat adequate criteria, die in de laatste versie van het formulier op heldere wijze zijn uitgewerkt. Wel verdient het aanbeveling om de formulering rond het criterium 'onderzoeksaanpak en methoden' aan te scherpen.

Over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg te spreken. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols voor wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel met tevredenheid vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen, en daarmee tot een continue kwaliteitsverbetering van de opleiding.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel concludeert op basis van de bestudeerde eindwerken en van de gesprekken met studenten en alumni dat de studenten bij het afronden van hun masteropleiding Law and Economics de eindkwalificaties van de opleiding realiseren. De scripties zijn van voldoende niveau. Wel valt op dat de methodologische verantwoording vaak erg summier is. Met name in de goede eindwerken ziet het panel aanzetten tot een multidimensionale benadering, inclusief interne en externe rechtsvergelijking en benoeming van metajuridische aspecten. Afgestudeerden zijn bijzonder positief over hun opleiding en voelen zich goed voorbereid op de beroepspraktijk. Gemiddeld vinden ze snel na het afstuderen een baan op een passend niveau.

Het panel beoordeelt de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Masteropleiding Nederlands recht

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	goed
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

Masteropleiding Recht en onderneming

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	goed
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

Masteropleiding Notarieel recht

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	goed
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	goed
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

Masteropleiding European Law

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	goed
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	goed
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	goed

Algemeen eindoordeel

goed

Masteropleiding Public International Law

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

voldoende

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

goed

Standaard 3: Toetsing

goed

Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties

voldoende

Algemeen eindoordeel

voldoende

Masteropleiding Law and Economics

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

goed

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

goed

Standaard 3: Toetsing

goed

Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties

voldoende

Algemeen eindoordeel

voldoende

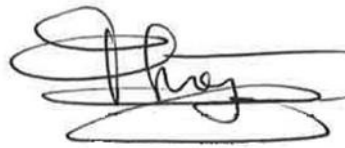
De voorzitter en de secretaris van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 09/10/2018

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout

Dr. F. (Floor) Meijer

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING

Rechtsgeleerdheid (RGL) is een van de drie departementen binnen de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie (REBO) van de Universiteit Utrecht (UU). Met circa 5.500 studenten en bijna 700 medewerkers is REBO één van de grote faculteiten van de Universiteit Utrecht. De bachelor- en masteropleidingen van de departementen zijn ondergebracht in respectievelijk de Undergraduate en de Graduate School van REBO. Deze zijn verantwoordelijk voor de organisatie, coördinatie en kwaliteitsbewaking van het onderwijs. Het departement RGL telt twee examencommissies, een voor de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid en een voor de verschillende masteropleidingen. Op departementaal niveau zijn er eveneens twee opleidingscommissies. De opleidingen worden verzorgd door docenten van vier afdelingen die zich elk richten op een specifieke discipline binnen het recht: de afdeling Internationaal en Europees Recht, de afdeling Privaatrecht (Molengraaff Instituut voor Privaatrecht), de afdeling Staatsrecht, Bestuursrecht en Rechtstheorie en de afdeling Strafrecht (Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen).

In het kader van de huidige visitatie zijn in totaal acht opleidingen Rechtsgeleerdheid beoordeeld: de brede bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid en zeven specialistische masteropleidingen, waaronder ook de tweejarige research masteropleiding. In dit rapport doet het panel verslag van zijn bevindingen over de eenjarige masteropleidingen Rechtsgeleerdheid. De masteropleiding Recht en onderneming is van plan de naam te wijzigen naar Onderneming en recht, om het belang van de onderneming meer naar voren te laten komen. In deze rapportage wordt de huidige naam nog gehandhaafd.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting:

De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding. Voor zover van toepassing zijn de beoogde eindkwalificaties tevens in overeenstemming met relevante wet- en regelgeving.

Bevindingen

Profiel

In de periode sinds de laatste visitatie (2011) is het profiel van het departement Rechtsgeleerdheid (RGL) nader uitgewerkt. Het aangescherpte Utrechtse profiel laat zich volgens de kritische reflectie als volgt samenvatten: *Recht in Utrecht staat voor multidimensionaal onderzoek op de hoofdgebieden van het recht, met intensief en gevarieerd onderwijs in een kleinschalige academische gemeenschap*. Met het kernbegrip multidimensionaliteit wordt bedoeld dat de traditionele juridische onderzoeksmethodologie wordt verrijkt met nieuwe inzichten en perspectieven die zijn ontleend aan andere rechtsgebieden (interne rechtsvergelijking), andere (internationale) rechtsstelsels (externe rechtsvergelijking) en andere disciplines (interdisciplinair). Daarnaast hecht het Utrechtse departement belang aan een maatschappelijke oriëntatie. Door het recht in een breder (maatschappelijk) verband te plaatsen wil het kritische juristen afleveren die zich bewust zijn van hun verantwoordelijkheid ten aanzien van het vakgebied en de samenleving als geheel. Het panel vindt het departementale profiel voldoende ambitieus en onderscheidend. Het stelt bovendien vast dat het aansluit bij het universitaire en facultaire profiel, waarin de verbondenheid van academie en samenleving sterk benadrukt wordt.

Het geschetste departementale profiel vindt zijn weerslag in het profiel en de beoogde eindkwalificaties van de opleidingen die het departement aanbiedt, waaronder de verschillende masteropleidingen. Een kanttekening daarbij is dat de interdisciplinariteit waarvan in het multidimensionale profiel sprake is, noodzakelijkerwijs maar in beperkte mate tot uitdrukking kan komen in de verschillende opleidingen. Deze beogen op te leiden voor functies in de advocatuur, de rechtelijke macht en het notariaat en zijn daarom gebonden aan de civiel effect-eisen. De multidimensionale oriëntatie komt wel tot uitdrukking in masteropleidingen waarin verschillende disciplines samenkomen, zoals bij *Law and Economics* (rechten en economie) of *Recht en onderneming* (ondernemingsrecht, arbeidsrecht en mededingingsrecht). Voor alle masteropleidingen geldt dat afronding conform de eindkwalificaties (en na voltooiing van een relevante bacheloropleiding) leidt tot civiel effect.

De masteropleiding *Nederlands recht* omvat drie zelfstandige masterprogramma's: Privaatrecht, Staats- en bestuursrecht en Strafrecht. Deze beogen studenten een brede basis in de desbetreffende discipline mee te geven, gekoppeld aan inhoudelijk verdiepte kennis op de door de student zelf gekozen specialisatie of minor. Alle drie de masterprogramma's willen zich profileren door het afleveren van studenten met goed ontwikkelde academische en juridische vaardigheden en een sterk bewustzijn van de werking en de grenzen van het recht en van multidimensionale en internationale aspecten die bij de rechtsvorming en de rechtshandhaving een rol spelen. Het panel vindt dit een passende profilering, die voor de drie programma's op heldere wijze is uitgewerkt. Het programma Privaatrecht biedt vier specialisaties op thema's – Aansprakelijkheidsrecht, Intellectueel eigendomsrecht, Familierecht, Commercieel vermogensrecht – waarbinnen het Utrechtse departement een sterke reputatie geniet en waarmee studenten op de arbeidsmarkt goed terecht kunnen. Het programma Staats- en bestuursrecht heeft een klassiek profiel, met onderzoeksgedreven specialisaties in Omgevingsrecht, European Law en Instrumenten van Overheidssturing. Voor de Europese oriëntatie van dit programma heeft het panel waardering. Het programma Strafrecht, tenslotte, heeft een sterke eigen profilering, die is ingegeven door de Utrechtse traditie om het strafrecht vanuit een humaan perspectief te benaderen. De opleiding legt binnen de twee aangeboden specialisaties – Multidisciplinair strafrecht en European Criminal Law and Human Rights – nadruk op verdedigingsrechten van de verdachte en op de positie van het slachtoffer in het strafproces.

De masteropleiding *Recht en Onderneming* legt het accent op de rechtsgebieden die relevant zijn voor de onderneming als organisatie en als speler op de markt, namelijk het ondernemingsrecht, het arbeidsrecht en het economisch publiekrecht. Deze gebieden worden (deels) in samenhang onderwezen. Wat het panel betreft leidt de geïntegreerde benadering van de relevante rechtsgebieden tot een voldoende onderscheidend profiel ten opzichte van verwante opleidingen binnen Nederland. De opleiding sluit bovendien nauw aan bij door haar waargenomen behoeftes binnen het beroepenveld. Het panel stelt vast dat de opleiding studenten met name voorbereidt op een carrière in de nationale en internationale commerciële advocatuur of het bedrijfsleven. Daarnaast komen afgestudeerden ook terecht in functies bij de EU, toezichthoudende instanties, ministeries, financiële instellingen en niet-gouvernementele organisaties.

De masteropleiding *Notarieel recht* wil studenten een brede notariële opleiding bieden waarin veel aandacht uitgaat naar schriftelijke en mondelinge vaardigheden. Het panel stelt met tevredenheid vast dat de opleiding erin geslaagd is om – ondanks de grotendeels vastliggende kaders – een sterk eigen profiel te realiseren. De opleiding richt zich met name op de commerciële notariële rechtspraktijk en streeft ernaar om beroepsbeoefenaren op te leiden die middenin de samenleving staan. De opleiding onderscheidt zich bovendien van andere notariële opleidingen door studenten (die ook het notariële bachelortraject afgerond hebben) in staat te stellen niet alleen te voldoen aan de beroepsvereisten voor het notariaat, maar ook, door het behalen van het civiel effect, voor de advocatuur en rechterlijke macht. Hiermee richt de opleiding zich niet alleen op studenten die een carrière als notaris ambiëren, maar ook op degenen die zich op het notariële recht willen toeleggen in andere beroepen of functies, zoals de advocatuur of de rechterlijke macht. Het panel vindt dit een

mooi uitgangspunt, waarmee de opleiding inspeelt op de zich aftekenende ontwikkeling dat het notariële recht niet langer het exclusieve domein van de notaris is.

Het panel stelt vast dat over de beroepsvereisten voor het notariaat recent onduidelijkheid is ontstaan. Door een tekstwijziging in de Wet op het Notarisambt wordt sinds 2016 geëist dat studenten om te kunnen toetreden tot het notariaat een notariële bachelor- en masteropleiding hebben gevolgd. Omdat de bacheloropleiding Notarieel Recht in Utrecht is vormgegeven als een traject binnen de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid, en niet als een zelfstandige opleiding, is het, gelet op de letterlijke wettekst, de vraag of Utrechtse studenten formeel wel aan die voorwaarde voldoen, ook al is het notarieel traject in inhoudelijke zin gelijkwaardig aan een zelfstandige notariële bacheloropleiding. Het panel raadt aan om de onduidelijkheden die als gevolg van de recente wetwijziging ontstaan zijn op korte termijn in samenspraak met de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (KNB) en het Ministerie van Justitie en Veiligheid weg te nemen.

De Engelstalige masteropleiding *European Law* richt zich op de belangrijkste leerstukken van het Unie-recht in brede zin: het materiële Europese recht betreffende de interne markt- en economische ordening, de institutionele en constitutionele grondslagen daarvan, en het systeem van rechtsbescherming en -handhaving. Deze leerstukken worden op multidimensionale wijze benaderd en ingekaderd in de bredere sociaal-economische en politiek-maatschappelijke context. Daarbij worden ook inzichten uit andere relevante disciplines zoals economie, politicologie en bestuurskunde betrokken. Het panel heeft veel waardering voor de sterke nadruk die de opleiding legt op de verbinding en wisselwerking tussen het Europese en nationale niveau en de multidimensionale benadering. Met dit goed uitgewerkte profiel onderscheidt de Utrechtse opleiding zich duidelijk van vergelijkbare, elders aangeboden opleidingen. Studenten kunnen na het afstuderen terecht in een variëteit aan juridische en beleidsmatige functies, met name in de Europeesrechtelijk georiënteerde beroepspraktijk.

De Engelstalige masteropleiding *Public International Law* beoogt studenten op te leiden die zowel vanuit een juridisch als vanuit een algemeen politiek en maatschappelijk perspectief kritisch kunnen reflecteren op internationaal publiekrechtelijke vraagstukken op het gebied van globalisering, mensenrechten en duurzaamheid, en een bijdrage kunnen leveren aan het oplossen van dergelijke vraagstukken. In lijn met de wensen van het werkveld vindt de opleiding het belangrijk dat studenten niet alleen diepgaande kennis van het geldende internationaal publiekrecht verwerven, maar ook inzicht krijgen in de bijbehorende historische, maatschappelijke en politieke context. Het panel vindt de profilering van de opleiding adequaat. De bestudeerde thematiek laat een duidelijke focus op de beroepspraktijk zien, maar deze wordt benaderd vanuit een academisch kader. Voor de hand liggende werkgevers voor afgestudeerden zijn onder meer nationale overheden, internationale rechtbanken/tribunalen en niet-gouvernementele organisaties (NGO's).

De Engelstalige masteropleiding *Law and Economics* stelt zich ten doel om afgestudeerden af te leveren die door hun voortdurende blootstelling aan twee disciplines zowel analytisch als qua vakkennis kunnen opereren als volwaardig jurist op de terreinen van mededinging, regulering van markten, markttoezicht en daarmee samenhangend ondernemingsgedrag. Daarmee speelt de opleiding in op de bestaande behoefte aan multidisciplinair opgeleide academici binnen het beroepenveld. Voor afgestudeerden liggen met name functies bij toezichthoudende instanties voor de hand. De opleiding kent twee varianten, een LL.M-variant die bedoeld is voor studenten met een bachelordiploma in de Rechtsgeleerdheid en een MSc-traject voor studenten met een economische achtergrond. De beide varianten vormen formeel afzonderlijke opleidingen. Het panel heeft zich – conform zijn taakstelling – op de eerste variant gericht. Onderscheidend ten opzichte van andere opleidingen op het snijvlak van recht en economie is de geïntegreerde benadering van mededinging en regulering vanuit twee disciplines, in combinatie met een sterke focus op het ontwikkelen van vaardigheden en een academische attitude. Het panel kan zich goed vinden in deze profilering.

Eindkwalificaties

De verschillende sets eindkwalificaties van de Utrechtse opleidingen (zie bijlage 3) zijn volgens een vaste formule opgesteld. Naast een aantal eindkwalificaties die refereren aan vakspecifieke kennis en inzicht, zijn telkens ook eindkwalificaties rond academische en juridische vaardigheden en attitude opgenomen. Hiermee volgen de Utrechtse opleidingen het gezamenlijk door de Nederlandse juridische faculteiten opgestelde Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid (DSRK, zie bijlage 2). Ook de Dublin-descriptoren zijn bij het formuleren van de eindkwalificaties in acht genomen. Het panel stelt vast dat de beoogde eindkwalificaties in lijn zijn met de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied kunnen worden gesteld aan de inhoud van academische masteropleidingen. Het vindt dat het departementale profiel in de eindkwalificaties duidelijk doorklinkt. Multidimensionaliteit en de 'law-in-context'-benadering hebben in de eindkwalificaties steeds een herkenbare plaats gekregen. Het panel waardeert bovendien dat er in de kwalificaties aandacht wordt besteed aan het belang van wetenschappelijke integriteit bij het verrichten van academisch onderzoek. Het adviseert om in aanvulling hierop ook beroepsethiek op te nemen, zoals het geval is in de eindkwalificaties van de masteropleiding Notarieel recht. Aan de drie Nederlandstalige opleidingen beveelt het panel aan om de aandacht die in de studieprogramma's aan Engelse taalvaardigheid wordt besteed in de eindkwalificaties explicieter uit te drukken.

De drie masterprogramma's die tezamen de masteropleiding *Nederlands recht* vormen, delen een gezamenlijke set van tien eindkwalificaties. Het panel stelt vast dat de overkoepelende doelstellingen van de opleiding in deze vrij generieke eindkwalificaties op adequate wijze zijn uitgedrukt. Het programmaniveau blijft in de huidige eindkwalificaties echter buiten beeld en dat is wat het panel betreft een gemis. Het raadt de opleiding aan om ook een aantal programmaspecifieke eindkwalificaties te formuleren, waardoor de eisen die aan studenten gesteld worden duidelijker in relatie staan tot de vakinhoud.

De eindkwalificaties van de masteropleiding *Recht en onderneming* zijn wat het panel betreft een functionele representatie van het opleidingsprofiel. De geïntegreerde benadering van het ondernemings- en handelsrecht, het economisch publiekrecht en het arbeidsrecht komt in de geformuleerde eindkwalificaties voldoende tot uitdrukking.

De masteropleiding *Notarieel recht* kent naast tien vaste eindkwalificaties ook twee optionele eindkwalificaties op het gebied van (1) schenk- en erfbelasting en overdrachtsbelasting en (2) privaatrecht/ondernemingsrecht. Deze hangen af van de wijze waarop studenten de keuzeruimte invullen. Wat het panel betreft, is er sprake van een mooi complete set van eindkwalificaties waarin het opleidingsprofiel goed doorklinkt. Het waardeert met name ook dat er expliciete aandacht uitgaat naar de sociaal-maatschappelijke en ethische verantwoordelijkheden die zijn verbonden aan het notariële recht (eindkwalificatie 11).

De twaalf eindkwalificaties van de masteropleiding *European Law* vormen een goede representatie van het opleidingsprofiel. Het panel waardeert dat in de eindkwalificaties specifiek benoemd wordt dat studenten de interactie van EU recht en nationaal recht moeten kunnen duiden en bovendien Europeesrechtelijke ontwikkelingen in de sociaal-economische en politiek-maatschappelijke context moeten kunnen plaatsen.

In de twaalf eindkwalificaties van de masteropleiding *Public International Law* ligt er – conform het opleidingsprofiel – nadruk op de interactie tussen nationaal en internationaal recht en de politieke en sociale context waarin dat recht functioneert. De set eindkwalificaties maakt wat het panel betreft een adequate indruk.

De masteropleiding *Law and Economics* heeft dertien eindkwalificaties geformuleerd die aansluiten bij het multidisciplinaire profiel van de opleiding. In de eindkwalificaties komt de geïntegreerde benadering van het marktrecht duidelijk naar voren. Het panel waardeert dat – anders dan in de eindkwalificaties van de andere twee Engelstalige opleidingen – specifiek vermeld wordt dat

studenten hun inzichten in zowel geschreven als mondeling Engels op coherente en correcte wijze moeten kunnen overdragen.

Overwegingen

Het panel heeft vastgesteld dat de Nederlandstalige masteropleidingen Nederlands recht, Recht en onderneming en Notarieel recht, en de Engelstalige masteropleidingen European Law, Public International Law en Law and Economics van de Universiteit Utrecht beschikken over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Het multidimensionale en maatschappelijk geïntendeerde departementale profiel klinkt in de geformuleerde eindkwalificaties duidelijk door. Het panel adviseert de aandacht die in het studieprogramma van de Nederlandstalige opleidingen aan Engelse taalvaardigheid wordt besteed, in de eindkwalificaties uit te drukken. Ook verdient het volgens het panel voor alle opleidingen aanbeveling in de kwalificaties niet alleen aandacht te besteden aan wetenschappelijke integriteit, zoals nu het geval is, maar ook aan beroepsethiek, in navolging van de masteropleiding Notarieel recht. Het civiel effect voor de togaberoepen is op adequate wijze in alle opleidingen verankerd. Wel raadt het panel aan om de recent ontstane onduidelijkheden over de beroepsvereisten voor het notariaat op korte termijn weg te nemen.

Het panel vindt de profilering van de opleiding *Nederlands recht* met drie uitgewerkte programma's helder, maar adviseert de opleiding een aantal programmaspecifieke eindkwalificaties te formuleren, waardoor de eisen die aan studenten gesteld worden duidelijker in relatie staan tot de vakinhoud. De opleiding *Recht en onderneming* biedt een geïntegreerde benadering van het ondernemings- en handelsrecht, het arbeidsrecht en het economisch publiekrecht, die voldoende tot uitdrukking komt in de eindkwalificaties. Het panel acht het profiel van de opleiding *Public International Law* adequaat, evenals de eindkwalificaties van de opleiding.

Volgens het panel onderscheidt de masteropleiding *Notarieel recht* zich door dat ze studenten in staat stelt het civiel effect te bereiken. Hiermee speelt de opleiding in op de zich aftekenende ontwikkeling dat het notariële recht niet langer het exclusieve domein van de notaris is. Wat het panel betreft is er sprake van een mooi complete set van eindkwalificaties waarin het opleidingsprofiel goed doorklinkt. Het waardeert met name ook dat er expliciete aandacht uitgaat naar de sociaal-maatschappelijke en ethische verantwoordelijkheden die zijn verbonden aan het notariële recht. Het panel waardeert de sterke nadruk die de opleiding *European Law* legt op de grondige kennis van en inzicht in de verbinding en wisselwerking tussen het Europese en nationale niveau en de multidimensionale benadering. De twaalf eindkwalificaties van de opleiding vormen een goede representatie van dit onderscheidende opleidingsprofiel. Ten slotte kan het panel zich goed vinden in de profilering van de opleiding *Law and Economics* op het snijvlak van recht en economie, waarbij de geïntegreerde benadering van mededinging en regulering vanuit twee disciplines, in combinatie met een sterke focus op het ontwikkelen van vaardigheden en een academische attitude, positief opvalt. De eindkwalificaties sluiten hierbij aan.

Conclusie

Masteropleiding Nederlands recht: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Masteropleiding Recht en onderneming: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Masteropleiding Notarieel recht: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'goed'.

Masteropleiding European Law: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'goed'.

Masteropleiding Public International Law: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Masteropleiding Law and Economics: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'goed'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.

Toelichting:

De inhoud en vormgeving van het programma stellen de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

Bevindingen

Opzet en inhoud van de curricula

Het panel stelt vast dat in de afgelopen jaren binnen het Departement RGL een uitgebreide onderwijsvernieuwing heeft plaatsgevonden. Als onderdeel daarvan zijn vrijwel alle éénjarige masteropleidingen opnieuw vormgegeven volgens eenzelfde structuur. Die bestaat uit drie elementen: een major-minorsysteem (inclusief specialisaties, 30 EC), capita selecta-modules (15 EC) en een onderzoeks- en scriptietraject (OST, 15 EC inclusief de scriptie). Deze verschillende elementen zijn op een vaste en gelijkmatige wijze over de vier onderwijsperiodes verdeeld. Per periode volgen studenten 15 EC aan vakken. Daarnaast nemen ze deel aan bijeenkomsten in het kader van het OST, dat direct in de eerste periode van start gaat en door het hele jaar heenloopt. In periode 1 en 2 volgen studenten een combinatie van een major- en een minor- of specialisatievak, in periode 3 is een zestal drieweekse capita selecta-vakken van elk 2,5 EC (waaronder in ieder geval een voor alle studenten verplichte onderzoeksmodule) geprogrammeerd en in periode 4 leggen studenten zich volledig toe op het doen van onderzoek en het schrijven van de scriptie. Wat het panel betreft is sprake van een zeer inzichtelijke programma-opzet. Uit de documentatie en gesprekken is gebleken dat de eenvormige opbouw de interactie tussen opleidingen in de hand werkt. De communicatie tussen verschillende opleidingen verloopt over het algemeen goed en het panel heeft meerdere voorbeelden gezien van inhoudelijke uitwisseling in de vorm van gedeelde specialisaties en vakken.

Het panel waardeert dat er bij het opnieuw vormgeven van de programma's – overeenkomstig de Utrechtse onderwijsvisie – is ingezet op het bieden van keuzevrijheid aan de individuele student. De meeste opleidingen omvatten verschillende specialisaties (15 EC), waarmee studenten hun kennis op het vakgebied van hun masteropleiding kunnen verdiepen. Als alternatief voor verdieping kunnen studenten ook kiezen voor verbreding door een minor (15 EC) te volgen die bestaat uit twee majorvakken van een andere (juridische) masteropleiding. Ook bij de invulling van de capita selecta kunnen studenten hun eigen voorkeuren volgen. Zij maken een keuze uit een breed en jaarlijks wisselend aanbod van modules die ontworpen zijn om studenten in korte tijd onder te dompelen in een specifiek juridisch thema dat aansluit bij het gevolgde programma. De modules dragen daarmee niet alleen bij aan het verwerven van inhoudelijke kennis, maar leren studenten ook de voor de beroepspraktijk belangrijke vaardigheid om zich een bepaald thema snel eigen te maken. Over de manier waarop het departement het keuzeonderwijs vormgeeft, is het panel te spreken.

Tijdens de visitatie kwam uitgebreid ter sprake dat de onderwijsvernieuwing niet alleen diende om de opzet van de onderwijsprogramma's gelijk te trekken, maar ook bedoeld was om de inhoud van het onderwijs in lijn te brengen met het aangescherpte departementale profiel. Alle masterprogramma's stellen zich ten doel om een multidimensionale en maatschappelijke oriëntatie in het onderwijs te vervlechten. Het panel stelt vast dat dit het sterkst tot uitdrukking komt in de capita selecta. Deze modules sluiten nauw aan bij het onderzoek dat binnen het departement verricht wordt en zijn nadrukkelijk bedoeld om een afgebakend onderwerp van meerdere kanten te belichten. Doordat het aanbod van capita selecta elk jaar opnieuw wordt vastgesteld, bieden de modules bovendien bij uitstek ruimte aan maatschappelijk relevante juridische thema's en actuele onderwerpen. Ook in andere vakken ziet het panel aanzetten tot een *law in context*-benadering en multidimensionaliteit, waarbij opvalt dat interne en externe rechtsvergelijking beter tot hun recht

komen dan multi-/interdisciplinariteit. Dat laatste is uiteraard begrijpelijk vanuit de beperkingen die de civiel effect-eisen opwerpen.

In de gesprekken kenschetsten betrokkenen de doorvertaling van het multidimensionale profiel naar het onderwijs als *work in progress*. Men ervaart dat het tijd kost om multidimensionaliteit volledig tot in de vezels van het onderwijs te laten doordringen. Naarmate docenten vanuit hun onderzoeksactiviteiten steeds meer vertrouwd raken met de multidimensionale aanpak, ligt het evenwel voor de hand dat een multidimensionale aanpak ook in het onderwijs steeds vanzelfsprekender wordt. Het panel stelt vast dat ook het geïntroduceerde major-minorsysteem geacht wordt een rol te vervullen in de multidimensionale inkleuring van het onderwijs. Dit komt echter nog niet goed uit de verf. Uit de gesprekken en documentatie bleek dat maar weinig studenten voor een minor kiezen. Zij vinden het moeilijk om een combinatie van major en minor te vinden die meerwaarde heeft in de latere beroepspraktijk en kiezen liever voor een specialisatie binnen de eigen opleiding. Om het minorsysteem beter tot zijn recht te laten komen, lijkt betere voorlichting gewenst.

Na een substantiële onderwijsherziening is in studiejaar 2015-2016 de vernieuwde masteropleiding *Nederlands recht* van start gegaan. Deze eenjarige Nederlandstalige opleiding (60 EC) omvat drie in feite op zichzelf staande masterprogramma's op het gebied van Privaatrecht, Staats- en bestuursrecht en Strafrecht. De masterprogramma's hebben een wisselende omvang: Privaatrecht is met een gemiddelde instroom van 75-100 studenten het grootste juridische masterprogramma dat de UU aanbiedt, Staats- en bestuursrecht en Strafrecht zijn met respectievelijk 35-50 en ca. 50 studenten aanmerkelijk kleiner.

Het panel stelt vast dat studenten hun studiep pad binnen de opleiding Nederlands recht theoretisch op een groot aantal verschillende manieren kunnen vormgeven doordat de keuzeonderdelen (specialisaties, minoren, capita selecta) op verschillende manieren te combineren zijn. Een meerderheid kiest in de praktijk echter voor de meer traditionele studiep aden. Naast de majorvakken die de inhoudelijke kern van het betreffende programma vormen, omvatten alle programma's een aantal (2-4) relevante specialisaties die aansluiten bij onderzoek dat binnen het departement verricht wordt (zie bijlage 4). Daarnaast bieden de drie programma's elk een aanzienlijk aantal capita selecta aan. Deze inmiddels in alle opleidingen geïntroduceerde cursusvorm vindt zijn oorsprong in het programma Privaatrecht, dat al jarenlang capita selecta programmeert. Het panel heeft waardering voor de opzet en inhoud van de capita selecta, maar meent dat een te groot en uiteenlopend aanbod tot fragmentatie kan leiden. De verschillende programma's zijn zich van dit risico bewust. In reactie op signalen van studenten over de samenhang binnen het curriculum kiest het programma Privaatrecht er vanaf 2017-18 voor om de modules in aanbevolen combinaties te presenteren. Het programma Strafrecht hanteert al langer bepaalde kaders waarbinnen studenten een keuze maken voor modules. Daarmee wil men zich ervan verzekeren dat studenten de domeinen materieel strafrecht en strafprocesrecht kennen en zo de brede kennis opdoen die de beroepspraktijk vereist. Deze benadering is wat het panel betreft zinnig, ook voor andere opleidingen/programma's.

Het panel stelt vast dat alle programma's binnen de opleiding Nederlands recht curriculumonderdelen kennen die multidimensionaal zijn vormgegeven. De multidimensionale oriëntatie is het sterkst binnen het masterprogramma Strafrecht. Dit programma kiest onder meer in beide majorcursussen voor een vakgebiedoverstijgende benadering en omvat bovendien een specialisatie op het gebied van multidisciplinair strafrecht. Een voorbeeld van multidimensionaliteit in het masterprogramma Staats- en bestuursrecht is de capita selecta-module Rechtspleging, waarin de rechtspleging wordt bestudeerd vanuit een geïntegreerd positiefrechtelijk, rechtstheoretisch en sociaal-wetenschappelijk perspectief. In het masterprogramma Privaatrecht getuigt de majorcursus Civiele procespraktijk van een multidimensionale benadering. Dit onderdeel gaat – na een recente herziening – onder meer in op alternatieve geschilbeslechting en *procedural justice*. In het incorporeren van niet-juridische perspectieven kunnen de twee laatstgenoemde programma's wat het panel betreft nog verdere stappen zetten. De maatschappelijke oriëntatie die benadrukt wordt in het departementale profiel is volgens het panel herkenbaar in de curriculumonderdelen van alle drie de masterprogramma's. In het merendeel van de cursussen is aandacht voor de werking en grenzen van het recht, en voor de

invloed die maatschappelijke discussies op het recht hebben. Dit is wat het panel betreft positief. Curriculumevaluaties wijzen uit dat studenten het niveau van de opleiding als adequaat beschouwen en over het geheel genomen positief zijn over het cursusaanbod.

De eenjarige masteropleiding *Recht en onderneming* (60 EC) heeft een jaarlijkse instroom van 50-60 studenten. Het vernieuwde programma (zie bijlage 4) draait sinds studiejaar 2016-2017 en kent volgens het panel een heldere opbouw. Met de twee verplichte majorcursussen, Onderneming, arbeid en markt en Ondernemingsrecht, zoekt de opleiding de breedte van het ondernemingsrecht, waarbij tevens aandacht uitgaat naar arbeidsrecht en mededingingsrecht. De kennis uit de major wordt verdiept in de drie specialisaties – International Business (Engelstalige specialisatie), Arbeid en onderneming en Commercieel vermogensrecht (gezamenlijke specialisatie met het masterprogramma Privaatrecht) – of verbreed met een minor Strafrecht, Privaatrecht, Staats- en bestuursrecht, European Law of Public International Law. Daarnaast is er een jaarlijks vastgesteld aanbod van circa twintig ondernemingsrechtelijke capita selecta, waarmee de opleiding onder meer wil inspelen op de actualiteit. Het panel stelt vast dat de opleiding de departementale focus op multidimensionaliteit met name invult door in het programma aandacht te besteden aan interne en externe rechtsvergelijking. De onderneming wordt als organisatie en als actor op de relevante markt bestudeerd vanuit de disciplines ondernemingsrecht, arbeidsrecht en economisch publiekrecht. Major- en specialisatiecursussen behandelen de leerstukken vooral vanuit een nationaalrechtelijk en Europeesrechtelijk kader. Volgens betrokkenen komen in bepaalde capita selecta ook niet-juridische (historische, economische) perspectieven aan de orde. Het panel heeft met instemming vernomen dat de opleiding dit in de komende periode verder wil uitbouwen. De meest recente curriculumevaluatie laat zien dat studenten het niveau van de opleiding goed vinden. Deze leidt volgens respondenten tot diepgaande kennis van het ondernemingsrecht, arbeidsrecht en mededingingsrecht en besteedt voldoende aandacht aan de actualiteit.

In de afgelopen jaren is de masteropleiding *Notarieel recht* in samenhang met het notarieel traject uit de bacheloropleiding volledig herzien. De vernieuwde opleiding is gestart in studiejaar 2016-2017. De instroom in de opleiding is conjunctuurgevoelig en schommelt tussen de 20 en 55 studenten. Het panel stelt vast dat de opzet van de opleiding (zie bijlage 4) afwijkt van die van de andere Utrechtse juridische masteropleidingen. Omdat de opleiding gebonden is aan de gedetailleerde vereisten zoals neergelegd in art. 2 van de Wet op het Notarisambt is de ruimte voor studenten om zich te profileren relatief beperkt. Afgezien van de scriptie is de inhoud van het programma vastomlijnd. Het cursorische deel van de opleiding omvat zes evenredig over de onderwijsperioden verdeelde vakken. In periode 1 zijn dat Erfrecht en Internationaal privaatrecht, in periode 2 Ondernemingsrecht en Financiering, onderneming en recht, en in periode 3 Successiewet en estate planning, en Overdrachtsbelasting. Periode 4 staat, net als in andere opleidingen, in het teken van de scriptie. Wat het panel betreft is sprake van een evenwichtig en goed opgebouwd programma waarin alle belangrijke onderwerpen aan bod komen.

Om uitwerking te geven aan de universiteitsbrede richtlijn van verplichte keuzevrijheid hebben studenten in de vernieuwde opleiding de mogelijkheid om de twee reguliere, fiscale cursussen uit periode 3 te verruilen voor zes capita selecta-modules die door de masterprogramma's Privaatrecht en/of Recht en onderneming worden aangeboden. Degenen die van deze mogelijkheid gebruik maken, verwerven niet het civiel effect voor het notariaat, maar krijgen (na afronding van het notariële bachelortraject) wel het civiel effect voor de togaberoepen, waardoor ze bijvoorbeeld erfrecht- of vastgoedadvocaat kunnen worden. Het panel vindt dit een goede mogelijkheid, die weerspiegelt dat notariële kennis waardevol is in de commerciële rechtspraktijk, waarbinnen steeds meer in teams van advocaten, notarissen en belastingadviseurs wordt gewerkt. Toch bestaat er onder studenten vooralsnog nauwelijks animo voor het volgen van capita selecta. Uit de gesprekken bleek dat studenten liever alle opties open houden en dus bewust kiezen voor het dubbel civiel effect.

Volgens de opleiding kent het notariële recht altijd verschillende invalshoeken en is het dus per definitie multidimensionaal. In het programma komen naast de privaatrechtelijke component ook bestuursrechtelijke, strafrechtelijke en/of fiscaalrechtelijke componenten aan bod. Een voorbeeld is

de integratiecursus Successiewet en estate planning, waarin erfrecht, huwelijksvermogensrecht en belastingrecht worden gecombineerd. Niet-juridische perspectieven spelen een bescheidener rol, maar komen wel aan bod, met name in de vorm van bedrijfseconomische aspecten en ethische vraagstukken. Van een verregaande multi- of interdisciplinaire benadering kan geen sprake zijn omdat deze zou botsen met de vereisten uit de Wet op het Notarisambt. De *law in context*-benadering is tot tevredenheid van het panel sterk zichtbaar in het programma. De opleiding benadrukt dat de notaris middenin de samenleving staat en dat notariële leerstukken vrijwel altijd tegen de achtergrond van maatschappelijke ontwikkelingen en discussies gezien moeten worden. In de gesprekken met het panel lieten studenten en alumni zich zeer positief uit over de opzet en inhoud van de opleiding en ook in curriculumevaluaties scoort de opleiding goed, waarbij wel opgemerkt moet worden dat de respons steeds erg laag is. In 2014 en 2015 positioneerde de Elsevier studentenquête de opleiding als op één na beste notariële opleiding van Nederland. Voor 2016 zijn helaas geen gegevens beschikbaar.

De eenjarige Engelstalige masteropleiding *European Law* (60 EC) is in 2011 tot stand gekomen door de splitsing van de voormalige Nederlandstalige masteropleiding Internationaal en Europees recht in de opleidingen Public International Law en European Law. Dit naar aanleiding van een advies van het vorige visitatiepanel, dat meende dat de twee programma's van die opleiding zelfstandig beter tot hun recht zouden komen. Wat zorgelijk is de vrij beperkte instroom: gemiddeld gaat het om 20-25 studenten, van wie ongeveer de helft van buitenlandse origine. Vrij veel studenten hebben een vooropleiding in Europese studies, internationale betrekkingen of liberal arts gevolgd. Het panel stelt vast dat de opleiding zijn best doet om de instroom te vergroten en te stabiliseren. Daarbij wordt onder meer ingezet op follow-up van buitenlandse studenten die na inschrijving vaak alsnog afvallen.

Het huidige curriculum (zie bijlage 4) dateert van 2015-2016 en biedt studenten kennis op een aantal belangrijke leerstukken van het Europese materiële en institutionele recht. In de twee majorcursussen richt de opleiding zich op het harmonisatieproces en de interactie tussen EU-wetgeving ten aanzien van vrij verkeer en fundamentele rechten van EU-burgers (Regulating the EU Single Market) en de constitutionele grondvesten van de EU (Constitutional Law of the European Union). Studenten kunnen de in de major verworven kennis verdiepen door een keuze te maken uit de twee aangeboden specialisaties, te weten (1) European Law en (2) de met het masterprogramma Strafrecht gedeelde specialisatie European Criminal Law and Human Rights. Studenten die zich liever willen verbreden kunnen opteren voor een minor Onderneming en recht, Privaatrecht, Public International Law, Staats- en bestuursrecht of Strafrecht. Het panel stelt vast dat de overgrote meerderheid van de studenten voor de specialisatie European Law kiest. Anders dan in andere opleidingen volgen studenten in periode 3 niet zes, maar vier *capita selecta* (10 EC). Drie daarvan zijn naar keuze (uit een totaalaanbod van twaalf modules) en nummer vier is de verplichte onderzoeksmodule. De resterende 5 EC komen voor rekening van een keuzecursus, te kiezen uit een aanbod van drie vakken/practica.

De multidimensionale benadering speelt in de opleiding European Law een belangrijke rol en gaat, naar het panel vaststelt, verder dan interne en externe rechtsvergelijking. De cursussen betrekken ook inzichten uit andere disciplines – economie, bestuurskunde, politicologie – in de bestudering en analyse van het recht. Dit wordt ondersteund door het feit dat een deel van de studenten een multidisciplinaire achtergrond heeft. Tijdens de visitatie gaven studenten aan dat zij het behandelen van niet-juridische perspectieven als meerwaarde ervaren. Het panel stelt daarnaast vast dat aandacht besteed wordt aan de sociaal-economische en politiek-maatschappelijke context waarbinnen het Europese recht functioneert. Belangrijke politiek-maatschappelijke gebeurtenissen of vraagstukken vormen soms een vertrekpunt voor het onderwijs, zoals in de cursus Regulating the EU Single Market. Wat het panel betreft, is sprake van een duidelijke opbouw en een functionele curriculuminhoud waarin alle relevante thema's worden behandeld. Evaluaties en gesprekken van het panel met studenten en alumni wijzen uit dat studenten positief zijn over de opzet en inhoud van de opleiding.

Ook de eenjarige Engelstalige masteropleiding *Public International Law* (60 EC) is voortgekomen uit de voormalige masteropleiding Internationaal en Europees recht. Gemiddeld stromen jaarlijks zo'n 55 studenten in, van wie een steeds groter deel afkomstig is van buiten Nederland en buiten Europa. In het laatste jaar (2017-2018) is de instroom gestegen naar 71 studenten, onder wie 53 internationale studenten. Volgens de kritische reflectie duidt dit op een groeiende internationale reputatie van de in 2015-2016 geheel vernieuwde opleiding. Het panel stelt vast dat het programma (zie bijlage 4) een doelmatige opbouw kent. Verschillen in disciplinaire achtergrond en kennis van de studenten worden gelijk getrokken met de eerste majorcursus, de General Course in Public International Law, waarin algemene leerstukken van het internationaal publiekrecht behandeld worden. De tweede cursus, de International Law Moot Court, behandelt niet zozeer de theorie van het internationaal recht als wel de toepassing in de praktijk. Erg mooi is wat het panel betreft dat dit gebeurt aan de hand van bestaande zaken die aanhangig zijn bij het Internationaal Gerechtshof. In de twee specialisaties – Environment and Law of the Sea en Human Rights – vindt verdieping plaats en voor verbreding kunnen studenten terecht in een minor naar keuze. Doordat van die laatste mogelijkheid vrijwel nooit gebruik wordt gemaakt, is het aantal studiepaden in de praktijk beperkt. Meer dan tweederde van de studenten volgt de specialisatie Human Rights. Volgens studenten met wie het panel sprak, was die specialisatie zelfs een belangrijke reden om voor de Utrechtse opleiding te kiezen. Voor een betere balans is het wenselijk om de internationale zichtbaarheid van de milieurechtelijke specialisatie te vergroten. Het panel stelt vast dat de opleiding op dit vlak reeds actie onderneemt.

Het panel vindt dat de multidimensionale oriëntatie overtuigend vorm krijgt binnen de opleiding. In de cursussen wordt aandacht besteed aan de politieke en maatschappelijke context van het ontstaan en de toepassing van internationale normen. Waar mogelijk gaan docenten ook in op de manier waarop aanpalende disciplines, zoals internationale betrekkingen en ethiek, omgaan met internationale normering. Dit sluit goed aan bij de bestaande achtergrondkennis van de studentenpopulatie, waarvan een deel een niet zuiver juridische bacheloropleiding gevolgd heeft. Mensenrechtelijke en duurzaamheidsvraagstukken lenen zich bovendien goed voor een *law in context*-benadering. Zo komen in de specialisatiecursus International Environmental Law maatschappelijk relevante thema's als luchtvervuiling, waterverontreiniging, het verlies van biodiversiteit en de internationale handel in schadelijk afval aan bod. Ook de onderwerpen van de dertien aangeboden capita selecta-modules worden ingegeven door bestaande maatschappelijke uitdagingen, wat het praktijkgerichte karakter van de opleiding verder onderstreept. Het panel stelt vast dat de opzet en inhoud van de opleiding steevast hoog scoren in studentenevaluaties. Uit de Nationale Studenten Enquête (NSE) komt de opleiding naar voren als beste masteropleiding in Nederland op het gebied van internationaal en Europees recht.

De eenjarige Engelstalige masteropleiding *Law and Economics* (60 EC) is een multidisciplinaire opleiding met twee varianten, die gelden als aparte opleidingen: een LLM-track en een MSc-track. De LLM-track is groter dan de MSc-track, al varieert het aantal aanmeldingen van jaar tot jaar. Gemiddeld gaat het in de LLM-track om 27 studenten, waarvan meer dan de helft uit het buitenland komt. Uit gesprekken met studenten en alumni bleek dat veel studenten specifiek afkomen op de geïntegreerde juridische en economische benadering van markten en marktrecht. Net als de andere Engelstalige opleidingen bezint de opleiding zich op manieren om ervoor te zorgen dat ingeschreven internationale studenten ook daadwerkelijk starten met de opleiding. Het curriculum van de opleiding is in het lopende studiejaar 2017-2018 herzien, waarbij ingezet is op een verdere versterking van de integratie tussen recht en economie en aansluiting is gezocht bij de *cutting-edge* mededingings- en reguleringsproblematiek waarmee de arbeidsmarkt te maken heeft. Wat het panel betreft, komt de geïntegreerde, op de actualiteit gerichte focus in het vernieuwde curriculum mooi tot uitdrukking.

Het panel stelt vast dat de opleiding vanwege de verwevenheid en samenwerking met de Utrecht School of Economics een afwijkende opbouw kent (zie bijlage 4). Er is geen major-minorsysteem met specialisaties, waardoor de keuzevrijheid van studenten beperkt is. Mede door de vastomlijnde opzet is de samenhang van het programma echter goed. Economie- en rechtenstudenten volgen in periode 1 en 2 een gezamenlijk programma van in totaal zes cursussen van elk 5 EC. Hieronder zijn

vier kerncursussen die betrekking hebben op enerzijds mededinging (Competition I en II), en anderzijds regulering (Regulation I en II). Daarnaast zijn er twee overkoepelende cursussen waarbinnen de methodologie, principes en institutionele vormgeving van zowel mededinging als regulering centraal staan. Door gebruik te maken van *co-teaching* door docenten van beide disciplines, die elk, in nauwe samenspraak, een deel van de colleges voor hun rekening nemen, wordt de integrale benadering effectief onderstreept. Wat het panel betreft komt het multidisciplinaire, internationaal georiënteerde en maatschappelijk relevante profiel van de opleiding in de cursussen goed tot uitdrukking.

Vanaf periode 3 kennen de LLM- en de MSc-track elk een eigen programma. Voor de LLM-track bestaat dit uit vijf capita selecta naar keuze, de vaste onderzoeksmodule en het Onderzoeks- en Scriptietraject. Specifieke profilering is mogelijk in de richtingen financiële regulering, recht en technologie en mededingingsrecht. Al met al stelt het panel vast dat de opleiding met haar multidisciplinaire karakter en aandacht voor actuele vraagstukken goed past binnen het multidimensionale, maatschappelijk georiënteerde departementale profiel. In studentenevaluaties scoort de opleiding hoog en ook de studenten met wie het panel sprak, lieten zich zeer positief uit over de opzet en inhoud van het curriculum.

Tijdens de visitatie heeft het panel voor elke opleiding een selectie van representatieve voorbeeldvakken bekeken. Het panel is erg tevreden over de opzet en inhoud van deze cursussen. Het stelt vast dat telkens heldere leerdoelen onderscheiden zijn, die in een duidelijke relatie staan tot de eindkwalificaties. De zeer gedetailleerde studiewijzer geeft van week tot week aan welke kennis en vaardigheden studenten zich eigen moeten maken. De gebruikte literatuur is relevant en sluit aan bij de huidige stand van zaken in het wetenschapsgebied.

Wetenschappelijke oriëntatie en vaardigheden

Uit de documentatie en gesprekken is gebleken dat alle opleidingen streven naar een goede balans tussen een wetenschappelijke oriëntatie en aansluiting bij de beroepspraktijk. Het vaardighedenonderwijs in de masteropleidingen bouwt voort op het onderwijs in de bacheloropleiding. Waar de nadruk in de bacheloropleiding ligt op het verwerven van juridische vaardigheden en casuïstiek, verschuift dit in de masteropleidingen naar onderzoeksvaardigheden.

Een vaste component van alle opleidingen is het Onderzoeks- en scriptietraject (OST, 15 EC) dat als een lint door het onderwijsprogramma loopt en focust op het verder ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden. De opzet van het OST is voor alle opleidingen gelijk, maar in de uitwerking zitten kleine variaties. Groepsbijeenkomsten vormen de hoofdmoot van het OST. Studenten worden op basis van hun interesse voor een bepaald thema in groepen ingedeeld en werken in een per opleiding variabel aantal bijeenkomsten deels zelfstandig en deels onder supervisie van een docent aan het uitbouwen van hun onderzoeksvaardigheden. De precieze invulling van de bijeenkomsten wordt overgelaten aan de studenten zelf. De bedoeling is dat de groepen een stimulerende academische omgeving vormen, waarin studenten inspiratie kunnen opdoen voor een geschikt scriptie-onderwerp en een klankbord vinden in hun medestudenten. Daarnaast worden ook plenaire bijeenkomsten georganiseerd die betrekking hebben op onderzoeksvaardigheden, wetenschappelijke integriteit, arbeidsmarktoriëntatie en reflectie op persoonlijk functioneren. Vaak is er aan het begin van periode 1 een bijeenkomst geprogrammeerd waarin het OST wordt geïntroduceerd. De Engelstalige masteropleidingen *European Law* en *Public International Law* bevatten bovendien facultatieve practica rond het vinden, raadplegen en citeren van (online) bronnen. Daarmee spelen ze in op het feit dat een deel van de studenten geen juridische vooropleiding doorlopen heeft. De opleidingen *Law and Economics* en *European Law* programmeren ook een scriptiemarkt, die een inhoudelijke functie met een sociale functie (community-vorming) combineert. In lijn met de eindkwalificaties wordt er in de plenaire bijeenkomsten van het OST aandacht besteed aan de beginselen van wetenschappelijke integriteit en het voorkomen van plagiaat. In de loop van het OST zijn de bijeenkomsten steeds meer gericht op de fases van het schrijven van een scriptie. Studenten krijgen door middel van intervisie (met medestudenten) en supervisie feedback op de stukken die zij produceren. In de onderzoeksmodule, die stevast deel uitmaakt van de capita selecta in periode

3, schrijven studenten hun onderzoeksopzet; vervolgens werken zij die in periode 4 uit tot de scriptie. In de laatste periode staan studenten met name met de scriptiebegeleider in contact.

Over de opzet en inhoud van het OST is het panel positief. Het (grotendeels) gestandaardiseerde traject zorgt ervoor dat studenten al in een vroeg stadium gaan nadenken over de scriptie en voorziet bij elke opeenvolgende stap in passende begeleiding. Peer feedback is wat het panel betreft op een goede manier in het traject verwerkt. Vanuit de opleidingen wordt er voldoende aandacht besteed aan het creëren van een veilige omgeving en het begeleiden van studenten in het geven van constructieve feedback. Ook draagt het werken met vastomlijnde fasen en deadlines bij aan de inzichtelijkheid van het proces en aan het studiesucces. Het panel stelt op basis van de gesprekken vast dat studenten over het algemeen goed weten wat er op welk moment van hen verwacht wordt.

Het trainen van onderzoeksvaardigheden blijft niet beperkt tot het OST en de onderzoeksmodule uit periode 3. Het panel stelt met tevredenheid vast dat er ook in de major- en specialisatiecursussen veel aandacht uitgaat naar academische vaardigheden, met name naar schrijfvaardigheid. Wat het panel betreft is de wetenschappelijke oriëntatie van de opleidingen overtuigend aangetoond. Via de docenten zijn de opleidingen nauw gelieerd aan de vijf Utrechtse onderzoekscentra: UCALL (aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid), RENFORCE (regulering en handhaving in Europa), MONTAIGNE (rechtspleging en conflictoplossing), UCERF (familierecht) en de 'onderzoekspareel' UCWOSL (duurzaamheidsrecht). Aangeboden specialisaties vallen inhoudelijk vaak (grotendeels) samen met onderzoek dat binnen één of meerdere van deze centra verricht wordt. De link tussen onderwijs en onderzoek is daarmee geborgd: docenten verwerken actuele kennis en ontwikkelingen in het vakgebied in hun onderwijs. Het panel stelt vast dat de *capita selecta* op het vlak van *research-based teaching* een specifieke en noemenswaardige rol spelen. Deze onderwijsvorm biedt individuele docenten bij uitstek gelegenheid om departementaal onderzoek aan studenten te presenteren. Jaarlijks kunnen docenten voorstellen doen voor nieuwe modules die aansluiten bij hun specifieke wetenschappelijke expertise. Voorbeelden van *capita selecta* die zijn voortgekomen uit onderzoek van stafleden zijn de modules Materieelstrafrechtelijk legaliteitsbeginsel en Positie van het slachtoffer, beide uit het masterprogramma Strafrecht.

Professionele oriëntatie

Alle opleidingen vinden het belangrijk dat studenten theorie leren koppelen aan praktijksituaties waarmee zij zich voorbereiden op de beroepspraktijk. Dit principe komt tot uitdrukking in het behandelen van actuele casus in het onderwijs en in het incorporeren van praktijkgerichte en (soms) authentieke opdrachten. Pleitoefeningen en andere simulaties komen ook regelmatig voor. De Engelstalige masteropleidingen *Public International Law* en *European Law* programmeren tot tevredenheid van het panel *moot courts* als (optioneel dan wel verplicht) curriculumonderdeel (European Law Moot Court; International Law Moot Court). Het panel stelt vast dat (bepaalde) *capita selecta* ook voor wat betreft het praktijkgericht onderwijs een belangrijke rol vervullen. Deze bieden plaats aan maatschappelijk relevante thema's op het moment dat deze in de belangstelling staan, met als sprekende (maar zeker niet enige) voorbeelden de module Kiesrecht en verkiezingen die het masterprogramma Staats- en bestuursrecht uitsluitend in verkiezingsjaren programmeert en de module EU Negotiations Brexit uit de masteropleiding *European Law*.

In veel programma's krijgt het praktijkgerichte karakter ook vorm doordat docenten zelf in het werkveld actief zijn en hun praktijkervaring in het onderwijs inbrengen. Dit geldt bijvoorbeeld sterk voor het masterprogramma Strafrecht, waarvan het merendeel van de docenten tevens werkzaam is als strafrechtadvocaat, rechter-plaatsvervanger of raadsheer-plaatsvervanger. Wat het panel betreft, heeft dit een duidelijke meerwaarde. Het waardeert ook dat gastdocenten of sprekers uit de beroepspraktijk bij het onderwijs betrokken worden, zoals in de module Omgaan met burgers uit het masterprogramma Staats- en bestuursrecht, die tot stand is gekomen met medewerking van medewerkers van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, en zoals in het majorvak Constitutional Law of the EU uit de masteropleiding *European Law*, waarin rechters van het Hof van Justitie van de EU en de Hoge Raad worden ingezet. Gastdocenten die een inhoudelijk onderdeel verzorgen, worden geselecteerd op hun academische achtergrond, waardoor de

onderwijskwaliteit voldoende geborgd is. Positief is ook dat er bewust voor wordt gekozen om alumni in het onderwijs in te zetten. Onderwijs vindt niet alleen in de collegezalen plaats, maar soms ook op locatie. In het masterprogramma Privaatrecht wordt de module Afgebroken onderhandelingen aangeboden bij Van Benthem en Keulen Advocaten en in de cursus Erfrecht van de masteropleiding *Notarieel recht* bezoeken studenten in groepen een notariskantoor waar ze een testament opstellen en dat in een cliënt-simulatiegesprek toelichten. In curriculumevaluaties laten studenten zich doorgaans erg positief uit over het praktisch-juridisch onderwijs en ook uit de gesprekken met het panel kwam naar voren dat studenten zich goed voorbereid voelen op de juridische praktijk. Alleen studenten van de masteropleiding *Law and Economics* noemden dat technische *legal skills* in deze opleiding minder sterk naar voren komen. Wat het panel betreft, is dit vanwege het multidisciplinaire karakter van de opleiding begrijpelijk.

In het kader van het inzetten van relaties met de beroepspraktijk in het onderwijs verdient de extracurriculaire onderwijsactiviteit Masterskills Notariaat uit de masteropleiding *Notarieel recht* speciale vermelding. Deze cursus, die is ontwikkeld met een aantal (grotere) advocaten- en notariskantoren, stelt notariële vaardigheden centraal. Vaste onderdelen zijn: (1) notariaat en innovatie, (2) het voeren van lastige cliëntgesprekken, (3) notarieel ondernemerschap en (4) *drafting*: het maken van ingewikkelde notariële akten. Het panel vindt dit initiatief een goede manier om studenten kennis te laten maken met actuele ontwikkelingen in de notarispraktijk en stelt vast dat studenten die hebben meegedaan enthousiast zijn over de cursus.

Ethische kwesties die te maken hebben met de beroepsuitoefening zouden volgens het panel in de meeste opleidingen explicieter aan bod kunnen komen. Uit gesprekken concludeert het panel dat studenten de aandacht voor ethiek niet zozeer in de verschillende programma's herkennen. Een uitzondering vormen de studenten van de masteropleiding *Notarieel recht*, die aangaven dat in die opleiding juist veel aandacht wordt besteed aan de ethische dilemma's waarmee de notaris geconfronteerd kan worden. In de masteropleiding *Law and Economics* wordt volgens studenten weliswaar nadruk gelegd op ethiek binnen de financiële sector, maar niet per se op de relatie tussen recht en ethiek.

In de opzet van de masterprogramma's is geen (verplichte) stage opgenomen. De masteropleidingen hebben ervoor gekozen om in het beperkte aantal studiepunten dat beschikbaar is voorrang te geven aan inhoudelijke verdieping en het opdoen van academische vaardigheden. Het panel heeft begrip voor deze overweging, maar vindt wel dat studenten die ter oriëntatie en voorbereiding op de beroepspraktijk een extracurriculaire stage willen lopen goed gefaciliteerd moeten worden. In de vernieuwde programma's lijkt dit beter geregeld dan voorheen. Waar alumni nog de ervaring hadden dat stages bewust ontmoedigd werden om studievertraging te voorkomen, gaven huidige studenten in de gesprekken aan dat de opleidingen de mogelijkheid bieden om de scriptie uit te stellen om zo ruimte te creëren voor een stage. Wat de opleidingen betreft, geniet het echter de voorkeur dat studenten de stage na voltooiing van alle verplichte curriculumonderdelen lopen en het afstuderen uitstellen. De stage onderbreekt dan niet het lidmaatschap van de community en ook de reguliere momenten van begeleiding en feedback binnen het OST en de scriptie-afronding kunnen worden aangehouden. Het panel vindt de toegenomen flexibiliteit, die verankerd is in de Onderwijs en Examenregeling (OER), een positieve ontwikkeling.

In het geven van voorlichting over, en begeleiding/bemiddeling bij het vinden van een stage kan in bepaalde opleidingen nog een slag gemaakt worden. Niet alle opleidingen zijn even actief in het bekend maken van stagemogelijkheden. Het panel vindt dat hieraan de komende periode meer prioriteit gegeven moet worden. Opleidingen die in dit opzicht al aan de weg timmeren, zijn *Public International Law*, *European Law* en *Law and Economics*, die naar eigen zeggen hun (internationale) netwerk inzetten om studenten te helpen om zeer gewilde stageplekken te bemachtigen. Een positief voorbeeld van het inbedden van een facultatieve stage in het curriculum komt uit de masteropleiding *Notarieel recht*. Deze biedt voor een selecte groep van 12-15 studenten de Masterclass Notariaat aan: studenten lopen in drie maanden twee stages bij twee van de deelnemende notariskantoren. Zij krijgen iedere maandag een dag college, op locatie, van een notaris-partner en/of een hoogleraar

of andere docent, en komen op die manier ook in aanraking met de kantoren waar ze geen stage lopen. Wat het panel betreft, is dit een goede manier om studenten kennis te laten maken met de beroepspraktijk. Wel blijkt dat de masterclass beter gepromoot zou kunnen worden. In het lopende studiejaar is de masterclass – naar het panel begreep – vervallen door een gebrek aan belangstelling.

Internationalisering

Het panel stelt vast dat internationalisering een speerpunt is voor de Universiteit Utrecht en de Faculteit REBO. In de mate van gerealiseerde internationalisering bestaan gradaties, waarbij uiteraard een hoofdonderscheid gemaakt moet worden tussen de Nederlandstalige en Engelstalige opleidingen. Over het algemeen komt de internationale oriëntatie in de masteropleidingen wat het panel betreft op overtuigende wijze tot uitdrukking.

Het panel stelt vast dat de internationale oriëntatie van de Nederlandse masteropleidingen in de afgelopen periode versterkt is. Deze krijgt in de eerste plaats vorm doordat deze masterprogramma's (waar mogelijk) internationale of Europese thema's als onderdeel van de stof behandelen, opdrachten tot rechtsvergelijking geven, de internationale dimensie van bepaalde vraagstukken toelichten en de bredere internationale context van het betreffende onderwerp behandelen. Het aandeel van internationaal georiënteerde major- of specialisatiecursussen en rechtsvergelijkende capita selecta-modules is in de recente onderwijsherziening uitgebreid. Over het huidige aanbod is het panel tevreden. De opleidingen streven ook naar het creëren van een meer internationale omgeving in het eigen klaslokaal (*internationalisation at home*), bijvoorbeeld door het uitnodigen van buitenlandse gastdocenten die een deel van het onderwijs verzorgen. Met uitzondering van de masteropleiding *Notarieel recht* bieden alle opleidingen twee verplichte Engelstalige vakken aan. Vanuit de opvatting dat een goede beheersing van het Engels voor de jurist van de 21ste eeuw onontbeerlijk is, juicht het panel dit van harte toe. Het adviseert om ook in de masteropleiding *Notarieel recht* Engelstalige vakken te programmeren omdat een goede beheersing van het Engels in de commerciële notarispraktijk inmiddels evenzeer vereist is. In principe bieden de eenjarige masteropleidingen geen ruimte voor een buitenlandverblijf. Sinds kort kunnen studenten wel afstuderen op een onderzoek met een rechtsvergelijkende component, waarvoor zij een week in het buitenland onderzoek kunnen doen. Dit is wat het panel betreft een mooie mogelijkheid waaraan brede bekendheid gegeven zou moeten worden.

De Engelstalige masteropleidingen zijn expliciet als internationale opleiding opgezet. De inhoud van deze opleidingen is internationaal georiënteerd en dankzij de aanwezigheid van een groot aantal buitenlandse studenten en een internationaal docentencorps is sprake van een *international classroom*. Studenten en docenten met wie het panel sprak, vinden dat de gemengde studentenpopulatie een grote toegevoegde waarde heeft. Studenten kunnen leren van elkaars verschillende achtergronden. Bovendien hebben internationale studenten in tegenstelling tot Nederlandse studenten vaak al enige ervaring in de beroepspraktijk, waardoor zij een waardevol extra perspectief inbrengen. De opleidingen doen hun best om, waar mogelijk, internationale gastsprekers in te zetten en internationale curriculumonderdelen (studiereizen, internationale *moot court*) te programmeren.

Een aandachtspunt is dat de internationale studenten-community (nog) niet expliciet vertegenwoordigd is in de Opleidingscommissie (OC). Uit een gesprek met de OC bleek dat de (Nederlandse) studentleden hun best doen om het belang van internationale studenten te behartigen door regelmatig ruggespraak met hen te houden. Wat het panel betreft, geniet het de voorkeur om ook niet-Nederlandse studenten/docenten op te nemen in de OC en in het Engels te vergaderen. Tijdens de visitatie bleek dat de OC dit verbeterpunt onderkent en hierop actie wil ondernemen.

Honoursonderwijs

Ambitieuze en getalenteerde studenten van de opleidingen *Nederlands recht*, *European Law*, *Public International Law* en *Recht en onderneming* kunnen deelnemen aan een honoustraject. Dit bestaat uit een algemeen, verbredend Engelstalig deel voor alle deelnemende studenten en een verdiepend, specifiek deel op het vakgebied waarin de student de opleiding volgt. De invulling van het

trajectspecifieke deel verschilt sterk per opleiding. Soms is het gekoppeld aan de bestaande curriculaire cursussen en soms is er een eigen inhoudelijk programma voorzien. Ook komt het voor dat honoursstudenten studentonderzoek doen (zoals in de masteropleidingen *European Law* en *Recht en onderneming*) of participeren in een programma dat (pro bono) juridische diensten aanbiedt aan derden (zoals in de masteropleiding *Public International Law*). Tot het honourstraject worden alleen studenten uit de top 10% van de studentenpopulatie toegelaten. Om een aantekening op het diploma te krijgen voor deelname aan het honourstraject moeten alle mastercursussen binnen een academisch jaar met een cijfergemiddelde van ten minste 7,3 worden afgerond en moeten de studenten voldoen aan de inspanningsverplichting van het algemene deel en het masterspecifieke gedeelte.

Het panel stelt vast dat het aantal studenten dat deelneemt aan het masterhonourstraject verhoudingsgewijs veel beperkter is dan in de bacheloropleiding. Per opleiding gaat het soms maar om enkele studenten, waardoor het voor opleidingen lastig is om een substantieel trajectspecifiek programma samen te stellen. Studenten met wie het panel sprak, gaven aan dat de geringere instroom huns inziens te wijten is aan de wat onduidelijke inrichting van het traject en de geringe voorlichting daarover. Studenten die wel voor deelname kiezen, doen dit onder meer vanwege de als aantrekkelijk ervaren optie om te participeren in het onderzoek van stafleden en samen te publiceren. Over het niveau van het honoursonderwijs zijn zij tevreden, maar jammer is wat hen betreft wel dat er veel minder sprake is van community-vorming dan in het honoursonderwijs uit de bacheloropleiding. Om het masterhonoursonderwijs een waardige opvolger te maken van het erg mooi vormgegeven bachelor-honoursprogramma, raadt het panel aan om de opzet van het programma nog eens kritisch tegen het licht te houden en de voorlichting te intensiveren. Het ligt wat het panel betreft bovendien voor de hand dat ook studenten van de masteropleidingen *Notarieel recht* en *Law and Economics* in de gelegenheid gesteld worden om honoursonderwijs te volgen.

Onderwijsvisie en werkvormen

De recente ronde van curriculumvernieuwing stond deels in het teken van het in lijn brengen van de masteropleidingen met het Utrechts Onderwijsmodel. Deze centrale onderwijsvisie van de Universiteit Utrecht zet in op een helder onderscheid tussen bachelor- en masteropleiding, op flexibiliteit en keuzevrijheid, persoonlijk en activerend onderwijs en ruime gelegenheid tot docentprofessionalisering. Hiermee streeft de UU naar het creëren van een uitdagend studieklimaat en het aanbieden van kleinschalig, intensief, activerend en deels vraaggestuurd onderwijs dat recht doet aan de verschillende ambities en talenten van studenten.

Over de kleinschaligheid die in de masteropleidingen gerealiseerd wordt, is het panel tevreden. Deze draagt bij aan de vorming van een community (leergemeenschap) van studenten en docenten. De tutorials/werkgroepen uit de major en specialisatie zijn in de praktijk niet groter (en vaak kleiner) dan 20-25 studenten. Capita selecta bestaan doorgaans uit 10-15 studenten, maar ook kleinere groepen komen voor. Volgens het management is deze onderwijsvorm bij uitstek geschikt om nieuwe dingen uit te proberen en dus wordt een instroom van 5-10 studenten ook acceptabel bevonden. De groepsgrootte binnen het OST varieert enigszins. Een kleine opleiding als de masteropleiding *European Law* streeft naar groepen van maximaal 5 studenten, terwijl het masterprogramma Staats- en bestuursrecht mikt op maximaal 15 studenten. In de regel zijn groepen niet groter dan 10 studenten. Het panel waardeert dat de opleidingen de community-vorming ook actief bevorderen door het organiseren van extracurriculaire activiteiten, excursies en studiereizen, vaak in samenwerking met studieverenigingen. De masteropleiding *European Law* organiseert bijvoorbeeld een jaarlijkse studiereis naar de Europese instellingen in Brussel en Luxemburg en studenten en docenten van de masteropleiding *Public International Law* gaan op excursie naar het Internationaal Gerechtshof. Uit de gesprekken bleek dat masterstudenten positief oordelen over de gerealiseerde community-vorming. In bepaalde opleidingen, met name de masteropleiding *Public International Law*, bestaat het risico dat de kleinschaligheid onder druk komt te staan door de stijgende studentenaantallen. Het panel moedigt deze opleidingen aan om zich nader te bezinnen op het instellen van een bovengrens op de instroom.

Aan het principe van activerend leren wordt volgens het panel op overtuigende wijze invulling gegeven. Het Departement RGL kent een systeem waarin studenten automatisch worden ingeschreven voor verplichte cursussen en er geldt bovendien een aanwezigheids- en voorbereidingsplicht. Studenten dienen zich met gestructureerde opdrachten (individueel of in groepjes) voor te bereiden op de colleges en mogen – om de mogelijkheid tot het maken van een reparatietoets bij een eventueel behaalde onvoldoende te behouden – niet meer dan enkele colleges missen. Doordat er bovendien meerdere toetsmomenten worden ingepland, blijven studenten gedurende de gehele onderwijsperiode actief met de stof bezig. Ook de OST-groepsbijeenkomsten spelen een duidelijke rol in het activerend, zelfsturend leren, aangezien deze vorm van onderwijs studenten aanspreekt op hun eigen verantwoordelijkheid. De studenten met wie het panel sprak, vonden dit een positief uitgangspunt.

Het panel stelt vast dat de gehanteerde onderwijsvormen aansluiten bij het onderwijsconcept van kleinschalig, activerend onderwijs met gebruik van authentieke opdrachten. In major- en specialisatiecursussen wordt doorgaans gebruik gemaakt van een combinatie van (grootschalige) hoorcolleges en (kleinschalige) werkgroepen. In opleidingen/masterprogramma's met lagere studentenaantallen worden ook de hoorcolleges kleinschalig en interactief opgezet. Capita selecta-modules bestaan uitsluitend uit werkgroepen. Het panel stelt vast dat ze, vanwege de kleinschalige, intensieve en sterk verdiepende opzet, bij uitstek gelegenheid geven om studenten te activeren. In de keuze van de didactische vorm heeft de docent in kwestie vrij grote autonomie. Achter de term 'werkgroep' gaat een diversiteit aan onderwijsvormen schuil, zoals workshops, practica, *legal clinics*, trainingen, interactieve seminars en tutorials. Deze zijn gewijd aan de praktische toepassing van de op het hoorcollege besproken theorie en/of kritische discussie over de lesstof, en maken in het kader van *learning by doing* gebruik van een variëteit aan opdrachten. Studenten gaven tijdens gesprekken met het panel aan dat zij tevreden zijn over de interactie die tijdens werkgroepen plaatsvindt. Ook zelfstudie is in alle opleidingen een centrale werkvorm, waarmee tot uitdrukking komt dat studenten in de masteropleiding geacht worden om zelfstandig met de stof aan de slag te gaan. In tegenstelling tot de Utrechtse bacheloropleiding lijken de masteropleidingen nog geen gebruik te maken van *blended learning*, waarbinnen klassikale onderwijsvormen worden gemengd met innovatieve vormen van *e-learning*. Het panel raadt de opleidingen aan om in de komende periode de mogelijkheden op dit gebied verder te verkennen.

Per major- en specialisatiecursus wordt in de regel uitgegaan van 4 contacturen per week, wat bij het simultaan programmeren van twee cursussen in periode 1 en 2 neerkomt op 8 contacturen per week. In de masteropleiding Notarieel recht is het aantal contacturen in deze fase iets ruimer: 4-6 per cursus, dus 8-12 totaal. De zes capita selecta in periode 3 kennen elk ten minste 6 en maximaal 12 contacturen verspreid over de totale looptijd van 3 weken. De contacturen uit het OST – gemiddeld gaat het om 4-8 groepsbijeenkomsten en enkele plenaire sessies in periode 1 en 2 – komen hier nog bovenop. Het panel vindt het aantal contacturen niet ruim bemeten, maar wel voldoende. Het erg uiteenlopende aantal contacturen voor de capita selecta zou wat het panel betreft meer gelijk getrokken kunnen worden. Uit de documentatie bleek dat de opleidingen bewust geen gehoor hebben gegeven aan een aanbeveling van het panel bij de vorige visitatie om het aantal contacturen te verruimen (dit met uitzondering van de masteropleiding *Public International Law* die tot 2014 voor sommige cursussen slechts 2 contacturen per week programmeerde en dit inmiddels heeft verruimd tot 4 uren). Het departement achtte het doelmatiger om verdieping op de stof te bereiken door het inzetten van meer activerende onderwijsvormen en door intensivering van het aantal schrijfopdrachten, dan door het programmeren van meer contactonderwijs. Het panel kan zich in die redenatie vinden. Het stelt vast dat studenten inclusief (gestructureerde en ongestructureerde) zelfstudie geacht worden om 20 uur per week aan elk vak te besteden.

Studeerbaarheid en studiebegeleiding

De samenhangende curriculumstructuur, de keuze voor een vaste omvang van vakken en de gelijkmatige spreiding van de studielast over de onderwijsperioden bevorderen wat het panel betreft de studeerbaarheid van de opleidingen. Ook de toepassing van activerende werkvormen, voorbereidings- en aanwezigheidsplicht, opdrachten en tussentoetsen draagt hieraan bij; actief

studiegedrag wordt in de hand gewerkt en de piekbelasting aan het einde van een onderwijsperiode blijft beperkt. Speciale vermelding verdient het in alle opleidingen geïntroduceerde OST, dat ervoor zorgt dat studenten al in een vroeg stadium over de scriptie gaan nadenken en goed voorbereid aan het scriptieonderzoek beginnen. Uitstelgedrag en uitloop worden hiermee effectief voorkomen. Studenten met wie het panel sprak, bevestigden dat de opleidingen in beginsel goed studeerbaar zijn. Van specifieke struikelvakken lijkt geen sprake. Wel noemden studenten dat de studielast van capita selecta sterk van module tot module kan verschillen en soms niet in een juiste verhouding staat tot het beperkte aantal studiepunten (2,5 EC). Dit heeft vooral te maken met de gekozen toetsvorm(en), waaronder soms omvangrijke papers, essays of andere schrijfofdrachten. Het panel raadt aan om te streven naar meer eenvormigheid.

Om ervoor te zorgen dat instromende studenten de capaciteiten hebben om het studieprogramma in de daarvoor staande tijd af te ronden, maken de opleidingen gebruik van selectieprocedures, waarin getoetst wordt of studenten voldoen aan de algemene (en eventueel aanvullende) instroomeisen. Een aantal masteropleidingen (*Nederlands recht, Recht en onderneming, Notarieel recht, Public International Law*) kiest ervoor om studenten met een gemiddeld bachelorcijfer van minder dan 6,5 (6,3 in de opleiding Recht en onderneming) uit te nodigen voor een (verplicht) gesprek. Dat kan leiden tot acceptatie, afwijzing of het advies om de keuze voor het masterprogramma te heroverwegen. Het masterprogramma Staats- en bestuursrecht nodigt alle aanmelders uit voor een gesprek. Het management lichtte tijdens de visitatie toe dat de selectiegesprekken met name bedoeld zijn om studenten die in de bacheloropleiding aan de ondergrens presteerden te bevragen op hun motivatie en aan te sporen tot een verhoogde inzet. Het komt in de praktijk zelden voor dat studenten op basis van het gesprek worden afgewezen. Betrokkenen ervaren de gesprekken als een goede gelegenheid om in een vroeg stadium een signaal af te geven en een mogelijke probleemgroep in het vizier te krijgen. Het panel onderschrijft het nut van deze benadering.

Een specifiek aandachtspunt dat door de opleidingen naar voren werd gebracht, is dat studenten de overgang van de bachelor- naar de masteropleiding tamelijk groot vinden. Studenten moeten eraan wennen dat meer zelfsturing verwacht wordt. Ook is benodigde kennis op bachelorniveau bij de start van de masteropleidingen soms alweer wat weggezakt. Wat het panel betreft, zouden de opleidingen die op dit laatste vlak problemen ervaren, met als prominent voorbeeld het masterprogramma Staats- en bestuursrecht van de opleiding *Nederlands recht*, dat kunnen ondervangen door het programmeren van *summer schools* of zelfstudieprogramma's waarin kennis wordt opgefrist. De opleidingen zijn mogelijkheden daartoe al aan het verkennen. Overigens bleek uit de gesprekken dat studenten na een (eventuele) initiële schok al snel wennen aan het verhoogde tempo van de masteropleidingen en in de regel goed kunnen meekomen. Specifiek voor de Engelstalige opleidingen geldt dat zij de erg diverse studentenpopulatie niet alleen als een kans, maar ook als een aandachtspunt zien. Met het oog op de studeerbaarheid is het belangrijk om eventuele deficiënties snel weg te werken. Het panel constateert dat de betreffende opleidingen op dit vlak adequaat handelen.

Een factor die bijdraagt aan de studeerbaarheid van de opleidingen is het systeem van studiebegeleiding. Dat krijgt wat het panel betreft op functionele wijze vorm binnen het onderzoeks- en scriptietraject (OST). Studenten worden al in een vroeg stadium, aan het einde van periode 2, gekoppeld aan een scriptiebegeleider die tevens als een coach fungeert in het traject naar het afstuderen en de arbeidsmarkt. De masteropleiding *Public International Law* hanteert als enige opleiding een tutoraat, waarbij tutoren ook de eerste fase van het scriptietraject begeleiden. Dit is wat het panel betreft een functionele manier om mogelijke aanpassingsproblemen van internationale studenten te ondervangen. In de toewijzing van een scriptiebegeleider is de onderwerpskeuze van de student bepalend; er wordt gezocht naar een goede match met de expertise van de begeleider. Vaak kunnen studenten een eigen voorkeur aangeven. Om studenten een overzicht te geven van mogelijke begeleiders wordt in de masteropleiding *European Law* een informatieboekje onder studenten verspreid en worden studenten op informele wijze (via *speeddates*) in contact gebracht met mogelijke begeleiders. Dat vindt het panel een doelmatige manier om (met name buitenlandse)

studenten over hun schroom heen te helpen om mogelijke begeleiders te benaderen. Het (minimum) aantal bijeenkomsten van begeleider en student verschilt per opleiding. Op basis van de gevoerde gesprekken stelt het panel vast dat studenten tevreden zijn over de aard en intensiteit van de studie- en scriptiebegeleiding binnen het OST. Dit wordt onderstreept door de sinds de introductie van het OST verbeterde evaluatieresultaten op het vlak van studiebegeleiding, bijvoorbeeld in de masteropleiding *Recht en onderneming*.

Dat de introductie van het OST een positief effect heeft gehad op het studiesucces, blijkt uit recente uitstroomgegevens. De rendementen, die lang een aandachtspunt voor het departement waren, zijn sinds de invoering van de vernieuwde masterprogramma's in veel opleidingen gestegen. In de masterprogramma's/opleidingen *Privaatrecht (Nederlands recht)*, *Notarieel recht*, *Public International Law*, *European Law* en *Law and Economics* studeert een meerderheid van de studenten inmiddels nominaal af. Het rendement na twaalf maanden lag in 2016 tussen de 59% (*Privaatrecht*) en 74% (*European Law*). Voor de andere opleidingen/programma's geldt dat er ruimte is voor verdere verbetering. De masteropleidingen/programma's *Staats- en bestuursrecht (Nederlands recht)*, *Recht en onderneming* en *Strafrecht (Nederlands recht)* hadden in 2016 een eenjaarsrendement van respectievelijk 30%, 38% en 44%. Een deel van deze lage rendementcijfers wordt verklaard door het uitstel dat studenten hebben aangevraagd voor het lopen van een stage, een tweede studie of het opdoen van (studie)ervaring in het buitenland.

Het departement Rechtsgeleerdheid kent volgens het panel zorgvuldige, jaarlijks herhaalde evaluatieprocedures op het niveau van individuele vakken en het curriculum als geheel, waardoor eventuele problemen in de studeerbaarheid snel kunnen worden gesignaleerd en geremedieerd. Positief is met name ook dat de opleidingscommissie (OC) met de invoering van de vernieuwde curricula is gestart met het organiseren van panelgesprekken om zicht te houden op hoe de wijzigingen in het curriculum in de praktijk uitpakken. Ook de programmaleiders en de programmacoördinatoren voeren panelgesprekken met studenten, onder meer over de vraag hoe kerndoelstellingen van het programma ervaren worden. De studentparticipatie is een sterk punt van de opleidingen. Het panel signaleert dat binnen het departement een cultuur heerst waarin staf en studenten samen werken aan verbetering.

Docenten

Het panel is tevreden over de omvang en kwaliteit van de docententeams die verantwoordelijk zijn voor de opleidingen. Elke opleiding wordt – conform de universitaire richtlijn onderwijs – gedragen door tenminste drie leerstoelgroepen, waarbij zowel de hoogleraar als de overige leden van de groep inhoudelijk betrokken zijn. Het aandeel van gepromoveerde docenten ligt voor de meeste opleidingen/masterprogramma's (*Privaatrecht/Nederlands recht*, *Recht en onderneming*, *European Law*, *Public International Law*, *Law and Economics*) tussen de 76 en 83%. Het panel vindt dit alleszins acceptabele percentages. In de masteropleiding *Notarieel recht* en het masterprogramma *Strafrecht* liggen de percentages lager, respectievelijk op 64% en 71%. Wat het panel betreft, is dit begrijpelijk gezien de sterke praktijkcomponent van de opleidingen, maar zouden deze opleidingen er sterker op kunnen toezien dat ook docenten die (deels) werkzaam zijn in de praktijk gepromoveerd zijn. Het masterprogramma *Staats- en bestuursrecht* steekt met 96% gepromoveerden ver boven de andere programma's uit en verdient daarvoor volgens het panel lof.

In lijn met het Utrechtse Onderwijsmodel gaat er binnen het departement Rechtsgeleerdheid veel aandacht uit naar docentprofessionalisering. Het beleid is dat universitair docenten een basiskwalificatie onderwijs (BKO) dienen te behalen, terwijl een seniorkwalificatie onderwijs (SKO) een vereiste is voor universitair hoofddocenten en hoogleraren. Het panel vindt de reeds gerealiseerde percentages van docenten met een onderwijskwalificatie over het algemeen bevredigend. Het percentage is het hoogst in het masterprogramma's *Staats- en bestuursrecht* (88%) en de masteropleiding *European Law* (78%). De masteropleiding *Law and Economics* realiseert verreweg het laagste percentage (29%) en zou wat het panel betreft sterker moeten inzetten op docentprofessionalisering. Naast BKO- en SKO- trajecten worden ook andere scholingsactiviteiten (bijvoorbeeld leergangen voor onderwijskundig leiderschap en

honoursteaching) aangeboden, die worden gecoördineerd vanuit het universiteitsbrede Centre for Academic Teaching. Vier docenten van het masterprogramma Privaatrecht hebben bijvoorbeeld onlangs de Leergang Onderwijskundig Leiderschap met succes afgerond. Positief is wat het panel betreft dat de UU inzet op het vergroten van de mogelijkheden om via onderwijs carrière te maken, bijvoorbeeld door het bieden van teaching fellowships en het aanstellen van universitair hoofddocenten die zich specifiek met onderwijs(vernieuwing) bezighouden.

Uit de documentatie en gesprekken bleek dat docenten van tijd tot tijd een hoge werkdruk ervaren. Het door de opleidingen nagestreefde model van kleinschalig onderwijs met intensief studentcontact verhoogt enerzijds het werkplezier van docenten, maar vraagt anderzijds ook een grote(re) inspanning van hen. Met name binnen de flexibele schil van juniordocenten leidt dit tot een afbreukrisico, zo vernam het panel tijdens de visitatie. Het verloop in deze groep is hoog. Het panel constateert dat zorgvuldig bewaakt moet worden dat de ervaren druk niet ten koste gaat van de onderwijskwaliteit. Het onderschrijft het nut van inmiddels op departementaal niveau genomen initiatieven als het instellen van de projectgroep Vermindering Werkdruk in het Onderwijs. Deze zoekt naar mogelijkheden om het onderwijs zo in te richten dat de ervaren werkdruk van docenten afneemt, terwijl de kwaliteit gewaarborgd blijft.

Het panel dringt aan op een snelle invulling, op gelijk niveau, van vacant gekomen posities. Het stelt vast dat de al enige tijd bestaande vacature voor een hoogleraar Ondernemingsrecht tot op heden niet is ingevuld, met gevolgen voor de masteropleidingen *Recht en onderneming* en *Notarieel recht*. Ook andere vakgroepen zijn kwetsbaar door de aanstaande pensionering van hoogleraren. Een structureel en urgent aandachtspunt dat docenten in de gesprekken aan de orde stelden, is dat het door het steeds verder teruglopen van het aantal promovendi en de huidige economische hoogconjunctuur binnen bepaalde vakgebieden (burgerlijk procesrecht, internationaal privaatrecht, notarieel recht) steeds moeilijker wordt om gepromoveerde docenten met de juiste achtergrond te vinden. Om vacatures toch in te vullen, is men in toenemende mate afhankelijk van internationale wervingsactiviteiten en het inzetten van niet-gepromoveerde docenten uit het werkveld, vaak in kleine deeltijdaanstellingen (0,2 FTE). Het panel stelt vast dat het hier gaat om een landelijke tendens met potentieel sterk nadelige gevolgen voor de onderwijskwaliteit. Het lokaal beschikbaar blijven stellen van (eerste geldstroom-)financiering voor promotieplekken in kwetsbare vakgebieden, zoals op dit moment nog gebeurt binnen het Departement RGL, is wat het panel betreft van groot belang. Om het gesignaleerde probleem structureel op te lossen, zal echter een landelijke aanpak noodzakelijk zijn.

Studenten spraken zich in gesprekken met het panel in positieve zin uit over de inhoudelijke en didactische expertise van hun docenten. Deze zijn tot hun tevredenheid niet alleen kundig, maar ook erg benaderbaar. Docenten zijn sterk betrokken bij hun studenten, stimuleren hen en staan open voor hun ideeën.

Faciliteiten

Het panel is onder de indruk van de kwalitatief hoogstaande studieomgeving die het departement Rechtsgeleerdheid zijn studenten biedt. Na een recente verbouwing van het onderwijsgebouw op het Janskerkhof beschikt het departement over *state of the art* collegezalen en studieplekken. In de nabijgelegen Universiteitsbibliotheek hebben studenten toegang tot een zeer breed aanbod aan (online) wetenschappelijke literatuur.

Sinds 2015 kent REBO de facultaire dienst REBO Career Services (REBO CS), die activiteiten ontplooit op het gebied van arbeidsmarktoriëntatie en loopbaanbegeleiding. De geboden dienstverlening bestaat voornamelijk uit extracurriculaire trainingen ('employability skills') en workshops, het voeren van individuele gesprekken door de Career Officer en proefassessments met de mogelijkheid tot nabespreking van de uitslag. Verder ondersteunt REBO CS studenten bij het leggen van contacten met werkgevers en alumni, bijvoorbeeld tijdens de 'REBO Career nights'. Binnen de diverse opleidingen zelf krijgt arbeidsmarktoriëntatie met name vorm binnen het OST, dat studenten begeleidt in hun persoonlijke en professionele ontwikkeling. Studenten met wie het panel sprak,

vinden deze begeleiding goed bedoeld, maar niet altijd van grote toegevoegde waarde. Het panel stelt vast dat de opleidingen op het punt van arbeidsmarktoriëntatie nog zoeken naar de beste formule. Daarbij zijn de afgelopen jaren wel al verbeteringen gerealiseerd. Opleidingen die voorheen in evaluaties laag scoorden op het punt van arbeidsmarktoriëntatie (masterprogramma Privaatrecht, masteropleiding *Recht en onderneming*), werden in de meest recente curriculumevaluatie (2016-2017) al beter gewaardeerd. Opleidingen die het panel in positieve zin zijn opgevallen omdat ze hun studenten actief op de competitieve internationale arbeidsmarkt voorbereiden, zijn *European Law* en *Public International Law*. *European Law* coacht studenten voor het toelatingsconcours voor de Europese instellingen en *Public International Law* bemiddelt voor studenten die stage willen lopen bij bijvoorbeeld de tribunalen (Internationaal Strafhof, Joegoslavië-tribunaal) en bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en NGO's. Tot slot spelen ook studieverenigingen, zoals *Vevanos (Notarieel recht)*, een rol in de wederzijdse kennismaking tussen studenten en potentiële werkgevers.

Het panel stelt op basis van de gesprekken vast dat op departementaal niveau geen structureel alumni beleid (meer) gevoerd wordt. Eerder was er sprake van een alumninetwerk (Alumni Rechtsgeleerdheid Utrecht, ARU), maar dit is vanwege onvoldoende belangstelling opgeheven. Het panel vindt het jammer dat voor dit netwerk (nog) niets in de plaats gekomen is en beveelt aan om middelen vrij te maken om het departementale alumni beleid opnieuw – en op doeltreffender wijze – vorm te geven. Op opleidingsniveau verschillen de ondernomen activiteiten enigszins van opleiding tot opleiding. Vaak hebben opleidingen een LinkedIn-groep voor studenten en alumni, en soms worden door de studievereniging activiteiten georganiseerd waarin huidige studenten met alumni in contact kunnen komen. Met name in kleinschalige opleidingen, zoals de masteropleiding *Notarieel recht*, kan er sprake zijn van vrij intensief informeel contact tussen docenten en alumni. Goede ex-studenten worden bijvoorbeeld gevraagd om een rol in het onderwijs te vervullen. Geen van de opleidingen houdt vooralsnog structureel bij waar alumni terechtkomen, al lijken de meeste opleidingen wel van plan om hiervan in de toekomst werk te gaan maken. Het panel vindt dat de opleidingen er goed aan zouden doen om de bestaande relaties met alumni te formaliseren en zo effectiever gebruik te maken van de meerwaarde van het eigen alumni bestand. Wat het panel betreft, is het opzetten van ambitieus en structureel alumni beleid een prioriteit voor de komende periode.

Overwegingen

Over de opzet en invulling van de masteropleiding *Nederlands recht* en de drie onderliggende masterprogramma's Privaatrecht, Staats- en bestuursrecht en Strafrecht is het panel tevreden. De opleiding biedt studenten veel keuzevrijheid doordat de masterprogramma's elk meerdere specialisaties en een zeer ruim aanbod van *capita selecta*-modules omvatten. In het cursusaanbod krijgt de voor het departement RGL kenmerkende multidimensionale, maatschappelijke en internationale oriëntatie voldoende vorm. Het niveau van bestudeerde voorbeeldvakken is hoog. De insteek van de opleiding is academisch, met veel aandacht voor onderzoeksvaardigheden en specialisaties die aansluiten bij het onderzoek dat binnen de betrokken leerstoelgroepen verricht wordt. Tegelijkertijd wordt ook steeds een koppeling gemaakt met de beroepspraktijk en met juridische vaardigheden. Een verbetermogelijkheid is om beroepsethische aspecten explicieter aan de orde te stellen. Het panel vindt dat het Utrechtse onderwijsmodel van kleinschalig, intensief, activerend en deels vraaggestuurd onderwijs overtuigend vorm krijgt binnen de opleiding. Het waardeert dat in alle onderwijsonderdelen gebruik wordt gemaakt van activerende individuele en groepsopdrachten. Ook de introductie van het OST, dat studenten stap voor stap op weg helpt bij het schrijven van de scriptie, draagt bij aan de studeerbaarheid. Dit traject biedt voldoende structuur, maar kent tegelijkertijd de nodige flexibiliteit. Een sterk punt zijn, tot slot, de goed gekwalificeerde en sterk bij hun studenten betrokken docenten. Met name het programma Staats- en bestuursrecht valt in positieve zin op door het hoge aantal gepromoveerde en BKO/SKO-gecertificeerde docenten. In het programma Strafrecht zou het aantal gepromoveerde docenten verhoogd kunnen worden. De opleiding ervaart dat het in bepaalde vakgebieden (burgerlijk procesrecht, internationaal privaatrecht, notarieel recht) steeds lastiger wordt om goed gekwalificeerde docenten te werven. Wat het panel betreft, verdient dit punt van zorg de volle aandacht van het departement en de faculteit.

De masteropleiding *Recht en onderneming* is helder opgebouwd. Studenten volgen twee majorcursussen die de breedte van het gehele opleidingsprofiel (ondernemingsrecht, arbeidsrecht, economisch publiekrecht) beslaan en kiezen daarnaast voor een specialisatie in een van de drie richtingen, of voor een verbredende minor. De multidimensionale, maatschappelijke en internationale oriëntatie die het departement RGL voorstaat, komt zichtbaar tot uitdrukking in de cursussen. Die bieden ruimte voor interne en externe rechtsvergelijking, plaatsen de leerstukken in een nationaalrechtelijk en Europeesrechtelijk kader en leggen een link naar actuele discussies. Het niveau van de cursussen is aan de maat. De opleiding koppelt theorie waar mogelijk aan de praktijk. Positief is de veelvoud aan vormen waarin vaardigheidstraining wordt geboden in combinatie met een inhoudelijke opdracht, waaronder het opstellen van contracten en cliëntadviezen en het schrijven en beoordelen van annotaties. Hiermee wordt op overtuigende wijze aangetoond dat activerend leren centraal staat en dat de opleiding ook praktijkgeoriënteerd is. Het beter faciliteren van stages zou dit wat het panel betreft nog verder onderstrepen. De relatief kleine schaal van de opleiding werkt community-vorming in de hand. In de afgelopen periode waren arbeidsmarktorientatie en studiebegeleiding, blijkens evaluatieresultaten, aandachtspunten. Op beide punten heeft de opleiding door de introductie van het OST reeds een verbeteringslag ingezet. Over de samenstelling van het docententeam is het panel tevreden, al verdient het aanbeveling om de al enige tijd bestaande vacature voor een hoogleraar Ondernemingsrecht zo snel mogelijk in te vullen.

De masteropleiding *Notarieel recht* is wat het panel betreft adequaat vormgegeven binnen de kaders die de Wet op het Notarisambt stelt. Alle relevante onderwerpen komen voldoende aan bod en de inhoud van de vakken is op niveau. Het panel waardeert dat de opleiding met de mogelijkheid tot het volgen van *capita selecta* een element van keuzevrijheid heeft ingebouwd, maar betreurt dat studenten daar in de praktijk vooralsnog geen gebruik van maken omdat zij anders niet aan de beroepsvereisten voor het notariaat voldoen. De opleiding geeft voldoende invulling aan de Utrechtse multidimensionale en maatschappelijke oriëntatie. De internationale oriëntatie is wat minder overtuigend vormgegeven. Het panel raadt aan ten minste twee verplichte Engelstalige vakken te programmeren, omdat een goede beheersing van het Engels in de commerciële notarispraktijk inmiddels onontbeerlijk is. Mede dankzij het goed vormgegeven OST is de academische basis van de opleiding gewaarborgd. Dat de opleiding ook sterk gericht is op de beroepspraktijk blijkt onder meer uit het betrekken van beroepsbeoefenaren bij het onderwijs en het aanbieden van onderwijs op locatie, zoals in de mooi vormgegeven extracurriculaire onderwijsactiviteiten Masterskills Notariaat en Masterclass Notariaat die studenten de gelegenheid bieden om kennis te maken met actuele ontwikkelingen in de notariële beroepspraktijk. Hoewel de selectieve masterclass elementen van een honoursprogramma in zich draagt, raadt het panel aan om studenten ook de gelegenheid te bieden om deel te nemen aan het opleidingsoverstijgende master-honoursprogramma. Op dit moment is dat (nog) niet het geval. De community-vorming, het relatief hoge aantal contacturen en de consequente toepassing van het intensieve, activerende Utrechtse onderwijsmodel zijn sterke punten van de opleiding. Het panel waardeert bovendien dat de opleiding meer dan de andere Utrechtse opleidingen aandacht besteedt aan de ethische dilemma's waarmee de beroepsbeoefenaar geconfronteerd kan worden. De omvang en kwaliteiten van het docententeam zijn naar behoren en studenten zijn bovendien erg te spreken over de benaderbaarheid van hun docenten. Het percentage gepromoveerden ligt wat lager dan in andere opleidingen (64%) en verdient aandacht.

De masteropleiding *European Law* heeft een duidelijke opbouw en goede samenhang. In elke periode wordt zowel een wat specialistischer als een wat generieker onderdeel geprogrammeerd. De multidimensionale oriëntatie en *law in context*-benadering spelen steeds een belangrijke rol. Niet alleen juridische perspectieven, maar ook inzichten uit andere disciplines komen in de cursussen ter sprake. Belangrijke politiek-maatschappelijke gebeurtenissen of vraagstukken vormen soms een vertrekpunt voor het onderwijs. Het bestudeerde vakgebied en de internationale studentpopulatie zorgen voor een bij uitstek internationale oriëntatie. De opleiding is voldoende wetenschappelijk en tegelijk ook praktisch gericht: het onderwijs wordt in hoofdzaak verzorgd door actieve wetenschappers, maar ook professionals uit het werkveld worden bij de invulling betrokken. Positief is de veelvoud aan vormen waarin vaardigheidstraining wordt geboden in combinatie met een

inhoudelijke opdracht. Het panel waardeert bovendien dat de opleiding een (weliswaar facultatieve) *moot court* programmeert. De beperkte instroom is wat zorgelijk; met gemiddeld 20-25 studenten per jaar komt de opleiding dicht bij de ondergrens die de UU aan masteropleidingen stelt. Een voordeel van de kleinschaligheid is evenwel dat er gewerkt wordt in overzichtelijke groepen, wat de community-vorming en het persoonlijk contact tussen studenten en docenten ten goede komt. Een sterk punt is dat de opleiding een duidelijke visie heeft op arbeidsmarktorientatie en studenten, als onderdeel daarvan, coacht voor het toelatingsconcours voor de Europese instellingen en bemiddelt bij het verwerven van stageplekken. Over de samenstelling van het team van docenten is het panel tevreden. De staf is inhoudelijk gekwalificeerd en bovendien – getuige het hoge aantal BKO/SKO-gecertificeerde docenten – voldoende didactisch onderlegd.

Het curriculum van de masteropleiding *Public International Law* is helder opgebouwd uit twee complementaire majorcursussen over het internationaal publiekrecht en twee *research-driven* specialisaties. Met name de Human Rights-specialisatie geniet inmiddels internationale bekendheid en zorgt (mede) voor een (sterk) groeiende instroom. De specialisatie Environment and Law of the Sea blijft in dit opzicht nog wat achter. De departementale multidimensionale, maatschappelijke en internationale oriëntatie krijgt op overtuigende wijze vorm en de inhoud van door het panel bestudeerde vakken is van een stevig niveau. Het internationale karakter van de studenten- en docentenpopulatie maakt het mogelijk een international classroom te creëren en van de meerwaarde daarvan maakt de opleiding goed gebruik. Er is sprake van een hechte community waarin studenten samen met, en van elkaar leren. De stijging van de instroom in de afgelopen jaren is enerzijds een indicatie van succes, maar vormt anderzijds een bedreiging voor het kleinschalige karakter van de opleiding. De opleiding zou zich wat het panel betreft, kunnen bezinnen op het instellen van een bovengrens op de instroom. Conform het activerend en intensiverend Utrechtse Onderwijsmodel en de facultaire onderwijsvisie heeft de opleiding het voorheen erg beperkte aantal contacturen gedurende de visitatieperiode uitgebreid. De focus op de beroepspraktijk komt tot uitdrukking in goed vormgegeven vaardighedenonderwijs, waarin gebruik wordt gemaakt van authentieke opdrachten. Met name de voor alle studenten verplichte *moot court* rond casus van het internationaal gerechtshof verdient vermelding. De opleiding spreekt bovendien haar internationale netwerk aan voor studenten die stages willen lopen. De kwaliteit van het docententeam is hoog. Prominente Utrechtse wetenschappers zijn bij het onderwijs betrokken en de staf is ook in didactisch opzicht voldoende gekwalificeerd.

De multidisciplinaire opzet van de *masteropleiding Law and Economics* komt in de curriculuminhoud en gemengde samenstelling van studentenpopulatie en docententeam op overtuigende wijze tot uitdrukking. De geprogrammeerde vakken zijn van een hoog niveau en beantwoorden wat het panel betreft goed aan de doelstellingen die de opleiding wil realiseren op het gebied van de integratie tussen recht en economie en de nauwe aansluiting bij actuele mededingings- en reguleringsproblematiek waarmee de arbeidsmarkt te maken heeft. Ook het multidisciplinaire, internationaal georiënteerde en maatschappelijk relevante departementale profiel komt in de vakinhoud sterk naar voren. Dankzij de in toenemende mate internationale instroom weet de opleiding een *international classroom* te realiseren waarin studenten met diverse culturele en disciplinaire achtergronden samen met, en van, elkaar leren. Ook het gehanteerde principe van *co-teaching*, door juristen en economen, heeft wat het panel betreft een duidelijke toegevoegde waarde. De gekozen werkvormen zijn, conform de heersende onderwijsvisie, activerend en intensief. Naar academische en professionele vaardigheden gaat voldoende aandacht uit. Jammer is wat het panel betreft dat studenten vooralsnog niet in de gelegenheid worden gesteld om deel te nemen aan honoursonderwijs. De samenstelling van het docententeam is adequaat: docenten beschikken over aantoonbare inhoudelijke expertise en zijn volgens studenten erg benaderbaar en betrokken. Het op dit moment nog lage percentage docenten met een onderwijskwalificatie is een aandachtspunt voor de komende periode.

Conclusie

Masteropleiding Nederlands recht: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Masteropleiding Recht en onderneming: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Masteropleiding Notarieel recht: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Masteropleiding European Law: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Masteropleiding Public International Law: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'goed'.

Masteropleiding Law and Economics: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'goed'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Toelichting:

De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk. De examencommissie van de opleiding borgt de kwaliteit van de tentaminering en examinering.

Bevindingen

Toetsbeleid

Het panel stelt vast dat het departement RGL adequaat toetsbeleid heeft geformuleerd. De uitgangspunten daarvan zijn in lijn met het Utrechtse onderwijsmodel. In de notitie *Toetsbeleid RGL* wordt onder meer beschreven dat toetsen bedoeld zijn om het studiegedrag te stimuleren. Vrijwel elke cursus kent daarom twee of meer toetsmomenten, verspreid over de onderwijsperiode. Het departement benadrukt bovendien het belang van een variëteit aan toetsvormen die aansluiten bij de te toetsen leerdoelen.

Een belangrijk uitgangspunt van het toetsbeleid is dat de toetsing dient te onderstrepen dat onderwijs niet vrijblijvend is, maar actieve inzet van de student vraagt. Dit komt tot uitdrukking in de gerichte manier waarop het departement omgaat met herkansingsmogelijkheden. Studenten die een cursus afsluiten met een onvoldoende hoger dan een 4, krijgen direct aansluitend de mogelijkheid om deel te nemen aan een reparatietoets, waarmee zij maximaal een 6 kunnen behalen. De gedachte is dat studenten die al redelijk in de buurt van een voldoende zitten door nog wat extra studie de cursus alsnog kunnen halen, waardoor studievertraging voorkomen wordt. De maximering van het cijfer drukt uit dat de reparatietoets niet bedoeld is als tweede kans. Alleen voor studenten die door overmacht verhinderd zijn aan een toets deel te nemen, is er de mogelijkheid van een volledige herkansing waarbij geen plafond geldt. Tijdens de visitatie bleek dat masterstudenten begrip en waardering hebben voor deze regeling, die velen al vanuit de bacheloropleiding kennen. Studenten voelen zich gestimuleerd om direct goed te presteren en zo te voorkomen dat er iets gerepareerd hoeft te worden.

Toetscyclus

Het departement RGL gaat uit van een toetscyclus die bestaat uit vijf stappen. Op cursusniveau begint het proces van toetsing met het formuleren van een toetsplan waarin de leerdoelen van de cursus worden vastgelegd en gekoppeld aan toetsvormen en de weging daarvan. Dit toetsplan dient te worden geaccordeerd door de onderwijsdirecteur, die erop let dat de toetsvormen passend zijn voor de realisering van de eindkwalificaties van de opleiding als geheel en bewaakt dat conclusies uit eerdere toetsanalyses en cursusevaluaties zijn verwerkt in het nieuwe toetsplan. De volgende stap is de toetsconstructie, die (vaak) plaatsvindt aan de hand van een toetsmatrijs. Het vierogenprincipe wordt toegepast door toetsen in teams op te stellen of doordat een door een individuele docent samengestelde toets aan een collega wordt voorgelegd. Die laatste methode is met name gangbaar binnen capita selecta-modules, waarbij doorgaans slechts één docent betrokken is.

Stap drie in de toetscyclus is de toetsafname, die bij schriftelijke toetsen in toenemende mate digitaal plaatsvindt. Voorafgaand aan de toetsafname worden studenten geïnformeerd over de vorm en weging van de toets en de gehanteerde beoordelingscriteria. Ook krijgen zij beschikking over een oefentoets. De opleidingen hechten er belang aan dat er bij de volgende stap, de toetsbeoordeling, gewerkt wordt aan de hand van *rubrics* en dat er voldoende aandacht uitgaat naar (individuele) feedback. Schrijfoopdrachten worden doorgaans nagekeken met behulp van het beoordelingsformulier dat ook voor scripties in gebruik is en dat ruimte biedt om de deeloordelen op de onderzoeksvraag, de structuur, de informatievergaring, de argumentatie en bronvermelding met kwalitatieve feedback toe te lichten. Voor de beoordeling van presentaties, ook in het kader van *moot courts*, wordt veelal gebruik gemaakt van een gestandaardiseerde beoordelingsrubric die aspecten als de structuur en inhoud van de presentatie, non-verbale communicatie en de overdracht van informatie omvat. Na afloop van schriftelijke tentamens krijgen studenten beschikking over een antwoordindicatie, en er wordt een inzage- en nabesprekingsmogelijkheid geboden. Ook worden verschillende vormen van *peer feedback* ingezet, met name binnen het OST. Studenten geven feedback op elkaars onderzoeksoepzet en onderzoeksvraag en leren daarmee van elkaar hoe dingen anders en liefst ook beter kunnen. De toetscyclus wordt rondgemaakt door het analyseren van de toetsing aan de hand van de resultaten, slagingspercentages, cursusevaluatie en bijbehorende docentreacties. Deze analyse kan leiden tot wijzigingen in het volgende jaar.

Op grond van de documentatie en de gevoerde gesprekken heeft het panel veel vertrouwen in het functioneren van de toetscyclus. Het stelt vast dat de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van de toetsing in elke stap van de toetscyclus steeds goed geborgd zijn. De verantwoordelijkheden van de betrokkenen zijn bovendien helder beschreven. Een goed initiatief is het in 2013 opgestelde naslagwerk (*Kookboek toetskwaliteit Rechtsgeleerdheid*) dat docenten een handreiking biedt bij de meest voorkomende vragen over het ontwerpen, ontwikkelen, afnemen, beoordelen en evalueren van toetsen. Het panel vindt dit een effectief middel om het toetsbeleid en de daaraan ontleende systeem van toetsing te laten indalen bij de docenten. Uit de gesprekken bleek dat docenten zich sinds de programmaherzieningen (nog) meer bewust zijn geworden van het belang van een goede aansluiting tussen eindkwalificaties, leerdoelen, werk- en toetsvormen. De Engelstalige opleidingen hebben wat het panel betreft voldoende oog voor het feit dat internationale studenten moeten wennen aan de Nederlandse manier van toetsen en beoordelen. Voor de masteropleiding *Law and Economics* geldt specifiek dat de opleiding zich voldoende bewust is van de uitdagingen rond het geïntegreerd toetsen van twee disciplines, elk vertegenwoordigd door een eigen departement en met een eigen OER.

Studenten lieten zich tijdens de visitatie positief uit over het systeem van toetsing. Zij vinden dat toetsen doorgaans van het juiste niveau zijn en goed aansluiten bij de stof. Voor de toetsing van academische en praktische vaardigheden bestaat voldoende aandacht. Over de feedback die zij ontvangen zijn studenten tevreden. Een opleiding die op dit laatste punt bovengemiddeld scoort, is de masteropleiding *Recht en onderneming*, die in de curriculumevaluatie van 2017 door studenten met een 4,3 (schaal 1-5) beoordeeld werd.

Toetsvormen

Het panel stelt op basis van overzichten van toetsvormen per curriculumonderdeel vast dat nagenoeg alle major- en specialisatievakken gebruik maken van tenminste twee toetsmomenten. Niet zelden is in een derde toetsmoment voorzien. De enige uitzondering vormt de cursus Successiewet en estate planning uit de masteropleiding *Notarieel recht*, die op dit moment uitsluitend met een schriftelijk tentamen getoetst wordt. Vanaf studiejaar 2018-2019 wordt ook hier een extra toets geprogrammeerd. In de kortlopende *capita selecta* is het gebruikelijk dat een enkele toetsvorm wordt gehanteerd, maar ook hier zijn er modules die twee toetsmomenten inbouwen, bijvoorbeeld in het masterprogramma Strafrecht.

Vaak toegepaste combinaties van toetsen zijn een schriftelijk tentamen (casus of open vragen, geen multiple choice) en een paper/opdracht(en), eventueel aangevuld met een mondelinge (groeps- of individuele) presentatie. De tussen- en eindtoets bestaan slechts zeer zelden uit dezelfde toetsvorm.

Waar sprake is van groepswork, beslaat dit – op aandringen van de examencommissie – in de regel niet meer dan 30% van het eindcijfer. Tijdens de visitatie bleek dat de opleidingscommissie graag zou zien dat dit aandeel nog verder wordt teruggedrongen. De variëteit aan schrijfp opdrachten is, naar het panel vaststelt, groot. Positief is dat in deze opdrachten niet alleen het academische karakter van de opleidingen doorklinkt, maar dat ook duidelijk aansluiting gezocht wordt bij de praktijk. Studenten wordt bijvoorbeeld gevraagd om (fictieve) contracten, cliëntadviezen, cassatieadviezen, memoranda, octrooiaanvragen, annotaties, dagvaardingen, pleidooien en requisitoirs op te stellen. Ook niet specifiek juridische vaardigheden komen aan bod, bijvoorbeeld door studenten beleidsplannen en blogposts te laten schrijven.

Het panel concludeert op grond van de toetsen behorend bij de bestudeerde representatieve voorbeeldvakken dat de gebruikte toetsvormen aansluiten op de eindkwalificaties en vakspecifieke leerdoelen. Het niveau van de toetsen is stevig; de nadruk ligt duidelijk op de hogere kennisniveaus uit de taxonomie van Bloom (analyseren, evalueren, creëren). De multidimensionale, maatschappelijke en internationale oriëntatie klinkt in de toetsen voldoende door.

In de onderliggende programma's van de masteropleiding *Nederlands recht* en in de masteropleiding *Public International Law* is het gangbaar dat studenten aanvullend op de scriptie een reflectieverslag inleveren. Dat vormt het sluitstuk van de aandacht die in de OST-bijeenkomsten en individuele scriptiebegeleiding besteed wordt aan de persoonlijke ontwikkeling van studenten en zogenaamde *employability skills*. Wat het panel betreft, is dit een hele concrete manier om te toetsen dat de algemene eindkwalificatie dat studenten moeten kunnen reflecteren op het eigen (professioneel) functioneren bereikt wordt. Het juicht toe dat deze gang van zaken in andere opleidingen navolging vindt, bijvoorbeeld in de masteropleiding *Recht en onderneming*, die zich voornemt om studenten vanaf collegejaar 2018-2019 een reflectieverslag te laten schrijven.

Beoordeling eindwerk

In de recente onderwijsherziening is de procedure rond de beoordeling van het eindwerk – tegelijk met de introductie van het OST – aangescherpt. Het panel stelt vast dat de werkwijze in grote lijnen uniform is, maar dat details per opleiding kunnen verschillen. Alle opleidingen maken voor de beoordeling gebruik van de beoordelingsrubric Onderzoeksvaardigheden en een gestandaardiseerd beoordelingsformulier. De beoordelingscriteria zijn van tevoren bekend bij studenten en staan uitgebreid beschreven op het beoordelingsformulier. Het inschakelen van een tweede lezer bij de beoordeling van de eindversie van een mastereindwerk is verplicht. Anders dan in de bacheloropleiding, wordt deze tweede lezer al ingeschakeld op het moment dat de student een onderzoeksvraag heeft opgesteld. Eisen en verwachtingen van de beide beoordelaars zijn zo al aan het begin van het traject goed afgestemd. Binnen het OST wordt gewerkt met een aantal vaste ijkpunten, elk met een eigen deadline, bijvoorbeeld de beoordeling van een onderzoeksmemo, onderzoeksopzet, conceptversie en definitieve versie van de scriptie. In sommige opleidingen (masterprogramma *Privaatrecht*) geeft de tweede lezer feedback op zowel de conceptversie als de eindversie van de scriptie. Als de eerste en tweede beoordelaar twijfelen over de eindbeoordeling of als hun beoordelingen (ver) uiteenlopen, kan op dat moment nog een derde lezer worden ingeschakeld. Volgens de kritische reflecties zijn docenten zich door de recente verbeteringen veel bewuster geworden van het belang van een goede verantwoording en onderbouwing van hun beoordeling.

Het panel stelt vast dat er sprake is van een zorgvuldige beoordelingsprocedure. Bestudeerde beoordelingsformulieren zijn doorgaans adequaat ingevuld en beoordelingen worden voldoende gemotiveerd. In de geest van continue verbetering raadt het panel wel aan om de transparantie van de beoordelingsprocedure verder te vergroten. Het stelt vast dat het gebruikelijk is dat de beide beoordelaars het beoordelingsformulier in overleg invullen. Het nadeel van deze gang van zaken is dat externe beoordelaars niet met zekerheid kunnen vaststellen dat de tweede beoordeling in onafhankelijkheid van de eerste beoordeling heeft plaatsgevonden. Tijdens de visitatie bleek dat de examencommissie zich bewust is van dit punt en zich op actie bezint.

Ten aanzien van de bestudeerde eindwerken viel op dat er – met name voor wat betreft de Nederlandstalige masteropleidingen – wat variatie zat tussen de oordelen van begeleiders en die van het panel. In bepaalde gevallen vond het panel de gegeven oordelen (erg) mager en in andere gevallen juist (erg) gul, zij het dat het panel wel in (bijna) alle gevallen op een voldoende eindcijfer uitkwam. Een mogelijke verklaring voor een deel van de discrepanties is dat beoordelaars de hoeveelheid begeleiding die de student nodig heeft gehad in het eindcijfer verdisconteren. Gezien deze afwijkingen wil het panel graag het belang benadrukken van periodieke kalibratiesessies, waarin beoordelaars tot een gezamenlijke beoordelingsstandaard komen. In sommige opleidingen, bijvoorbeeld in het masterprogramma *Privaatrecht*, is het tot tevredenheid van het panel al gebruikelijk om de beoordeling in het docentenoverleg te bespreken en zo op een lijn te komen voor wat betreft de weging van factoren.

Het panel signaleert op basis van bestudeerde beoordelingsformulieren dat gedurende de visitatieperiode twee verschillende versies van het gestandaardiseerde beoordelingsformulier in gebruik zijn geweest. De laatste versie vormt door de specificatie van de beoordelingscriteria een duidelijke verbetering ten opzichte van de eerdere, meer summiere versie van het formulier. Wel viel het panel op dat het herziene formulier in de toelichting van het criterium 'onderzoeksaanpak en methoden' slechts 'indien nodig' om benoeming en verantwoording van de gebruikte onderzoeksmethode vraagt. Wat het panel betreft, zou een methodologische onderbouwing in geen enkele scriptie mogen ontbreken. Het raadt aan om het formulier op dit punt aan te passen.

Examencommissie

Het departement RGL beschikt over twee examencommissies: één voor de bacheloropleiding en één voor de masteropleidingen. Het toetsbeleid beschrijft hoe de examencommissies invulling geven aan hun wettelijke borgingstaak. Onderdeel daarvan is het aanwijzen van bevoegde examinatoren. Het panel heeft begrepen dat docenten met de rang van UD of hoger in beginsel examenbevoegd zijn, aangezien zij gepromoveerd zijn en een BKO hebben behaald. Tijdelijke docenten, promovendi en niet bij de UU aangestelde personen moeten uitdrukkelijk als examinator worden aangewezen, waarbij de examencommissie de inhoudelijke en didactische bekwaamheden van de docent in kwestie overweegt. Dit vindt het panel een deugdelijke gang van zaken.

Om zicht te houden op de kwaliteit van de toetsing, hebben de examencommissies een gezamenlijke (sub-)commissie toetskwaliteit ingesteld. Deze beoordeelt jaarlijks de kwaliteit van een aantal toetsen van bachelor- en mastercursussen op basis van de cursusdoelen, de beoordelingscriteria en de puntenwaardering per vraag en per deelvraag en de antwoordindicatie. Ter monitoring van het gerealiseerde eindniveau bekijkt de commissie toetskwaliteit eveneens jaarlijks een steekproef van afstudeerwerken inclusief de bijbehorende beoordelingen. De resultaten van het onderzoek van de commissie worden via de examencommissie gedeeld met de onderwijsdirecteuren. Het panel heeft vastgesteld dat de commissie toetskwaliteit zeer zorgvuldig te werk gaat. De samenwerking tussen de examencommissie en de commissie toetskwaliteit verloopt volgens betrokkenen goed. Ook is er volgens het panel voldoende aandacht voor professionalisering van beide commissies.

Als onderdeel van haar borgingstaken bewaakt de examencommissie ook dat het curriculum als geheel alle geformuleerde eindkwalificaties afdekt. Het instrument dat de examencommissie voor dit deel van het wettelijke takenpakket inzet, is de programmatoets. Elk jaar worden een of meer opleidingen doorgelicht. In 2016 heeft de masteropleiding *Nederlands recht* een programmatoets ondergaan en in 2017 was het de beurt aan de masteropleidingen *European Law* en *Public International Law*. Voor het najaar van 2018 staat de programmatoets van de masteropleiding *Notarieel Recht* gepland. Uit een gesprek met de masterexamencommissie bleek dat deze de programmatoets als een van haar meest waardevolle instrumenten beschouwt. Vanwege de grondigheid van de toets is het volgens de examencommissie mogelijk om tot in de vezels van de opleiding door te dringen en op maat gesneden aanbevelingen te doen. Uit de documentatie en gesprekken constateert het panel dat de verschillende opleidingen die al te maken hebben gehad met de programmatoets dat als een waardevolle exercitie ervaren hebben. Het resultaat van de uitgevoerde programmatoetsen was steeds overwegend positief: de toetsing als geheel dekt alle

eindkwalificaties voldoende af. Om de koppeling tussen de leerdoelen van de programmaonderdelen en de eindkwalificaties in de bestaande toetsplannen verder te versterken, is in 2017-2018 extra financiering uit de Stimuleringsfonds Onderwijsgelden beschikbaar gesteld aan de opleidingen. Wat het panel betreft, is dit een mooie uitkomst van de programmatoetsen. Het panel is erg te spreken over de programmatoets als middel om op metaniveau de doelmatigheid van een opleiding te bekijken.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een goed doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en *rubrics* en de toegenomen nadruk op feedback. De gehanteerde procedures zijn, mede dankzij het *Kookboek Toetskwaliteit*, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een BKO behaald (al scoort de opleiding *Law and Economics* op dit punt relatief laag) en zijn zich bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen zijn wat het panel betreft divers en sluiten goed aan bij de leerdoelen en werkvormen. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig.

Positief is ook dat de procedures voor de beoordeling van het eindwerk sinds de vorige visitatie verder geüniformeerd en geobjectiveerd zijn. Men bezint zich op stappen om de transparantie in de beoordelingsprocedure te versterken. Ook het belang van kalibratie van beoordelingen wordt onderkend, maar wat het panel betreft, zou dit sterker in procedures vervat kunnen worden. Het gebruikte beoordelingsformulier bevat adequate criteria, die in de laatste versie van het formulier op heldere wijze zijn uitgewerkt. Wel verdient het aanbeveling om de formulering rond het criterium 'onderzoeksaanpak en methoden' aan te scherpen.

Over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg te spreken. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols voor wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel met tevredenheid vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen, en daarmee tot een continue kwaliteitsverbetering van de opleiding.

Conclusie

Masteropleiding Nederlands recht: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'goed'.

Masteropleiding Recht en onderneming: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'goed'.

Masteropleiding Notarieel recht: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'goed'.

Masteropleiding European Law: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'goed'.

Masteropleiding Public International Law: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'goed'.

Masteropleiding Law and Economics: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'goed'.

Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting:

Het gerealiseerde niveau blijkt uit de resultaten van tussentijdse en afsluitende toetsen, de eindwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolgopleiding functioneren.

Bevindingen

Eindwerken

Voorafgaand aan het visitatiebezoek heeft het panel voor elke opleiding een steekproef van recent voltooide scripties bestudeerd, evenals de door de betreffende begeleiders ingevulde beoordelingsformulieren. Voor de masteropleiding *Nederlands recht* ging het in totaal om twintig eindwerken en voor de andere masteropleidingen steeds om tien eindwerken. Uit de bestudeerde eindwerken blijkt wat het panel betreft dat studenten de geformuleerde eindkwalificaties realiseren. Alleen onder de eindwerken van de masteropleiding *Law and Economics* trof het panel één eindwerk aan dat niet aan de minimumeisen voor een voldoende beoordeling voldeed. In alle andere gevallen kon het panel zich goed vinden in de opzet en inhoud van de eindwerken. Een algemeen aandachtspunt is de vaak impliciete methodologische verantwoording: het panel trof een behoorlijk aantal – goede en minder goede – eindwerken aan waarin de gekozen onderzoeksmethode slechts op summiere wijze beschreven en onderbouwd wordt. Wat het panel betreft, zouden de opleidingen sterker kunnen sturen op het opnemen van een methodologische verantwoording.

Doorgaans bevatten de eindwerken van de opleidingen een heldere probleemstelling en deelvragen, steekhoudende analyses, coherente conclusies en een adequate bronvermelding en literatuurlijst. Het Nederlandse dan wel Engelse taalgebruik en de vormgeving waren in de regel aan de maat. In de sterkere scripties trof het panel een hoge mate van originaliteit en diepgang en een vaak uitstekende schrijfstijl. Met name in deze eindwerken ziet het panel aanzetten tot een multidimensionale benadering, inclusief interne en externe rechtsvergelijking en benoeming van metajuridische aspecten. De zwakkere scripties die het panel las, zijn meer beschrijvend en oppervlakkiger van aard, bevatten taal- en stijlfouten en zijn soms wat rommelig afgewerkt.

In het bereikte eindniveau bestaan naar oordeel van het panel nuanceverschillen tussen opleidingen. De scripties van *Nederlands recht* vond het panel in algemene zin van passend niveau voor een juridische masteropleiding. Het trof enkele scripties aan met goede rechtsvergelijkende en/of metajuridische elementen. De masterscripties van *Recht en onderneming* vond het panel in vrijwel alle gevallen helder van opzet. Wel viel op dat de scripties vaak erg beschrijvend zijn en niet altijd de gewenste diepgang bereiken. De afstudeerwerken van *Notarieel recht* waren volgens het panel inhoudelijk voldoende stevig, met in enkele gevallen originele benaderingswijzen, aandacht voor rechtsvergelijking en ruimte voor de eigen mening van de student. Het niveau van de eindwerken van de masteropleiding *European Law* vond het panel over de hele breedte opvallend hoog, met name door de originele thematiek, de uitvoerige uitwerking, het grote aandeel rechtsvergelijkende elementen, de goede bronvermelding en de uitstekende literatuurlijsten. Het panel kon zich derhalve vinden in de relatief hoge becijfering van deze scripties. De masterscripties van *Public International Law* vond het panel in enkele gevallen eveneens origineel en goed uitgewerkt, maar het trof ook mindere scripties aan die het oppervlakkiger achtte. Met betrekking tot de afstudeerwerken van *Law and Economics* vond het panel de Engelse taalvaardigheid en diepgang in enkele gevallen beperkt, terwijl een eindwerk als ronduit onvoldoende werd beoordeeld. Het trof echter ook enkele goed geschreven en sterk uitgewerkte eindschrijftjes aan.

Positie van alumni

Uit de gesprekken die het panel met alumni van alle zes de masteropleidingen voerde, werd duidelijk dat alle geraadpleegde alumni bijzonder enthousiast zijn over de gevolgde opleiding en de mate waarin die hen heeft voorbereid op de arbeidsmarkt. Met name de ontwikkelde schriftelijke en

analytische vaardigheden komen naar het oordeel van alumni in de dagelijkse werkzaamheden goed van pas, maar ook pleitoefeningen werden genoemd als relevante voorbereiding op de praktijk. Uit de Arbeidsmarktmonitor blijkt dat bijna alle Utrechtse juristen binnen vier maanden na hun afstuderen een baan vinden. Studenten van de masteropleiding *Notarieel recht* lijken gemiddeld het snelst een baan te vinden, terwijl studenten van de masteropleiding *Public International Law*, die te maken krijgen met een competitieve arbeidsmarkt, wat langer nodig hebben en na het afstuderen eerst soms nog een (onbezoldigde) stage lopen. Het panel was positief over de alumni van *European Law* en *Law and Economics* met wie het sprak en constateerde dat zij snel aan de slag kunnen in passende functies. Met veel waardering heeft het panel in dit verband kennisgenomen van het initiatief van *European Law* om studenten te coachen voor het toelatingsconcours voor de Europese instellingen. Een klein percentage van alle rechtenstudenten gaat na de masteropleiding promoveren of een andere opleiding volgen.

Overwegingen

Het panel concludeert op basis van de bestudeerde eindwerken en van de gesprekken met studenten en alumni van de opleidingen dat de studenten bij het afronden van hun masteropleiding *Nederlands recht*, *Recht en onderneming*, *Notarieel recht*, *European Law*, *Public International Law* of *Law and Economics* de eindkwalificaties van de opleidingen realiseren. De scripties zijn van voldoende niveau. Wel valt op dat de methodologische verantwoording vaak erg summier is. Met name in de goede eindwerken ziet het panel aanzetten tot een multidimensionale benadering, inclusief interne en externe rechtsvergelijking en benoeming van metajuridische aspecten. De scripties van de masteropleiding *European Law* sprongen er over de hele linie uit door hun hoge kwaliteit. Afgestudeerden zijn bijzonder positief over hun opleiding en voelen zich goed voorbereid op de beroepspraktijk. Gemiddeld vinden ze snel na het afstuderen een baan op een passend niveau.

Conclusie

Masteropleiding Nederlands recht: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

Masteropleiding Recht en onderneming: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

Masteropleiding Notarieel recht: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

Masteropleiding European Law: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'goed'.

Masteropleiding Public International Law: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

Masteropleiding Law and Economics: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

Het panel is onder de indruk van de omvangrijke onderwijsvernieuwing die het Departement RGL in de afgelopen periode heeft gerealiseerd. Het nieuwe departementale profiel, dat nadruk legt op het belang van een multidimensionale benadering van het recht en de inbedding daarvan in een internationale, maatschappelijke context, geeft richting aan de eindkwalificaties en de curricula van de verschillende opleidingen. Daarbij valt op dat multidimensionaliteit vaker wordt ingevuld als vakgebiedoverschrijdend (interne rechtsvergelijking) en stelseloverschrijdend (externe rechtsvergelijking) dan als discipline overstijgend (multi/interdisciplinariteit). Het panel heeft er begrip voor dat het lastig is om multi- en (zeker) interdisciplinariteit overtuigend vorm te geven binnen het onderwijs en waardeert dat de opleidingen hun inspanningen op dit vlak in de komende periode verder willen intensiveren. Een sterk punt is de aan het universiteitsbrede onderwijsconcept ontleende onderwijsvisie, die consistent is doorvertaald naar het onderwijs. De in de herziene onderwijsprogramma's gerealiseerde kleinschaligheid, persoonlijke aanpak en activerende werkvormen zijn bewonderenswaardig, zij het dat steeds goed gemonitord dient te worden dat deze intensieve wijze van onderwijs geven niet tot een te hoge docentbelasting leidt.

Over het geheel genomen, maakt de onderwijsorganisatie een professionele indruk. Er is sprake van inzichtelijke en functionele procedures, waarvan het nut breed erkend wordt door betrokkenen. De verschillende gremia werken allen naar behoren en staan nauw met elkaar in contact. Met name op het vlak van de toetsing zag het panel hiervan inspirerende voorbeelden: examen- en toetscommissie vormen samen een geoliede machine, die zijn instrumentarium gebruikt om steeds verdere kwaliteitsverbeteringen te realiseren. Mede dankzij de nadruk op docentprofessionalisering dalen deze verbeteringen goed in op de werkvloer. Noemenswaardig, tot slot, is het oprechte enthousiasme dat docenten, studenten en alumni in de gesprekken met het panel uitstraalden. Al deze betrokkenen zijn, volgens het panel terecht, trots op hun opleidingen.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Nederlands recht* als 'voldoende'.

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Recht en onderneming* als 'voldoende'.

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Notarieel recht* als 'voldoende'.

Het panel beoordeelt de *masteropleiding European Law* als 'goed'.

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Public International Law* als 'voldoende'.

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Law and Economics* als 'voldoende'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter) is emeritus hoogleraar Europees Migratierecht aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij studeerde Nederlands recht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en promoveerde in 1990 aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in het vreemdelingen- en vluchtelingenrecht en het bestuursrecht, en heeft daarover veel gepubliceerd. Hij is tevens actief in nationale en internationale organisaties op het gebied van vreemdelingen- en vluchtelingenrecht. Zo was hij lid van de Permanente Commissie van deskundigen in internationaal vreemdelingen-, vluchtelingen- en strafrecht (Commissie Meijers, 1991-2017) en was hij vice-voorzitter (1982-1986) en voorzitter (1988-1992) van de Nederlandse sectie van Amnesty International. Ook was hij bestuurslid van de Stichting voor vluchteling-studenten (UAF 2006-2015). Tussen 1999 en 2005 trad hij op als Nationale Ombudsman. Van 2006 tot aan zijn emeritaat in 2014 was hij voorzitter van de Landelijke Commissie Gedragscode internationale student hoger onderwijs. Sinds 2014 zit hij het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit voor.

Prof. dr. J. (Jan) Struikma (vice-voorzitter) is sinds 2003 hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder het ruimtelijk bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij werkte tot 1990 in de praktijk van de ruimtelijke ordening, onder meer bij de provincie Noord-Holland, de gemeente Zaanstad en bij stedenbouwkundig adviesbureau VVK Architectuur en Stedenbouw. In 1990 werd hij universitair docent bij de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1995 tot 2005 was hij docent bij het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht. Zijn onderzoek concentreert zich naast het omgevingsrecht op de methodologie van de rechtswetenschap. Naast zijn aanstelling aan de Vrije Universiteit is Jan Struikma actief als lid of voorzitter van diverse organisaties op het gebied van (ruimtelijk) bestuursrecht; zo is hij sinds 2010 voorzitter van het Instituut voor Bouwrecht. Daarnaast vervult hij diverse functies binnen de universiteit en de rechtenfaculteit, waaronder als voorzitter van de Bezwaarcommissies decentrale toelating VUMC en ACTA (sinds 2005), lid van het College van Beroep voor de Examens (sinds 2006) en voorzitter van de Commissie Wetenschappelijke integriteit (sinds 2014). Hij is redacteur van het *Tijdschrift voor Bouwrecht*.

Prof. dr. M.G. (Michael) Faure is hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de universiteiten van Antwerpen en Chicago (Verenigde Staten) en Criminologie in Gent (België), en deed promotieonderzoek in Freiburg (Duitsland). In 1991 werd hij hoogleraar in Maastricht en directeur van het Maastrichts Europees Instituut voor Transnationaal Rechtswetenschappelijk Onderzoek. Sinds 2008 is hij ook verbonden aan het Rotterdam Institute of Law & Economics (RILE) van de Erasmus Universiteit in Rotterdam en combineert hij twee hoogleraarschappen in deeltijd. In Rotterdam leidt hij het European Doctorate in Law and Economics-programma. Daarnaast is hij directeur van de Ius Commune Research School en directielid van het European Centre of Tort and Insurance Law. Zijn onderzoek richt zich op milieu(straf)recht, aansprakelijkheidsrecht, verzekeringsrecht en de economische analyse van (ongevallen)recht. Michael Faure is redactielid van diverse tijdschriften, waaronder het *Maastricht Journal of European and Comparative Law* sinds 1993.

Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols is emeritus hoogleraar Strafrecht aan Maastricht University. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de Universiteit Utrecht (1971-1977) en promoveerde daar in 1982. Hij werkte korte tijd als advocaat en procureur in Den Haag, alvorens hij in 1986 werd benoemd tot hoogleraar Strafrecht aan de Universiteit van Maastricht, waar hij ook werkzaam was als decaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Van 2004 tot 2012 was hij Rector Magnificus van de Universiteit van Maastricht en, afwisselend met een collega in Hasselt, ook Rector Magnificus van de Transnationale Universiteit Limburg. Hij is momenteel plaatsvervangend raadsheer in het Gerechtshof Den Bosch en Den Haag, voorzitter van de examencommissie van de Beroepsopleiding Advocaten, voorzitter van de Raad van Toezicht van Zuyd Hogeschool en lid van de Raad van Toezicht van de Universiteit van Amsterdam.

Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz was hoogleraar Notarieel recht aan de Universiteit van Amsterdam, en is daar tegenwoordig hoogleraar Personen- en Familierecht, in het bijzonder het Familievermogensrecht. Zij studeerde Civiel recht aan de Universiteit Leiden en Notarieel recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1986 tot 1999 was ze werkzaam als universitair docent aan de Universiteit Leiden, op de afdelingen Burgerlijk recht, Internationaal privaatrecht en notarieel Recht. Tussen 1998 en 2002 was ze werkzaam in de praktijk voor verschillende notariskantoren. In 2002 werd ze benoemd tot hoogleraar aan de UvA. Haar onderzoek concentreert zich op het familierecht in ruime zin, waaronder het huwelijksvermogensrecht en het erfrecht. Ze maakt onderdeel uit van de redactie van *Juridische Berichten voor het Notariaat* (sinds 1998) en het *Tijdschrift voor Personen- en familierecht* (sinds 2002). Daarnaast is Barbara Reinhartz mede-auteur van verschillende losbladige en gebonden edities over erfrecht, huwelijksvermogensrecht en personen- en familierecht en verzorgt ze regelmatig postacademische lezingen en cursussen, onder meer voor het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht.

Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos is hoogleraar Privaatrecht aan de Universiteit van Amsterdam. Na zijn studie aan de UvA promoveerde hij in 1998 aan het Molengraaff Instituut voor Privaatrecht van de Universiteit Utrecht. Van 1997 tot 2001 werkte hij als universitair docent aan de KU Brabant (Tilburg University). In 2002 werd hij universitair hoofddocent aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij in 2005 is benoemd tot hoogleraar. Hij is gespecialiseerd in het contractenrecht, consumentenrecht en het Europees privaatrecht en van zijn hand zijn vele publicaties verschenen. Hij is sinds 2015 lid van de Raad van Toezicht van de Consumentenbond en lid van het bestuur van de International Association for Consumer Law. Daarnaast vervult hij diverse functies binnen de Universiteit van Amsterdam. Zo was hij in 2016 en 2017 opleidingsdirecteur van de masteropleiding European Private Law, was hij van 2005-2017 voorzitter van de Opleidingscommissie (Nederlandstalige) masters en van 2014-2017 van de Opleidingscommissie Notarieel recht. Sinds 2017 is hij voorzitter van de Afdeling Privaatrecht. Sinds 2015 is hij raadsheer-plaatsvervanger bij het Hof in Den Bosch. Voorts is hij lid van de redactie van het *Tijdschrift voor Consumentenrecht en handelspraktijken*.

R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB (studentlid) is masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Handels- en ondernemingsrecht, aan Maastricht University. In 2017 behaalde hij zijn bachelordiploma Rechtsgeleerdheid aan diezelfde universiteit. Robert van den Boorn is actief als studentlid van de Opleidingscommissie Nederlands Recht, lid van het Studentenberaad van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en als student-tutor. Hij is tevens werkzaam als buitengriffier bij de Rechtbank Limburg, beide zittinglocaties, sector Privaatrecht.

BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding

Voor u ligt het herziene Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid. Dit kader schetst de uitgangspunten van waaruit opleidingen invulling geven aan hun curricula. Het geeft aan wat mag worden verwacht van de inhoud en het niveau van opleidingen, wat opleidingen beogen te bereiken en wat de maatschappij derhalve kan verwachten van een afgestudeerde bachelor- en masterjurist. Het kader is nadrukkelijk geschreven voor de wetenschappelijke bachelor- en masteropleidingen, die op basis van door hun zelf gekozen eindkwalificaties tot de Visitatiegroep Rechtsgeleerdheid behoren of, in het kader van een zogenaamde Toets nieuwe opleiding, willen gaan behoren.

Het kader geeft geen uitputtende lijst aan van rechtsgebieden of juridische relevante aandachtsgebieden waartoe die opleidingen zich zouden moeten beperken. Evenmin rangordes, antwoorden op methodologische discussies of de wijze waarop een opleiding invulling geeft aan beroepseisen. Elke opleiding geeft zelf aan waar zij denkt te staan op die grote rechtsgeleerde wereldkaart. Formeel doet zij dat in de onderwijs- en examenregeling, materieel in de documenten die aan visitatiecommissies worden aangeboden bij het verzoek tot beoordeling van een opleiding ten behoeve van accreditatie.

Wat wel wordt aangetroffen is een blauwdruk van hetgeen de wetenschap en maatschappij mag verwachten van een afgestudeerde, academisch opgeleide jurist - en dus van een juridische opleiding - in termen van kennis, attitude en vaardigheden. Dat het kader is herzien betekent geenszins dat de onder het oude kader aangeboden opleidingen niet meer van deze tijd zouden zijn. In tegendeel, ook het vorige kader droeg de opleidingen al op om open te staan voor nieuwe ontwikkelingen zoals de mondialisering van de maatschappij en de informatisering van de samenleving. Nadrukkelijker dan voorheen zijn in dit kader de kennis, attitude en vaardigheden die met hedendaagse ontwikkelingen samenhangen omschreven en worden opleidingen uitgedaagd daar in hun doestellingen en eindkwalificaties ook blijf van te geven.

Het Disciplineoverleg Rechtsgeleerdheid denkt met dit Domeinspecifiek Referentiekader enerzijds de visitatiecommissies die de komende jaren opleidingsbeoordelingen moeten uitvoeren binnen de Visitatiegroep een adequate basis te hebben aangereikt om die beoordeling te kunnen uitvoeren. Anderzijds geeft het de noodzakelijke ruimte om een eigen, zo men wil onderscheidend, gezicht te geven aan de afzonderlijke opleidingen die in deze breed samengestelde Visitatiegroep worden aangeboden.

Utrecht, december 2015

Namens disciplineoverleg Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid,

Prof.mr. A.M. Hol,
voorzitter

Totstandkoming

Op 18 december 2015 heeft het disciplineoverlegorgaan Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid (RDR) dit domeinspecifiek referentiekader vastgesteld, ten behoeve van opleidingsbeoordelingen van de Visitatiegroep WO Rechtsgeleerdheid. Het betreft een gezamenlijk kader domeinspecifieke eisen voor alle rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen die de juridische faculteiten van de Nederlandse universiteiten aanbieden. Voorliggend domeinspecifiek referentiekader vervangt het referentiekader dat in december 2009 door de toenmalige Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid is vastgesteld.

Onder opleiding wordt hierna uitsluitend verstaan: een opleiding die is opgenomen in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO). Waar hierna over 'jurist' wordt gesproken, wordt bedoeld op de academisch opgeleide juristen, tenzij anders vermeld.

1. Rechtswetenschappelijke opleidingen en beroepen in maatschappelijke context

Rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen hebben tot doel disciplinebekwame en maatschappelijk betrokken juristen op te leiden en te vormen, met een kritische, academische geest, die in staat zijn zelfstandig probleemsituaties te ontleden teneinde een oplossing te formuleren. Daartoe moeten zij analytisch, kritisch evaluatief, maar ook synthetisch kunnen denken. Het wetenschappelijk niveau en de maatschappelijke relevantie van de opleiding moeten zijn gegarandeerd. Communicatieve vaardigheden, informatievaardigheden en onderzoeksvaardigheden hebben nadrukkelijk een plaats in de opleidingen, waarbij voldoende aandacht is voor actuele ontwikkelingen in relatie tot hun maatschappelijke achtergrond. De academische opleiding tot jurist dient als het ware "in context" te worden beschouwd.

De relatie tussen het recht en de samenleving verandert voortdurend. De samenleving is pluriform en kent een mondiale oriëntatie, waardoor zij almaar complexer wordt. Die ontwikkeling geldt ook voor het recht. Het recht bestaat al lang niet meer alleen uit Nederlandse wetgeving en rechtspraak, maar ontstaat evenzeer in interactie met internationale en Europese regelgeving en rechtspraak, via beleidsregels, aanbevelingen, convenanten, zelfregulering, Europese harmonisatie, beïnvloeding door rechtsvergelijking, enzovoorts. Burgers zijn mondig, het aantal rechtsregels blijft groeien en de samenleving is sterk gejuridiseerd. Europese integratie en mondialisering maken Europees recht, internationaal recht steeds belangrijker. De informatiemaatschappij van de 21e eeuw en haar juridische problemen, maar ook de verwachtingen die de samenleving heeft ten aanzien van het recht, trekken zich steeds minder aan van landsgrenzen, terwijl aan de andere kant de traditionele grenzen in juridische en maatschappelijke zin opnieuw aan belang winnen. Een afgestudeerd jurist moet, in welke context hij of zij ook komt te werken, daarom steeds vaker alert zijn op rechtssystemen en rechtsculturen van andere landen.

Binnen de visitatiegroep Rechtsgeleerdheid worden opleidingen aangeboden die voorzien in de vraag naar academisch breed geschoolde juristen, generalisten, in het bijzonder voor de eerstelijns advisering en beleidsvoorbereiding en overigens op een veelheid aan plaatsen op de arbeidsmarkt. Daarnaast zijn er gespecialiseerde masteropleidingen die voorzien in afgestudeerden die zich kunnen ontwikkelen tot academisch geschoolde specialisten en die zich op hun terrein kunnen meten met hun academische beroepsgenoten waar ook ter wereld. En tot slot zijn er opleidingen juist meer zijn gericht op verbreding van het rechtsgebied waarover de opleiding zich uitstrekt.

Juristen werken in uiteenlopende functies en rollen. Er zijn meer juristen werkzaam buiten de traditionele juridische (toga)beroepen dan daarbinnen. De juridische opleidingen bereiden voor op deze traditionele beroepen, maar evenzeer op een veelheid aan andere werkzaamheden waarvoor academische attitude, kritische analyse, schrijf- en spreekvaardigheid vereist zijn en juridische deskundigheid gewenst is. De juridische opleidingen richten zich daarom niet alleen op de beroepsvereisten voor advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, de zogenaamde togaberoepen, ook al vormen de beroepsvereisten de kern van bepaalde opleidingen. Alle opleidingen streven een goede afstemming na met de arbeidsmarkt door het onderhouden van contacten met het afnemend beroepenveld. Dat gebeurt onder meer via contacten met beroepsorganisaties en werkgevers, door middel adviesraden, met alumni, met gastdocenten, stages en loopbaanoriëntatie.

Daarnaast moet een bachelorjurist voor wat betreft (onderzoeks)vaardigheden voldoende zijn toegerust om in beginsel te kunnen worden toegelaten tot een rechtsgeleerde (onderzoeks)master en een masterjurist tot een promotietraject, ook al kiest slechts een heel klein deel van de afgestudeerden voor een carrière als onderzoeker.

In de ruim tien jaar dat de bachelor-masterstructuur bestaat heeft zich geen nadrukkelijk beroepsperspectief voor de academisch opgeleide bachelorjurist ontwikkeld en bestaat er geen duidelijk identificeerbare arbeidsmarkt voor afgestudeerden met uitsluitend een academische bacheloropleiding (LL.B). Veel afgestudeerde bachelors werken in een juridisch relevante omgeving, maar daaruit is vooralsnog geen vertaalslag te maken die noodzaakt tot specifieke beroepsvaardigheidseisen voor een bacheloropleiding. De arbeidsmarkt voor academisch opgeleide juristen geeft nog steeds de voorkeur aan juristen met een afgeronde masteropleiding. Veruit de meeste studenten in de universitaire juridische opleidingen kiezen er daarom voor om na een bacheloropleiding ook een masteropleiding af te ronden. Niet alleen vanwege het verruimde arbeidsmarktperspectief, maar ook omdat het een wettelijke eis is voor de toegang tot de togaberoepen.

Ook bacheloropleidingen streven er niettemin naar om studenten voor te bereiden op hun toekomstig bestaan als jurist. Dat kan door die beroepspraktijk herkenbaar te doen zijn in de inhoud en de samenstelling van het onderwijsprogramma, maar ook via extracurriculaire activiteiten en loopbaanvoorbereiding.

Een 'jurist' is met de komst van juridische HBO-opleidingen niet meer als vanzelfsprekend iemand met een universitair getuigschrift dat kwalificeert voor de traditionele juridische beroepen (zittende en staande magistratuur; advocatuur; notariaat, belastingadviseur); een meester in de rechten (mr.).

Hoewel ook de juristen met een HBO-opleiding de titel Bachelor of Laws (LL.B) mogen voeren, is er een duidelijk verschil tussen de HBO-opleidingen en de academische rechtswetenschappelijke opleidingen. Het onderscheidend kenmerk is dat in wetenschappelijke (juridische) opleidingen de fundamentele worden gelegd voor het eigen maken van de methode van rechtswetenschappelijk onderzoek, zoals tot uiting gebracht in de eindkwalificaties van de opleidingen. Dit komt vooral naar voren in de inhoud van het programma, de diepgang en de wijze waarop het recht wordt benaderd. De academische bachelor- en masteropleidingen richten zich op het opleiden van juristen die onafhankelijk en kritisch hebben leren denken, die niet alleen antwoorden op vragen leren vinden, maar evenzeer vragen blijven stellen bij de antwoorden. De toegang tot de traditionele togaberoepen is wettelijk geregeld en vereist zowel een academische bachelorgraad (LL.B) als de graad Master of Laws (LL.M).¹

De LL.M-jurist zal in Nederland – en met name in de uitoefening van genoemde togaberoepen – in de meeste gevallen de equivalente titel meester in de rechten (mr.) voeren.

2. Mogelijkheden tot (inter)nationale vergelijking

Zowel buiten als binnen Europa worden rechtswetenschappelijke opleidingen gekenmerkt door hun zeer uiteenlopende inbedding en structuur, grote verschillen in toelating en studieduur. Daarnaast kennen alle landen afzonderlijke regelgeving ten aanzien van de toegang voor afgestudeerde juristen

---

¹ Bij Koninklijk besluit van 18 september 2008 (Stb. 2008, 383) de beroepsvereisten voor advocatuur en rechterlijke macht, en notaris gewijzigd in verband met de gelijkstelling in het kader van de vereisten voor toetreding tot gereguleerde juridische beroepen, van de aan een hogeschool verkregen graad Bachelor, bij afronding van de opleiding HBO-rechten met een schakelprogramma, met de aan een universiteit verkregen graad Bachelor op het gebied van het recht. Het schakelprogramma omvat onderwijseenheden op het gebied van recht die worden aangeboden door een universiteit of de Open Universiteit met een totale studielast van ten minste 60 studiepunten.

tot de advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, welke van invloed is op de oriëntatie en het beoogde eindniveau. Curricula van opleidingen kunnen uiteraard worden vergeleken, maar een serieuze internationale benchmark van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen is voorsnog niet mogelijk.

De Duitse benchmarkorganisatie CHE staat niet open voor buitenlandse rechtenopleidingen, terwijl dat al wel is gedaan ten aanzien andere disciplines.² Ook het EU-project Tuning Sectoral Framework for Social Sciences leidde niet tot een geharmoniseerde set van eindkwalificaties van en voor juridische opleidingen.³ Er zijn enkele nationale buitenlandse benchmarks van juridische opleidingen beschikbaar, zoals de Benchmarks for Law in Groot-Brittannië, waarin de vereiste kennis, vaardigheden en attitude van bachelors en masters zijn vastgelegd voor visitatie en accreditatie van de opleidingen aldaar.⁴ Bovendien is de bruikbaarheid hiervan voor continentaal-Europese opleidingen beperkt vanwege de grote verschillen tussen de rechtssystemen van Common Law en Civil Law.

De Bologna- en Lissabonakkoorden hebben zeker op de inhoud van het juridisch onderwijs in de EU een harmoniserend effect gehad. In het kader van de toetreding tot de EU hebben nieuwe EU-lidstaten hun opleidingen vaak al op de bachelor-masterstructuur gebaseerd, de oude lidstaten zijn nog doende om hun onderwijssystemen te hervormen en te harmoniseren. Daarbij wordt soms gekozen voor oplossingen die juist de onderlinge vergelijkbaarheid weer bemoeilijken, zoals bijvoorbeeld in Duitsland, dat zich juist naar een gevarieerder opleidingsaanbod door ontwikkelt.⁵ Dit alles leidt tot de conclusie dat een serieuze internationale vergelijking van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen voorsnog niet mogelijk is of in ieder geval niet zinvol is.

Voor wat betreft de vergelijking van opleidingen op nationaal niveau kan worden vastgesteld dat tussen de juridische faculteiten in Nederland veel informatie-uitwisseling en afstemming plaatsvindt, onder andere over onderwijsvernieuwingen, onderzoek, de interpretaties van accreditaties en de invulling van de beroepsvereisten. Er is geregeld landelijk overleg tussen de decanen in de RDR; afgeleid daarvan komen zo nodig de portefeuillehouders onderwijs en de directeurs bedrijfsvoering bij elkaar om onderwijsgerelateerde, organisatorische en financiële onderwerpen te bespreken en ervaringen en gegevens uit te wisselen. Ten slotte vindt er regelmatig landelijk overleg en afstemming plaats op ambtelijk niveau in het Landelijk Overleg Beleidsmedewerkers. De RDR en de afzonderlijke faculteiten doen bovendien hun voordeel met de *good practices* die visitatiepanels constateren en waarvan zij in de beoordelingsrapportages aan de NVAO verslag doen. De RDR is in gesprek met vertegenwoordigers van het divers samengestelde, afnemende beroepenveld. Zo overlegt de RDR met de Raad voor de Rechtspraak en de Nederlandse Orde van Advocaten om ter precisering van de toepasselijke wettelijke bepalingen een standaard vast te stellen voor het 'civiel effect' van juridische opleidingen. Dat gebeurt in de vorm van een convenant.

Er kan derhalve worden gesteld dat enige vorm van nationale *benchmarking* plaatsvindt, doorgaans in een informele sfeer, behalve daar waar het nationale onderwijsvisitaties betreft en de beperkingen met betrekking tot voornoemd convenant. In dat kader voert het discipline-overleg ook formele taken uit.

---

² Gemeinnütziges Centrum für Hochschulentwicklung: www.che.de.

³ Uit het eindrapport van 2012: 'Consequently, even the proto list of the competences required by students and future practitioners of law are still at this stage no more than embryonic.' Tuning Sectoral Framework for Social Sciences – Final Report, 2008, blz. 45. Zie verder de landenoverzichten in annex 4 behorende bij het rapport (<http://tuningacademy.org/sqf-social-sciences/?lang=en>).

⁴ Er is een herziene versie in concept verschenen: Subject Benchmark Statement Law: Draft for Consultation March 2015 (<http://www.qaa.ac.uk/en/Publications/Documents/SBS-consultation-Law-15.pdf>).

⁵ Neue Wege in der Juristenausbildung, Essen, 2010, http://www.stifterverband.info/wissenschaft_und_hochschule/lehre/juristenausbildung/.

3. Beroepsvereisten

Bij en krachtens de wet is de toegang tot de rechterlijke macht, de advocatuur en het notariaat geregeld. In de praktijk betekent dit dat er eisen worden gesteld aan de inrichting van bachelor- en masteropleidingen die moeten voorzien in toelating tot vervolgoopleidingen die opleiden voor functies in de rechterlijke macht, de advocatuur, het notariaat en de fiscaliteit.

De opleidingen die voor voorbereiding op de vervolgoopleidingen kiezen, maken dat in hun onderwijs- en examenregeling duidelijk door daarin de wettelijke beroepsvereisten en de nadere precisering ervan in het convenant, als hiervoor beschreven, nadrukkelijk op te nemen. De examencommissies van deze opleidingen zullen daartoe specifieke verklaringen afgeven, op basis waarvan de vervolgoopleidingen kunnen bepalen of een opleiding aan bedoelde eisen voldoet.

4. Eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen

Op basis van nationale en relevante internationale vergelijkingen van eindkwalificaties bij vergelijkbare opleidingen en in een poging een maximale aansluiting te realiseren op het – zeer diverse - beroepenveld, maakt iedere rechtswetenschappelijke opleiding keuzes bij het opstellen van de eindkwalificaties. Deze maken deel uit van de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een afzonderlijke opleiding. Binnen deze eindkwalificaties komen ten minste drie categorieën aan de orde.

A. Kennis en inzicht

De afgestudeerde jurist beheerst de juridische kernleerstukken van het rechtsgebied of de rechtsgebieden waarop de opleiding zich oriënteert. Dat geldt zowel voor de materiële en formele, als voor de historische en theoretische aspecten ervan.

Parate kennis alleen is echter niet voldoende. Opleidingen streven daarom naar het ontwikkelen van 'werkelijk inzicht in het recht' bij hun studenten, in een academische omgeving waarin de 'waaromvragen' kunnen bloeien. Dat betekent dat naast de vorenbedoelde vakinhoudelijke kennis, methoden worden gedoceerd waarmee de nieuwste relevante ontwikkelingen en veranderingen kunnen worden bijgehouden. Inzicht in verschillen tussen grote juridische families (zoals tussen *common* en *civil law*), in de historische en filosofische ontwikkeling van het recht en voor zover de aard van de opleiding dit vereist of toelaat, in de methode van rechtsvergelijking, kunnen worden geïntegreerd in het onderwijs. De afgestudeerde jurist moet aldus in staat zijn om permanent zijn juridische kennis te actualiseren en zich eventueel op nieuwe terreinen te specialiseren.

B. Academische en juridische vaardigheden

Het voorgaande veronderstelt een groeiende nadruk op het verwerven van academische en juridische vaardigheden: (een leven lang) leren en het verwerven van een internationale attitude. Het veronderstelt ook dat de afgestudeerde jurist in staat is te reflecteren op het recht en maatschappelijke vraagstukken kan vertalen naar de taal die het recht hanteert om die vragen op te lossen. Tijdens de opleiding wordt de student gestimuleerd te zoeken naar vragen en problemen én naar antwoorden en oplossingen; hij wordt in staat gesteld een analytisch vermogen te ontwikkelen en hij leert kritisch te denken, te schrijven en te presenteren.

Daarbij is het vermogen om een juridische casus te kunnen formuleren en op te lossen essentieel. De afgestudeerde jurist dient daarvoor in staat te zijn op adequate wijze de relevante feiten te kunnen verzamelen, te verwerken en te waarderen en de rechtsregels daarop toe te passen. Van de jurist wordt verwacht dat hij een maatschappelijk probleem juridisch kan duiden en mogelijke handelingsrichtingen weet te schetsen.

Een jurist moet bovendien in staat zijn juridische kennis en een juridisch oordeel schriftelijk en mondeling aan vakgenoten, maar ook in andere professionele omgevingen over te dragen. Daarmee staat de taal als werkinstrument van de jurist centraal. Een correcte, goede en heldere mondelinge en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal (of van de Engelse taal indien de voertaal van de opleiding (deels) Engelstalig is) is onontbeerlijk. Daarbij dienen studenten tijdens hun opleiding,

indien dit voor die opleiding relevant is, gelegenheid te krijgen kennis op te doen van de Engelse juridische terminologie in de huidige maatschappelijke context.

C. Academisch burgerschap / attitude

Tijdens de opleiding moet de aankomend jurist zich de rechtscultuur of de rechtsculturen eigen maken. Hij moet een beroepsethische houding ontwikkelen en zich ervan bewust zijn in welke maatschappelijke context het recht functioneert en wat, in samenhang daarmee, zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Het onderwijs en de onderwijsomgeving zijn de student hierbij behulpzaam. Het is belangrijk dat het onderwijs zodanig is ingericht dat maatschappelijke interesse wordt gestimuleerd en dat een natuurlijke belangstelling wordt gewekt voor juridische vraagstukken en het juridisch denken, evenals voor de functie van het recht in de samenleving.

5. Eindniveau

Opleidingen dienen op transparante wijze aan te geven hoe studenten in staat worden gesteld het eindniveau te bereiken én op welke wijze studenten kunnen aantonen dat zij het eindniveau hebben bereikt. Daarvoor wordt de basis in de eerste plaats gevormd door de toetsresultaten, werkstukken en presentaties.

Voor de juridische bacheloropleidingen geldt dat het bereikte eindniveau ook wordt weerspiegeld in een bachelorscriptie, bachelorthesis of eindwerkstuk, de benaming doet er niet toe. Het beantwoorden van een rechtsvraag met behulp van erkende rechtswetenschappelijke methoden en het verslag van het uitvoeren van het onderzoek dat daaraan ten grondslag ligt vormen daarvan de kern.

De bachelorthesis - of een andere vorm van eindwerkstuk - heeft niet als doel aan te tonen dat alle eindkwalificaties van de bacheloropleiding zijn behaald. Belangrijke vaardigheden als mondelinge vaardigheden worden daarmee bijvoorbeeld niet getoetst, evenals het inzicht in alle voor de bacheloropleiding relevante rechtsgebieden. Daarnaast speelt ook het gegeven dat in de meeste juridische bacheloropleidingen slechts een relatief gering aantal studiepunten beschikbaar is voor het eindwerkstuk. In de juridische bacheloropleidingen staat doorgaans het opdoen van onderzoeksvaardigheden, in de vorm methoden- en techniekenvakken, niet centraal. Het opdoen van onderzoeksvaardigheden is onderdeel van de algemene academische vorming van juristen en gebeurt vooral bij de behandeling van de afzonderlijke rechtsgebieden. Het staat opleidingen bovendien vrij om accenten aan te brengen die de eigen kleur van een opleiding weergeven. Die kleur zal dan ook tot uitdrukking komen in het eindwerkstuk.

Voor de masterthesis geldt hetzelfde, met het verschil dat het verder ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden in de masteropleiding doorgaans een belangrijkere plaats inneemt, alleen al vanwege het feit dat het behalen van iedere juridische master in principe toegang geeft tot een promotietraject. Daarnaast worden er naast de reguliere masteropleidingen ook gespecialiseerde onderzoeksmasters aangeboden, waarin juist het opdoen van onderzoeksvaardigheden centraal staat. Bovendien wordt de ook voor de overige academische beroepspraktijk noodzakelijke verdieping pas in de masterfase bereikt. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de plaatsing van de masterthesis in het curriculum, het doorgaans grotere aantal studiepunten dat in de master is ingeruimd voor het eindwerkstuk en de inhoudelijke eisen die daaraan worden gesteld.

6. Algemene kenmerken en doelstellingen van de bachelor- en masteropleidingen

Hierboven is reeds aangegeven dat het opleidingspalet breed is, zowel in aantal, in de gekozen specialisaties als in kleur. Dat neemt niet weg dat juridische opleidingen gemeenschappelijke kenmerken hebben – en moeten hebben. Deze kenmerken hoeven niet bij elke opleiding in dezelfde mate aanwezig te zijn, maar ze moeten in de kern van iedere juridische opleiding wel enige weerklank vinden. Hoe opleidingen dat concreet doen, ligt vast in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een opleiding.

In rechtswetenschappelijke bacheloropleidingen staan de volgende kenmerken centraal:

- a. de maatschappelijke functie van het recht;
- b. de kernbegrippen van de voornaamste rechtsgebieden binnen het recht: het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het strafrecht, het Europees recht, het internationaal recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, het belastingrecht;
- c. het recht als samenhangend systeem;
- d. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, de economische aspecten van het recht.

In rechtswetenschappelijke masteropleidingen wordt de kennis van één of meerdere rechtsgebieden of specifieke onderwerpen daarbinnen, verder verdiept. Centrale kenmerken zijn:

- e. de maatschappelijke functie van het (rechts)gebied dat door de opleiding wordt bestreken, de grenzen alsook de betrekkelijkheid ervan;
- f. verdieping of verbreding van de kernbegrippen van één of meerdere rechtsgebieden (het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het belastingrecht, het strafrecht, het Europees recht en het internationaal recht);
- g. de plaats van het bestreken rechtsgebied in het samenhangend systeem van het recht;
- h. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het rechtsgebied en, voor fiscale en notariële opleidingen, economische aspecten van het recht.

Met academische juridische opleidingen wordt voorts beoogd:

- i. het verwerven van kennis van en inzicht in het recht, waarbij het recht wordt beschouwd mede in zijn Europese, internationale en rechtsvergelijkende context;
- j. te reflecteren op de grenzen van het recht, alsook de betrekkelijkheid ervan;
- k. het verwerven van academische en juridische vaardigheden. Daaronder wordt in dit kader verstaan:
  1. het vermogen om als een academicus over het recht na te denken;
  2. het vermogen om met vakgenoten en met niet-juristen vanuit de opgedane kennis en het verkregen inzicht te communiceren, gebruikmakend van een analytische houding en uitstekende spreek- en schrijfvaardigheden;
  3. het vermogen tot het toepassen van een relevant wetenschappelijk instrumentarium;
  4. het vermogen om deel te nemen aan het wetenschappelijk debat;
  5. het vermogen om kennis te vergaren, te waarderen, te verwerken en toe te passen;
  6. het vermogen om specifieke kennis op het gebied van het recht toe te passen in een bredere wetenschappelijke, historische, filosofische, ethische en maatschappelijk-culturele context;
  7. het vermogen om kritisch te kunnen omgaan met rechtsregels en rechtspraak en daarbij nieuwe oplossingen te zoeken en te vinden;
  8. het vermogen om nieuwe ontwikkelingen en nieuwe rechtsgebieden bij te houden en te exploreren;
  9. het vermogen om te gaan met de toenemende mondialisering, Europeanisering en internationalisering van het recht.
- l. het ontwikkelen van academisch burgerschap dat besef inhoudt van een beroepsethische houding en bewustwording van de maatschappelijke context waarin het recht functioneert, alsmede de maatschappelijke verantwoordelijkheid die hiermee ontstaat voor de academisch opgeleide jurist.

BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES

Masteropleiding Nederlands recht

Nederlands recht		Kennis en inzicht	Toepassen kennis en inzicht	Oordeelsvorming	Communicatie	Leervaardigheden
De afgestudeerde						
1.	heeft diepgaande kennis van en inzicht in de grondslagen, algemene leerstukken, de beginselen, het systeem en ontwikkeling in het rechtsgebied bestreken door het door hem gekozen programma alsmede de rechtswetenschappelijke methoden;	√	√			
2.	heeft diepgaande kennis van en inzicht in (onderdelen van) het rechtsgebied bestreken door het door hem gekozen programma;	√				
3.	heeft kennis van en inzicht in de wisselwerking tussen Europese en internationale ontwikkelingen en (onderdelen van) het rechtsgebied bestreken door het door hem gekozen programma, en is in staat om de internationale en nationale maatschappelijke context van (onderdelen van) het rechtsgebied bestreken door het door hem gekozen programma mee te wegen in de analyse van dat rechtsgebied;	√	√	√		
4.	is in staat om zelfstandig bestaande wetenschappelijke kennis op integere en methodologisch verantwoorde wijze te vergaren, deze op waarde te schatten en daarop kritisch te reflecteren en deze op systematische wijze te verwerken en te ordenen, ongeacht of de bronnen van deze kennis in het Nederlands of in het Engels zijn gesteld;		√	√		√
5.	is in staat om zelfstandig en in korte tijd diepgaande kennis en inzicht te verwerven in een vraagstuk of onderwerp op het rechtsgebied bestreken door het door hem gekozen programma, mede met het oog op het professioneel functioneren op de arbeidsmarkt;		√	√		√
6.	kan zelfstandig een schriftelijk of mondeling betoog van een ander kritisch analyseren en waarderen, mede door het betoog af te zetten tegen algemeen aanvaarde kennis van en inzichten in het desbetreffende onderwerp;		√	√	√	√
7.	kan een beargumenteerd standpunt innemen in de voortgaande publieke discussie over de ontwikkeling van (onderdelen van) het rechtsgebied bestreken door het door hem gekozen programma en geeft daarbij blijk zich bewust te zijn van de werking en de grenzen van het recht en van multidimensionale en internationale aspecten die bij de rechtsvorming en de rechtshandhaving een rol spelen;		√	√	√	√
8.	kan kennis, ideeën, oplossingen en conclusies alsmede de argumenten, motieven en overwegingen die hieraan ten grondslag liggen, zowel schriftelijk als mondeling begrijpelijk, gestructureerd, correct en overtuigend communiceren aan een publiek van specialisten en niet-specialisten;		√	√	√	
9.	is in staat theorie en praktijk met elkaar te verbinden in het bijzonder door een analyse te maken van en oplossingen aan te dragen voor juridische kwesties die in de praktijk spelen aan de hand van de theoretische kennis en inzichten die zijn verkregen;			√	√	
10.	kan reflecteren op eigen (professioneel) functioneren.			√		√

Masteropleiding Recht en onderneming

	Onderneming en recht	Kennis en Inzicht	Toe passen kennis en Inzicht	Oordeelsvorming	Communicatie	Leervaardigheden
	De afgestudeerde					
1.	heeft diepgaande kennis van en inzicht in het ondernemings- en handelsrecht en, afhankelijk van de gekozen specialisatie, van het economisch publiekrecht of het arbeidsrecht; kennis en inzicht omvat mede de grondslagen, algemene leerstukken, het systeem en ontwikkeling van het rechtsgebied alsmede de voor de genoemde rechtsgebieden relevante rechtswetenschappelijke methoden;	✓	✓			
2.	heeft diepgaande kennis van en inzicht in de raakvlakken tussen het ondernemings- en handelsrecht, het economisch publiekrecht en het arbeidsrecht, een en ander bezien vanuit het functioneren van de onderneming;	✓				
3.	heeft kennis van en inzicht in de wisselwerking tussen internationale, Europese en nationale ontwikkelingen in het ondernemings- en handelsrecht, economisch publiekrecht en het arbeidsrecht en is in staat om de internationale en nationale maatschappelijke context van deze rechtsgebieden mee te wegen bij de analyse van deze rechtsgebieden en bij de reflectie op de ontwikkeling, de inhoud en context van deze rechtsgebieden;	✓	✓	✓		
4.	is in staat zelfstandig bestaande wetenschappelijke kennis op integrale en methodologisch verantwoorde wijze te vergaren, deze op waarde te schatten en daarop kritisch te reflecteren en deze op systematische wijze te verwerken en te ordenen, ongeacht of de bronnen van deze kennis in het Nederlands of in het Engels zijn gesteld;		✓	✓		✓
5.	is in staat om zelfstandig en in korte tijd diepgaande kennis en inzicht te verwerven in een vraagstuk of onderwerp op het gebied van het ondernemings- en handelsrecht, economisch publiekrecht en het arbeidsrecht, mede met het oog op het professioneel functioneren op de arbeidsmarkt;		✓	✓		✓
6.	kan zelfstandig een schriftelijk of mondeling betoog van een ander kritisch analyseren en waarderen, mede door het betoog af te zetten tegen algemeen aanvaarde kennis van en inzichten in het desbetreffende onderwerp;		✓	✓	✓	✓
7.	kan een beargumenteerd standpunt innemen in de voortgaande publieke discussie over de ontwikkeling van het voor de onderneming relevante recht en geeft daarbij blijk zich bewust te zijn van de werking en de grenzen van het recht en van multidimensionale en internationale aspecten die bij de rechtsvorming en de rechtshandhaving een rol spelen;		✓	✓	✓	✓
8.	kan kennis, ideeën, oplossingen en conclusies alsmede de argumenten, motieven en overwegingen die hieraan ten grondslag liggen, zowel schriftelijk als mondeling begrijpelijk, gestructureerd, correct en overtuigend communiceren aan een publiek van specialisten en niet-specialisten;		✓	✓	✓	
9.	is in staat theorie en praktijk met elkaar te verbinden in het bijzonder door een analyse te maken van en oplossingen aan te dragen voor juridische kwesties die in de praktijk spelen aan de hand van theoretische kennis en inzichten die zijn verkregen;			✓	✓	
10.	kan reflecteren op eigen (professioneel) functioneren.			✓		✓

Masteropleiding Notarieel recht

Notarieel recht		Kennis en Inzicht	Toepassen kennis en Inzicht	Oordeelsvorming	Communicatie	Leervaarigheden
De afgestudeerde						
1.	heeft diepgaande kennis van en inzicht in de grondslagen, algemene leerstukken, en de beginselen van het juridisch systeem van het notarieel recht alsmede de rechtswetenschappelijke methoden;	✓	✓			
2.	heeft grondige kennis van en inzicht in het erfrecht, het ondernemingsrecht, het internationaal privaatrecht en het financieel privaatrecht;	✓				
3.	optioneel: heeft grondige kennis van schenk- en erfbelasting en overdrachtsbelasting;	✓				
4.	heeft kennis van en inzicht in de wisselwerking tussen Europese en internationale ontwikkelingen en het notarieel recht, en is in staat om de internationale en nationale maatschappelijke context van het notarieel recht mee te wegen in de analyse van dat rechtsgebied;	✓	✓	✓		
5.	is in staat zelfstandig bestaande wetenschappelijke kennis op integere en methodologisch verantwoorde wijze te vergaren, deze op waarde te schatten en daarop kritisch te reflecteren en deze op systematische wijze te verwerken en te ordenen, ongeacht of de bronnen van deze kennis in het Nederlands of in het Engels zijn gesteld;		✓	✓		✓
6.	optioneel: is in staat om zelfstandig en in korte tijd diepgaande kennis en inzicht te verwerven in een privaatrechtelijk of ondernemingsrechtelijk vraagstuk of onderwerp, mede met het oog op het professioneel functioneren op de arbeidsmarkt;		✓	✓		✓
7.	kan zelfstandig een schriftelijk of mondeling betoog van een ander kritisch analyseren en waarderen, mede door het betoog af te zetten tegen algemeen aanvaarde kennis van en inzichten in het desbetreffende onderwerp;		✓	✓	✓	✓
8.	kan een beargumenteerd standpunt innemen in de voortgaande publieke discussie over de ontwikkeling van het notarieel recht en geeft daarbij blijk zich bewust te zijn van de werking en de grenzen van het recht en van multidimensionale en internationale aspecten die bij de rechtsvorming en de rechtshandhaving een rol spelen;		✓	✓	✓	✓
9.	kan kennis, ideeën, oplossingen en conclusies alsmede de argumenten, motieven en overwegingen die hieraan ten grondslag liggen, zowel schriftelijk als mondeling begrijpelijk, gestructureerd, correct en overtuigend communiceren aan een publiek van specialisten en niet-specialisten;		✓	✓	✓	
10.	is in staat theorie en praktijk met elkaar te verbinden in het bijzonder door een analyse te maken van en oplossingen aan te dragen voor juridische kwesties die in de praktijk spelen aan de hand van theoretische kennis en inzichten die zijn verkregen;			✓	✓	
11.	is in staat om oordelen te formuleren op grond van onvolledige of beperkte informatie en daarbij rekening te houden met sociaal-maatschappelijke en ethische verantwoordelijkheden, die zijn verbonden aan het toepassen van de eigen kennis van het notarieel recht en daarbij behorende oordelen;			✓		✓
12.	kan reflecteren op eigen (professioneel) functioneren.			✓		✓

Masteropleiding European Law

European Law		Knowledge and understanding	Applying knowledge	Opinion forming	Communication	Learning skills
The graduate						
1.	has in-depth knowledge and understanding of the bases, general doctrines and the principles of the legal system of the European Union and the legal methods;	√	√			
2.	has in-depth knowledge and understanding of European institutional and material law, especially the law of the European internal market, the institutional foundations of the European Union, the system of legal protection and enforcement;	√				
3.	has thorough knowledge and understanding of one or more of the subareas of the European Union law, such as European citizenship, European social policy, European economic legislation and European constitutional law;	√				
4.	has thorough knowledge and understanding of the interaction between European and national law;	√				
5.	understands the developments in European law in relation to the socio-economic and political-social contexts in which European law functions, and can take into account these contexts in the analysis of European law issues;		√	√		
6.	can independently acquire existing academic knowledge in a sound ethical and methodological manner, to value them, to critically reflect on them, and to systematically process and organise them;		√	√		√
7.	can independently acquire in-depth knowledge and understanding of a European law problem or issue in a short period of time, among other things with a view to his/her professional performance in the employment market;		√	√		√
8.	is able, independently, to critically analyse and value written or verbal arguments of others, among other things by examining the arguments in relation to the generally accepted knowledge and understanding of the issue in question;		√	√	√	√
9.	can adopt a substantiated position in the ongoing public debate about the development of European law and in that respect, demonstrates that he/she is aware of the effect and the limits of the law and of multidimensional and national and international aspects that play a role in the formation of laws and law enforcement;		√	√	√	√
10.	can communicate in English knowledge, ideas, solutions and conclusions, as well as the arguments, motives and considerations underlying them, to a public of specialists and non-specialists in an understandable, structured, correct and convincing manner;		√	√	√	
11.	can make a link between theory and practice, particularly by analysing and putting forward solutions for legal issues that are topical in practice based on the theoretical knowledge and understanding he/she has acquired;			√	√	
12.	can reflect on his/her own (professional) performance.			√		√

Masteropleiding Public International Law

Public International Law		Knowledge and understanding	Applying knowledge and understanding	Opinion forming	Communication	Learning skills
The graduate						
1.	has in-depth knowledge and understanding of the bases, general doctrines and the principles of the legal system of international public law and the legal methods;	√	√			
2.	has in-depth knowledge and understanding of international public law and the application of international law in practice, particularly of the settlement of interstate disputes;	√				
3.	has thorough knowledge and understanding of one or more of the sub-areas of human rights, maritime law or sustainability law;	√				
4.	has thorough knowledge and understanding of the interaction between international and national law;	√				
5.	understands the developments in international public law in relation to the political and social contexts in which public international law functions, and can take into account these contexts in the analysis of public international law issues;		√	√		
6.	can independently acquire existing academic knowledge in a sound ethical and methodological manner, to value them, to critically reflect on them, and to systematically process and organise them;		√	√		√
7.	can independently acquire in-depth knowledge and understanding of a public international law problem or issue in a short period of time, among other things with a view to his/her professional performance in the employment market;		√	√		√
8.	is able, independently, to critically analyse and value written or verbal arguments of others, among other things by examining the arguments in relation to the generally accepted knowledge and understanding of the issue in question;		√	√	√	√
9.	can adopt a substantiated position in the ongoing public debate about the development of international law and in that respect, demonstrates that he/she is aware of the effect and the limits of the law and of multi-dimensional and national and international aspects that play a role in the formation of laws and law enforcement;		√	√	√	√
10.	can communicate in English knowledge, ideas, solutions and conclusions, as well as the arguments, motives and considerations underlying them, to a public of specialists and non-specialists in an understandable, structured, correct and convincing manner;		√	√	√	
11.	can make a link between theory and practice, particularly by analysing and putting forward solutions for legal issues that are topical in practice based on the theoretical knowledge and understanding he/she has acquired;			√	√	
12.	can reflect on his/her own (professional) performance.			√		√

Masteropleiding Law and Economics

	Law and Economics	Knowledge and understanding	Applying knowledge and understanding	Opinion forming	Communication	Learning skills
	The graduate					
1.	has in-depth knowledge and an understanding of economic public law, particularly European law and national law issues of market supervision, economic regulation and the European and national public law and private law aspects of competition law, procurement law and corporate governance; knowledge and understanding also comprise the bases, the general doctrines, the system and the development of the legal area, as well as the legal methods relevant to the legal area;	✓	✓			
2.	can apply some basic techniques of economic (experimental) research and has knowledge and an understanding of the legal economic methodology.	✓	✓			✓
3.	has knowledge of economic theories and an understanding of the legal economic analysis of economic public law, more specifically market supervision and the regulation of markets;	✓				
4.	has knowledge and an understanding of the interaction between European and international developments and economic public law and when analysing economic public law can take into consideration the international and societal context hereof;	✓	✓	✓		
5.	is capable of independently acquiring existing academic knowledge in the area of both law and legal economics in a sound ethical and methodological way, of valuing this properly, and of critically reflecting hereon, and of systematically organising this, especially with regard to issues of the supervision of markets and businesses, and issues of the regulation of markets and businesses;		✓	✓		✓
6.	can independently and at short notice acquire thorough knowledge and an understanding of an issue or a subject in the field of economic public law, also in view of his/her professional functioning at the labour market.		✓	✓		✓
7.	is independently capable of critically analysing and valuing written or oral arguments of others, among other things by examining the arguments in relation to generally accepted knowledge and understanding of the issue in question;		✓	✓	✓	✓
8.	can adopt a substantiated position in the ongoing public debate on the development of the law, and demonstrates that he/she is aware of the effect and the limits of the law and of international aspects that play a role in the formation of laws and law enforcement;		✓	✓	✓	✓
9.	can communicate in English, both in writing and orally, knowledge, ideas, solutions and conclusions as well as the underlying arguments, motives and considerations to a public of specialists and non-specialists in an understandable, structured, correct and convincing manner, especially on competition and regulation issues;		✓	✓	✓	
10.	can connect theory and practice, especially by making an analysis of and presenting solutions for legal and legal economic issues that occur in actual practice, by means of the acquired theoretical knowledge and understanding;			✓	✓	
11.	is capable of reflecting on his/her own (professional) performance;			✓		✓
12.	is capable of independent academic thinking and acting at the intersection of law and economics;	✓	✓	✓		✓
13.	is capable of approaching and analysing multifaceted issues of market regulation and market supervision in the business sector, the government and other social organisations from both a legal and a legal economic perspective, and of contributing to the solution of such issues.		✓	✓		✓

BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN DE PROGRAMMA'S

Masteropleiding Nederlands recht

Programma Privaatrecht (2016-2017)

Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4
7,5 EC Internationaal privaatrecht (major)	7,5 EC Civiele procespraktijk (major)	15 EC Capita Selecta Zes modules 2,5 EC (waarvan één verplichte onderzoeksmodule voor maken onderzoeksopzet)	15 EC Scriptie
7,5 EC Of: Specialisatie Aansprakelijkheidsrecht: Verdieping aansprakelijkheidsrecht I	7,5 EC Of: Specialisatie Aansprakelijkheidsrecht: Verdieping aansprakelijkheidsrecht II Aansprakelijkheid in internationale en Europese context		
Of: Specialisatie Commercieel vermogensrecht: Commerciële contracten	Of: Specialisatie Commercieel vermogensrecht: Financiering, onderneming en recht		
Of: Specialisatie Familierecht: Verdieping familierecht	Of: Specialisatie Familierecht: International and European Family Law		
Of: Specialisatie Intellectueel eigendomsrecht: Communicatie- en mediarecht	Of: Specialisatie Intellectueel eigendomsrecht: Innovation Law		
Of: Minor: Majorvak van ander programma	Of: Minor: Majorvak van ander programma		
Onderzoeks- en scriptietraject			
Honoursprogramma			

Programma Staats- en bestuursrecht (2016-2017)

Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4
7,5 EC Trias Politica in een gelaagde rechtsorde (major)	7,5 EC Burger en overheid (major)	10 EC Capita Selecta Vier modules van 2,5 EC waarvan een verplichte onderzoeksmodule voor het maken van een onderzoeksopzet	15 EC Scriptie
7,5 EC Of: Specialisatie Instrumenten van overheidssturing: Wetgeving en begroting	7,5 EC Of: Specialisatie Instrumenten van overheidssturing: Uitvoering, toezicht en handhaving	5 EC Of: Practicum procederen in het bestuursrecht *	
Of: Specialisatie Omgevingsrecht: Omgevingsrecht I: Perspectief van de initiatiefnemer	Of: Specialisatie Omgevingsrecht: Omgevingsrecht II: Perspectief van de overheid	Of: Practicum waterrecht *	
Of: Specialisatie European Law: Judicial Protection and Enforcement of EU Law	Of: Specialisatie European Law: European Competition Law	* Voor een kleine geselecteerde groep studenten in te vullen door de VAR Pleitwedstrijd of Studentenparlement	
Of: Minor: Majorvak van ander programma	Of: Minor: Majorvak van ander programma		
Onderzoeks- en scriptietraject			
Honoursprogramma			

Programma Strafrecht (2016-2017)

Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4
7,5 EC Strafprocesrecht: Verdieping (major)	7,5 EC Bijzonder strafrecht (major)	10 EC Capita Selecta I Vier modules van 2,5 EC, waarvan twee materieel strafrechtelijk en twee strafprocesrechtelijk, te kiezen uit een aanbod van tien modules	15 EC Scriptie
7,5 EC Of: Specialisatie Multidisciplinair strafrecht: Grondslagen van het strafrecht	7,5 EC Of: Specialisatie Multidisciplinair strafrecht: Criminologie en strafrecht	5 EC Capita Selecta II Twee modules van 2,5 EC, waarvan één verplichte module over het schrijven van een onderzoeksopzet en één voor het verrichten van een praktijk- of onderzoeksopdracht	
Of: Specialisatie European Criminal Law and Human Rights: European/International Criminal Law	Of: Specialisatie European Criminal Law and Human Rights: Human Rights from a Comparative Criminal Law Perspective		
Of: Minor: Majorvak van ander programma	Of: Minor: Majorvak van ander programma		
Onderzoeks- en scriptietraject			
Honoursprogramma			

Masteropleiding Recht en onderneming (2016-2017)

Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4
7,5 EC Onderneming, arbeid en markt (major)	7,5 EC Ondernemingsrecht (major)	15 EC Capita Selecta Zes modules van 2,5 EC waarvan een verplichte onderzoeksmodule voor het maken van een onderzoeksopzet	15 EC Scriptie
7,5 EC Of: Specialisatie International Business: International Corporate Law	7,5 EC Of: Specialisatie International Business: European Competition Law		
Of: Specialisatie Arbeid en onderneming: De onderneming als werkgever	Of: Specialisatie Arbeid en onderneming: Grensoverschrijdend en Europees arbeidsrecht		
Of: Specialisatie Commercieel vermogensrecht: Commerciële contracten	Of: Specialisatie Commercieel vermogensrecht: Financiering, onderneming en recht		
Of: Minor: Majorvak van ander programma	Of: Minor: Majorvak van ander programma		
Onderzoeks- en scriptietraject			
Honoursprogramma			

Masteropleiding Notarieel recht (2016-2017)

Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4
15 EC	15 EC	15 EC	15 EC
Erfrecht	Ondernemingsrecht	Successiewet en estate planning *	Scriptie
Internationaal privaatrecht (notariaat)	Financiering, onderneming en recht	Overdrachtbelasting *	
		Of: Capita Selecta Privaatrecht **	
		Of: Capita Selecta Onderneming en recht **	
Onderzoeks- en scriptietraject			
* Let op! Om te kunnen voldoen aan de eisen van de KNB moet gekozen worden voor de cursussen Successiewet en estate planning + Overdrachtbelasting.			
** Je mag ook kiezen voor Capita Selecta Privaatrecht of Capita Selecta Onderneming en recht, maar dan voldoe je niet aan de eisen van de KNB			

Masteropleiding European Law (2016-2017)

Period 1	Period 2	Period 3	Period 4
7,5 EC	7,5 EC	10 EC	15 EC
Regulating the EU's Single Market (major)	Constitutional Law of the European Union (major)	Capita Selecta Four modules including a compulsory module Research and Writing to help you start with your research design	Thesis
7,5 EC	7,5 EC	5 EC	
Choose 1 out of 3: Specialisation European Law: Judicial Protection and Enforcement of EU Law	Choose 1 out of 3: Specialisation European Law: European Competition Law	Choose 1 out of 3: European Labour Law	
Or: Specialisation European Criminal Law and Human Rights: European/International Criminal Law	Or: Specialisation European Criminal Law and Human Rights: Human Rights from a Comparative Criminal Law Perspective	Or: European Law Moot Court	
Or: Minor: Major of other programme	Or: Minor: Major of other programme	Or: EU Citizenship	
Research and Thesis Trajectory European Law			
The LLM's Honours Programme			

Masteropleiding Public International Law

Period 1	Period 2	Period 3	Period 4
7,5 EC	7,5 EC	15 EC	15 EC
General Course in Public International Law (major)	International Law Moot Court (major) For a select number of students to be replaced by Jessup or Telders International Law Moot Courts	Capita Selecta Six modules including a compulsory module Research and Writing to help you start with your research design	Thesis
7,5 EC	7,5 EC		
Or: Specialisation Environment and Law of the Sea: International Law of the Sea	Or: Specialisation Environment and Law of the Sea: International Environmental Law		
Or: Specialisation Human Rights: Human Rights I: Principles and Institutions	Or: Specialisation Human Rights: Human Rights II: Substantive Rights		
Or: Minor: Major of other programme	Or: Minor: Major of other programme		
Research and Thesis Trajectory			
The LLM's Honours Programme			

Masteropleiding Law and Economics (2016-2017)

	LLM Law and Economics	Joint	MSc Law and Economics	
period 1		Methodologies of Law and Economics (5 EC)		Research and Thesis Trajectory (0 EC)
		Law and Economics of Competition and Market Dominance (5 EC)		
		Law and Economics of Market Regulation (5 EC)		
period 2		Competition and Regulation of Network Sectors (5 EC)		
		Supervision of Markets: Agency Design and Success (5 EC)		
		Advanced Competition Law and Economics: Current Challenges (5 EC)		
period 3	Capita Selecta Law (15 EC)		Choose 3 out of 4 (15 EC): Public Policy and Competition (5 EC)	
			Financial Regulation (5 EC)	
			Mergers and Acquisitions (5 EC)	
			Tax Policy (5 EC)	
period 4		Thesis (15 EC)		

BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA

Dinsdag 27 maart 2018		
09.00	09.30	Aankomst en welkom
09.30	12.00	Vorbereidend overleg en inzien documenten
12.00	12.30	Lunch
12.30	13.00	Gesprek met bestuurlijk verantwoordelijken alle opleidingen
13.00	14.00	Gesprek met inhoudelijk verantwoordelijken alle opleidingen (trekkers leerlijnen bachelor, master programmaleiders)
14.00	14.30	Pauze
14.30	15.15	Gesprek met studenten B Rechtsgeleerdheid
15.15	16.00	Gesprek met docenten B Rechtsgeleerdheid
16.00	16.30	Pauze
16.30	17.00	Gesprek met leden opleidingscommissie bachelor
17.00	17.45	Gesprek met leden examencommissie bachelor
17.45	18.15	Honours bachelor en masters
Woensdag 28 maart 2018		
9.00	10.30	Vorbereidend overleg en inzien documenten inclusief spreekuur om 10u
10.30	11.15	Gesprek met studenten Nederlandstalige masters (Recht en onderneming, Nederlands recht, Notarieel recht)
11.15	12.00	Gesprek met studenten eenjarige Engelstalige masters (European Law, Law and Economics, Public International Law)
12.00	12.30	Lunch
12.30	13.30	Gesprek met docenten Nederlandstalige masters
13.30	14.30	Gesprek met docenten eenjarige Engelstalige masters
14.30	15.00	Pauze
15.00	15.30	Gesprek met studenten Legal Research (ozm)
15.30	16.00	Gesprek met docenten Legal Research (ozm)
16.00	16.30	Pauze
16.30	17.00	Gesprek met leden opleidingscommissie masters
17.00	17.45	Gesprek met leden examencommissie masters
17.45	18.00	Pauze
18.00	18.30	Gesprek met alumni Nederlandstalige masters
18.30	19.00	Gesprek met alumni Engelstalige masters inclusief Legal Research
Donderdag 29 maart 2018		
09.00	10.30	Rondleiding onderwijsgebouw JkH en UB Binnenstad inclusief reistijd
10.30	11.00	Vorbereiding eindgesprek
11.00	12.00	Eindgesprek met formeel verantwoordelijken
12.00	17.00	Opstellen voorlopige bevindingen inclusief lunch om 13u
17.00	17.15	Vorbereiden mondelinge rapportage (panel intern)
17.15	17.45	Mondelinge rapportage voorlopige bevindingen
17.45		Borrel

BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek 20 eindwerken bestudeerd van afgestudeerden van de masteropleiding Nederlands Recht en steeds 10 van de masteropleidingen Recht en Onderneming, Notarieel Recht, European Law, Public International Law en Law and Economics. De studentnummers van de eindwerken zijn bekend bij QANU en kunnen op verzoek worden opgevraagd.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen van de masteropleiding Nederlands recht:

1. Internationaal Privaatrecht (programma Privaatrecht)
2. Verdieping Familierecht I (programma Privaatrecht)
3. Verdieping Aansprakelijkheidsrecht I (programma Privaatrecht)
4. Trias politica in een gelaagde rechtsorde (programma Staats- en bestuursrecht)
5. Wetgeving en begroting (programma Staats- en bestuursrecht)
6. Strafprocesrecht: Verdieping (programma Strafrecht)
7. Grondslagen van het strafrecht (programma Strafrecht)
8. Capita selecta module Witwassen (programma Strafrecht)

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen van de masteropleiding Recht en onderneming:

1. Ondernemingsrecht
2. De onderneming als werkgever

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen van de masteropleiding Notarieel recht:

1. Erfrecht
2. Financiering, onderneming en recht

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen van de masteropleiding European Law:

1. EU Constitutional Law
2. Regulating the Single Market
3. Capita Selecta module Enforcement of EU law by EU agencies

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen van de masteropleiding Public International Law:

1. General Course Public International Law
2. Moot Court
3. Human Rights II

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen van de masteropleiding Law and Economics:

1. Law and Economics of Competition and Market Dominance (Competition I)
2. Law and economics of Market Regulation (Regulation I)
3. Supervision of Markets: Agency Design and Success (Supervision of Markets)

- Jaarverslagen van de opleidingscommissie Bachelor en de opleidingscommissie Master 2011-2017

- Jaarverslagen van de examencommissie Bachelor en de examencommissie Master 2011-2017

- Programmatoets masteropleidingen Nederlands Recht, Public International Law, European Law

- Formulier academische (onderzoeks)vaardigheden en employability skills

- Matching bachelor Rechtsgeleerdheid: online informatie

- Leerlijnen webtool

- Toetsplannen alle opleidingen
- Informatie Utrecht Law College
- Stimuleringsfonds Onderwijs Project 2017 Internationalisering in het curriculum
- Toetsbeleid
- Kookboek toetskwaliteit
- Toetscommissie richtlijnen toetskwaliteit
- Toetscommissie richtlijnen meerkeuzetoetsen
- Beoordelingsrubric onderzoeksvaardigheden (Nederlandstalig)
- Beoordelingsrubric onderzoeksvaardigheden (Engelstalig)
- Leerlijnrubric academische vaardigheden (Nederlandstalig)
- Leerlijnrubric academische vaardigheden (Engelstalig)
- Guidelines on the quality of tests
- Naslagwerken docenten
- Overzicht activiteiten studieverenigingen en career events

**MASTEROPLEIDING
LEGAL RESEARCH**

FACULTEIT RECHT, ECONOMIE,
BESTUUR EN ORGANISATIE

UNIVERSITEIT UTRECHT

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0659

© 2018 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

RAPPORT OVER DE MASTEROPLEIDING LEGAL RESEARCH (OZM) VAN DE UNIVERSITEIT UTRECHT	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	5
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	5
WERKWIJZE VAN HET PANEL	6
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL	11
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING	14
BIJLAGEN	29
BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANNELLEDEN	31
BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	33
BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES.....	40
BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA	41
BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA	42
BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	43

Dit rapport is vastgesteld op 09/10/2018

RAPPORT OVER DE MASTEROPLEIDING LEGAL RESEARCH (OZM) VAN DE UNIVERSITEIT UTRECHT

Dit rapport volgt het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. 19 december 2014). Ook van toepassing zijn de Richtlijn NVAO beoordeling onderzoeksmasters (2015) en de Nadere uitwerking aanvullende criteria onderzoeksmasters (30 mei 2016).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING

Masteropleiding Legal Research (ozm)

Naam van de opleiding:	Legal Research
CROHO nummer:	60744
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	120 EC
Afstudeerrichtingen:	-
Locatie(s):	Utrecht
Variant(en):	-
Onderwijstaal:	Engels
Vervaldatum accreditatie:	31/08/2019

Het bezoek van het visitatiepanel Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van de Universiteit Utrecht vond plaats op 27 - 29 maart 2018.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling:	Universiteit Utrecht
Status van de instelling:	bekostigd
Resultaat instellingstoets:	positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 7 augustus 2017 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de masteropleiding Legal research (ozm) beoordeelde bestond uit:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout, voorzitter Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI), emeritus bijzonder hoogleraar Migratierecht en Rechtsbescherming aan de Radboud Universiteit Nijmegen en voormalig Nationale Ombudsman [voorzitter];
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma, hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder Ruimtelijk Bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam [vice-voorzitter];
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols, emeritus hoogleraar Straf- en Strafprocesrecht aan en voormalig Rector Magnificus van Maastricht University;
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz, eerst hoogleraar Notarieel Recht, daarna hoogleraar Personen- en familierecht, in het bijzonder Familievermogensrecht, aan de Universiteit van Amsterdam;
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure, hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit Rotterdam;
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos, hoogleraar Privaatrecht, in het bijzonder Europees Consumentenrecht, aan de Universiteit van Amsterdam;
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB, masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Handels- en ondernemingsrecht, aan Maastricht University [studentlid].

Het panel werd ondersteund door Dr. F. (Floor) Meijer, die optrad als secretaris.

De curricula vitae van de panelleden zijn opgenomen in bijlage 1.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De visitatiegroep Rechtsgeleerdheid

De beoordeling van de masteropleiding Legal Research (ozm) aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van Universiteit Utrecht was onderdeel van de visitatie Rechtsgeleerdheid. Van oktober 2017 tot en met maart 2018 beoordeelden drie panels in totaal 92 opleidingen aan elf universiteiten. In overleg met de NVAO is ervoor gekozen om binnen de overkoepelende visitatiegroep Domein Rechtsgeleerdheid drie subclusters (in het vervolg clusters) van instellingen aan te wijzen:

Cluster I	Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit, Erasmus Universiteit Rotterdam, Nyenrode Business Universiteit;
Cluster II	Universiteit Leiden, Tilburg University, Universiteit Utrecht;
Cluster III	Maastricht University, Open Universiteit, Radboud Universiteit, Rijksuniversiteit Groningen.

Ieder cluster werd door een eigen panel beoordeeld. De panels bestonden voor elk cluster uit de volgende leden:

Cluster I

- Em. prof. I.F. (Ige) Dekker (voorzitter)
- Prof. dr. P.P.T. (Paul) Bovend'eert (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. T.A. (Theo) de Roos
- Prof. dr. P.H.J. (Peter) Essers
- Prof. dr. A.L.B (Aurelia) Colombi Ciacchi
- Dr. W.H.F.M. (Wouter) Cortenraad LLM
- Prof. dr. G.E. (Gerrit) van Maanen
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. mr. P. (Peggy) Valcke
- Prof. dr. L.J. (Larissa) van den Herik

Cluster II

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch
- Prof. dr. A.A.H. (Aukje) van Hoek
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaadvlieg

Cluster III

- Em. prof. dr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn (voorzitter)
- Prof. dr. E. (Elies) van Sliedregt (vice-voorzitter)
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel

- Prof. dr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt
- Em. prof. dr. L.C. (Laurens) Winkel
- Em. prof. dr. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk
- Prof. dr. Y. (Yves) Jorens
- Dr. D. (Dominique) Sluijsmans
- Dr. S.A. (Sonja) Kruisinga
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. M. (Manuel) Desantes Real
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg
- Prof. dr. H.N. (Harriët) Schelhaas

Voor elk bezoek binnen een cluster werd vervolgens een subpanel aangesteld, gebaseerd op de expertise en beschikbaarheid van panelleden en rekening houdend met mogelijke belangenverstrengeling. Bij het bezoek aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van Universiteit Utrecht bestond het panel uit de volgende leden:

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.F.M (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. mr. M.B.M. (Marco) Loos
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB

Coördinatie en secretarissen

Dr. Fiona Schouten was uitvoerend coördinator van de visitatie Rechtsgeleerdheid, drs. Linda te Marvelde supervisor en Marcella van Schie MA projectondersteuner. Voor cluster I traden drs. José van Zwieten (UvA, VU) en dr. Marianne van der Weiden (EUR, Nyenrode) op als secretaris, voor cluster II Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA (UL) en dr. Floor Meijer (TiU en UU) en voor cluster III drs. Renate Prenen (MU, OU, RU en RUG). Daarnaast werd voor de bezoeken aan UvA, EUR, MU en RU een tweede secretaris ingezet vanwege parallelsessies in het programma. Drs. José van Zwieten was tweede secretaris bij het bezoek aan de EUR. In de overige gevallen was Fiona Schouten tweede secretaris.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling binnen en tussen de drie clusters werd op diverse manieren geborgd:

1. De coördinator van QANU was bij elk bezoek aanwezig bij het opstellen van de eindoordelen;
2. De coördinator was bij het eerste bezoek in ieder subcluster aanwezig;
3. Er vonden ijkingsoverleggen plaats op vrijdag 8 december 2017 en 6 april 2018 waarin voorzitters, vice-voorzitters, studentleden en de coördinator van QANU werkwijze en beoordeling bespraken;
4. De voorzitters waren in ieder geval bij één bezoek buiten hun eigen cluster als toehoorder aanwezig;
5. De student-panelleden rouleerden; zij namen deel aan ten minste één bezoek in elk cluster;
6. Voorafgaand aan de bezoeken vond er op 29 augustus 2017 een overleg plaats tussen coördinator en secretarissen, waarin de werkwijze werd besproken.

Vorbereiding

Op 23 maart 2017 werden de voorzitters van de drie panels gezamenlijk door QANU geïnformeerd over de werkwijze tijdens de visitatie Rechtsgeleerdheid, de beoordelingskaders en de

bezoekplanning. Daarbij spraken zij ook over wederzijdse afstemming en onderlinge communicatie. De voorzitters kwamen naar aanleiding hiervan tot een gezamenlijke richtlijn voor hun werkwijze bij de scriptieselectie en tot een omschrijving van aard en aantal van de vakken die tijdens de bezoeken door de opleidingen ter inzage werden gegeven.

De leden van de drie panels kwamen op 19 juni 2017 bijeen voor een startvergadering. Tijdens die bijeenkomst werden de panelleden geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders en de planning van de bezoeken. De panelleden reflecteerden ook op de inhoud en het gebruik van het domeinspecifiek referentiekader voor de visitatiegroep (zie bijlage 2).

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan Universiteit Utrecht stelden coördinator en panelvoorzitter een selectie samen van eindwerken van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken werden gekozen uit een lijst van afgestudeerden over 01/09/2015 – 31/08/2017. De selectie vond plaats volgens de Beoordelingsrichtlijn eindwerken van de NVAO. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling. Het panel bestudeerde deze selectie en de bijbehorende beoordelingsformulieren.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie. Dit bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 5. De Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners die ter goedkeuring werden voorgelegd aan het panel en de coördinator.

Na ontvangst van de kritische reflectie controleerde de coördinator deze op kwaliteit en volledigheid alvorens haar ter bestudering naar het panel te sturen. De panelleden lazen de kritische reflectie en formuleerden op basis daarvan vragen en eerste bevindingen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Universiteit Utrecht vond plaats op 27 – 29 maart 2018. Tijdens het bezoek trad vicevoorzitter Jan Struiksma op als voorzitter in verband met de gezondheid van panelvoorzitter Roel Fernhout, die wel bij het volledige bezoek aanwezig was en deelnam aan de beoordeling. Barbara Reinhartz kon door persoonlijke omstandigheden niet bij het bezoek aanwezig zijn, maar leverde voorafgaand aan het bezoek bevindingen aan en las mee in de rapportagefase.

Tijdens het bezoek bestudeerde het panel het ter inzage gevraagde materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 6. Het panel sprak met studenten en docenten, formeel en informeel verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de opleidings- en examencommissie. Tevens bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopspreekuur. Van die gelegenheid is geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om zijn voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de fungerend voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel. Dit legde de coördinator voor aan de panelleden. Na verwerking van hun commentaar en na akkoord van het panel stuurde de coördinator het rapport naar de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De reactie van het bestuur op het conceptrapport werd voorgelegd aan de voorzitter van het panel en feitelijke onjuistheden werden op zijn verzoek gecorrigeerd. Vervolgens werd het rapport door het panel vastgesteld en toegestuurd aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie en aan het College van Bestuur van Universiteit Utrecht.

Beslisregels

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden en de opleiding als geheel gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs verwacht mag worden van een bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Onvoldoende

De opleiding voldoet niet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont op meerdere vlakken ernstige tekortkomingen.

Voldoende

De opleiding voldoet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont over de volle breedte een acceptabel niveau.

Goed

De opleiding steekt systematisch uit boven de gangbare basiskwaliteit.

Excellent

De opleiding steekt systematisch ver uit boven de gangbare basiskwaliteit en geldt als een internationaal voorbeeld.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Beoogde eindkwalificaties

Het panel heeft vastgesteld dat de onderzoeksmaster Legal Research (LRM) beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Het brede opleidingsprofiel en de multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde insteek van het departement RGL klinken duidelijk door in de geformuleerde eindkwalificaties. Wel zou er in de eindkwalificaties meer nadruk kunnen liggen op bewustwording van studenten op het gebied van wetenschappelijke integriteit.

Onderwijsleeromgeving

Het panel stelt vast dat de LRM een mooi opgebouwd en inhoudelijk uitdagend curriculum biedt aan een kleine groep zorgvuldig geselecteerde studenten. In het verplichte cursorische onderwijs van het eerste jaar wordt een solide inhoudelijke en methodologische basis gelegd en in de keuzeruimte en onderzoeksprojecten van het tweede jaar is er veel ruimte voor het ontwikkelen van een eigen onderzoeksprofiel. Met name de verwevenheid van het inhoudelijke en methodologische onderwijs is wat het panel betreft een sterk punt. In het kader van het didactische principe van *learning by doing* gaan studenten in onderzoeksopdrachten in de themacursussen direct aan de slag met de theoretische kaders die hen in het methodologie-onderwijs zijn aangereikt. De gebruikte werkvormen zijn, naar het panel vaststelt, kleinschalig, intensief en activerend. Het niveau van bestudeerde voorbeeldvakken ligt hoog. Keuzevakken worden op dit moment op het reguliere masterniveau aangeboden. Het panel raadt aan LRM-studenten hier een extra uitdaging te bieden.

Het panel vindt dat het onderzoekgerichte karakter van de opleiding in het onderwijs op overtuigende wijze vorm krijgt. De opleiding wordt inhoudelijk gevoed door het multidimensionale onderzoek van de vijf onderzoekscentra van het departement RGL, die in een recente onderzoeksevaluatie gemiddeld als zeer goed beoordeeld zijn. Prominente wetenschappers uit deze centra worden ingezet voor het geven van het cursorisch onderwijs en het begeleiden van onderzoeksprojecten. Ook over de inbedding van LRM-studenten in de onderzoeksomgeving is het panel tevreden: hun inbreng wordt binnen de onderzoekscentra gewaardeerd en zij worden actief betrokken bij lopende onderzoeksactiviteiten.

De opleiding kent een intensief programma dat een (soms meer dan) fulltime inzet van de student vraagt. Huidige studenten vinden het programma echter voldoende studeerbaar, waarschijnlijk mede als gevolg van een recente curriculumwijziging bedoeld om studievertraging te voorkomen. Het panel stemt in met de maatregelen die de opleiding wil nemen ter verhoging van de studeerbaarheid voor de toenemende groep buitenlandse studenten, die vaak een deficiëntie hebben op het gebied van EU-recht. De opleiding voldoet nog niet aan het streefrendement van 90% afgestudeerden binnen twee jaar, maar daarbij speelt een rol dat studenten een hoog ambitieniveau hebben en de opleiding veelal combineren met nevenactiviteiten die ten koste gaan van een tijdige afronding. Om de opleiding aantrekkelijk te houden voor buitenlandse studenten zal de opleiding het studiesucces echter nauwlettend in de gaten moeten houden.

Een sterk punt van de opleiding is het goed gekwalificeerde docententeam. Ingezette docenten gelden als experts binnen hun discipline en hebben in grote meerderheid een onderwijskwalificatie behaald. Het panel stelt vast dat docenten met veel plezier lesgeven aan de ambitieuze en getalenteerde studentenpopulatie. Hun persoonlijke betrokkenheid valt studenten in positieve zin op. De opleiding biedt studenten adequate faciliteiten. Aan de verbetering van de loopbaanoriëntatie wordt hard gewerkt. Wat het panel betreft verdient het bovendien aanbeveling om het departementale alumnibeleid opnieuw vorm te geven.

Toetsing

Het panel constateert dat het Departement RGL beschikt over een goed doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht.

Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en de nadruk op feedback. De gehanteerde procedures zijn, mede dankzij het *Kookboek Toetskwaliteit*, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een onderwijskwalificatie behaald en zijn zich bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen sluiten goed aan bij de leerdoelen en werkvormen. In de Dynamics-cursussen ligt het zwaartepunt bij groepswork, waarbij de toetsing van de individuele prestatie volgens het panel voldoende geborgd is. Niettemin heeft het de voorkeur om hier aan te sluiten bij het door de examencommissie opgestelde advies van maximaal 30% groepswork. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig.

De procedure voor de beoordeling van de onderzoeksprojecten is tot tevredenheid van het panel recent verbeterd. Inmiddels worden in alle gevallen twee beoordelaars ingeschakeld. Bij de scripties en de onderzoeksprojecten wordt er nauw op toegezien dat beoordelingsformulieren uitgebreide kwalitatieve feedback bevatten. Men bezint zich op stappen om de transparantie in de beoordelingsprocedure bij de scripties nog te versterken, zodat het eigen aandeel van de twee beoordelaars in de beoordeling zichtbaar wordt. Het panel moedigt dit aan. In het beoordelingsformulier dienen beide beoordelaars steeds in eigen bewoordingen hun oordeel weer te geven. Voor het overige bevat het gebruikte beoordelingsformulier wat het panel betreft adequate criteria, waarbij een extra criterium uitdrukt dat voor de onderzoeksmaster een verzwaard kader geldt.

Over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg te spreken. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols voor wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel met tevredenheid vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen, en daarmee tot een continue kwaliteitsverbetering van de opleiding.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel concludeert op basis van de bestudeerde eindwerken en de gesprekken met alumni dat studenten bij het afronden van de LRM de eindkwalificaties van de opleidingen realiseren. Het panel is onder de indruk van het hoge niveau van de scripties. Door de originele onderwerpen en zinnige methodologische invalshoeken leveren de scripties duidelijk een bijdrage aan de stand van de wetenschap op het betreffende vakgebied. Na het afstuderen komen studenten terecht in hoogwaardige banen die direct aansluiten op het opleidingsprofiel, zowel in de wetenschap, als in de advocatuur en publieke sector. Afgestudeerden zijn bijzonder positief over hun opleiding en voelen zich goed voorbereid op de beroepspraktijk.

Het panel beoordeelt de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Masteropleiding Legal Research

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	goed
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	goed
Algemeen eindoordeel	goed

De voorzitter en de secretaris van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 09/10/2018

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout

Dr. F. (Floor) Meijer

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING

Rechtsgeleerdheid (RGL) is een van de drie departementen binnen de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie (REBO) van de Universiteit Utrecht (UU). Met circa 5.500 studenten en bijna 700 medewerkers is REBO één van de grote faculteiten van de Universiteit Utrecht. De bachelor- en masteropleidingen van de departementen zijn ondergebracht in respectievelijk de Undergraduate en de Graduate School van REBO. Deze zijn verantwoordelijk voor de organisatie, coördinatie en kwaliteitsbewaking van het onderwijs. Het departement RGL telt twee examencommissies, een voor de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid en een voor de verschillende masteropleidingen, waaronder de onderzoeksmaster Legal Research. Op departementaal niveau zijn er eveneens twee opleidingscommissies.

In het kader van de huidige visitatie zijn in totaal acht opleidingen Rechtsgeleerdheid beoordeeld: de brede bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid en zeven specialistische masteropleidingen, waaronder ook de tweejarige onderzoeksmaster.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting:

De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding. Voor zover van toepassing zijn de beoogde eindkwalificaties tevens in overeenstemming met relevante wet- en regelgeving.

Bevindingen

Profiel

In de periode sinds de laatste visitatie (2011) is het profiel van het departement Rechtsgeleerdheid (RGL) nader uitgewerkt. Het aangescherpte Utrechtse profiel laat zich volgens de kritische reflectie als volgt samenvatten: *Recht in Utrecht staat voor multidimensionaal onderzoek op de hoofdgebieden van het recht, met intensief en gevarieerd onderwijs in een kleinschalige academische gemeenschap*. Met het kernbegrip multidimensionaliteit wordt bedoeld dat de traditionele juridische onderzoeksmethodologie wordt verrijkt met nieuwe inzichten en perspectieven die zijn ontleend aan andere rechtsgebieden (interne rechtsvergelijking), andere (internationale) rechtsstelsels (externe rechtsvergelijking) en andere disciplines (interdisciplinair). Daarnaast hecht het Utrechtse departement belang aan een maatschappelijke oriëntatie. Door het recht in een breder (maatschappelijk) verband te plaatsen wil het kritische juristen afleveren die zich bewust zijn van hun verantwoordelijkheid ten aanzien van het vakgebied en de samenleving als geheel. Het panel vindt het departementale profiel voldoende ambitieus en onderscheidend. Het stelt bovendien vast dat het aansluit bij het universitaire en facultaire profiel, waarin de verbondenheid van academie en samenleving sterk benadrukt wordt.

Het geschetste departementale profiel vindt zijn weerslag in het profiel en de beoogde eindkwalificaties van de opleidingen die het departement aanbiedt, waaronder de Engelstalige onderzoeksmasteropleiding Legal Research (LRM). De Utrechtse onderzoeksmaster beoogt onderzoekers op het gebied van de rechtsgeleerdheid op te leiden in de volledige breedte van de juridische discipline en op het recht in al zijn onderdelen. Net als de andere opleidingen binnen het departement RGL kiest de LRM voor een multidimensionale invalshoek: studenten dienen zich bewust

te worden van de samenhang tussen de bestudering van recht enerzijds en andere disciplines anderzijds, alsmede van de verschillende methoden die gebruikt kunnen worden om recht te bestuderen. Daarnaast verwerven studenten inzicht in de dynamiek van het recht in een Europese en internationale context. Het panel heeft waardering voor het brede, multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde profiel van de opleiding, dat aansluit bij het onderzoek dat binnen het departement verricht wordt. De opleiding onderscheidt zich voldoende van andere juridische onderzoeksmasters in Nederland, die vaak een meer specialistisch karakter hebben of zich specifiek op Nederlandse studenten richten. Uit een gesprek met studenten bleek dat zij mede vanwege de brede opzet voor de opleiding gekozen hebben.

Het panel stelt vast dat de opleiding aandacht heeft voor uitstroom naar, en functioneren in, zowel een academische als maatschappelijke context. De LRM leidt studenten op tot een niveau dat toegang geeft tot promotieplaatsen, onderzoeksfuncties bij (inter)nationale rechterlijke instanties of onderzoeksafdelingen van (inter)nationale advocaten- of juridisch advieskantoren. Afronding van de opleiding conform de eindkwalificaties leidt tot civiel effect, mits voldoende juridische cursussen in de bacheloropleiding zijn gevolgd.

Eindkwalificaties

Voor de LRM is een set van tien eindkwalificaties geformuleerd (zie bijlage 3), die aansluit bij de vereisten voor een (onderzoeks)masteropleiding zoals die zijn neergelegd in het door het Disciplineoverleg Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid opgestelde Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid (DSRK) en de Dublin-descriptoren. Daarmee zijn de beoogde eindkwalificaties in lijn met de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied kunnen worden gesteld aan de inhoud van de opleiding. Het panel stelt vast dat de breed geformuleerde eindkwalificaties aansluiten bij het profiel van de opleiding. Onderzoeksvaardigheden nemen een centrale plaats in, maar ook multidimensionaliteit en de *law in context*-benadering komen op herkenbare wijze terug. Het panel waardeert bovendien dat er nadruk wordt gelegd op Engelse taalvaardigheid. Een mogelijk punt voor verdere verbetering is dat de vereiste bewustwording van studenten op het gebied van wetenschappelijke integriteit en ethische dilemma's in de eindkwalificaties explicieter zou kunnen worden benoemd.

Overwegingen

Het panel heeft vastgesteld dat de masteropleiding Legal Research beschikt over eindkwalificaties die voldoen aan de (inter)nationale eisen die daaraan gesteld worden vanuit het beroepenveld en de wetenschap. Het brede opleidingsprofiel en de multidimensionale en maatschappelijk georiënteerde insteek van het departement RGL klinken duidelijk door in de geformuleerde eindkwalificaties. Wel zou er in de eindkwalificaties meer nadruk kunnen liggen op bewustwording van studenten op het gebied van wetenschappelijke integriteit.

Conclusie

Masteropleiding Legal Research: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.

Toelichting:

De inhoud en vormgeving van het programma stellen de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

Bevindingen

Opzet en inhoud van de curricula

De LRM is een kleinschalige opleiding met een instroom van maximaal 25 studenten per jaar. Door de strenge selectie wordt deze bovengrens vaak niet bereikt: in de praktijk start de opleiding met gemiddeld 18 studenten (zie *Studeerbaarheid en studiebegeleiding*). Tijdens de visitatie lichtte de programmaleiding toe dat het ook met dit lagere instroomcijfer goed mogelijk is om de opleiding draaiende te houden, met name omdat er extra financiering voor de onderzoeksmaster beschikbaar wordt gesteld.

Het tweejarige, in beginsel Engelstalige programma van de LRM (zie bijlage 4) omvat 120 EC die gelijkmatig zijn verdeeld over acht onderwijsperiodes. Met uitzondering van de laatste twee periodes van het tweede jaar, die geheel gewijd zijn aan de scriptie, bestaat elke periode uit twee vakken van 7,5 EC. Het curriculum is gericht op verdieping van de in de bacheloropleiding verworven kennis en vaardigheden, zowel vakinhoudelijk als op het gebied van methodologie en onderzoeksvaardigheden. Dit gebeurt in drie leerlijnen: een inhoudelijke leerlijn, een methodologie-leerlijn en een onderzoeksleerlijn.

De inhoudelijke leerlijn krijgt vorm in een drietal verplichte eerstejaarscursussen van elk 7,5 EC (Dynamics I, II en III), waarin studenten vanuit het multidimensionale profiel met de dynamiek van de traditionele rechtsdomeinen – staats- en bestuursrecht, strafrecht en privaatrecht – in de Europese en internationale context in aanraking gebracht worden. Daarnaast draagt ook de keuzeruimte in het tweede jaar bij aan de ontwikkeling van vakinhoudelijke kennis. Studenten kiezen drie cursussen van elk 7,5 EC uit het academische masteraanbod van de UU of van een andere universiteit, waarmee zij een eigen profiel creëren.

Ook in de methodologie-leerlijn komt het multidimensionale opleidingsprofiel tot uitdrukking. De bijbehorende vier eerstejaarsvakken richten zich op competentieverwerving vanuit een klassiek intern perspectief (Methodology I), een vergelijkend perspectief (Methodology II), een extern/sociaalwetenschappelijk perspectief (Methodology III) en op het recht als academische discipline, met aandacht voor wetenschapsfilosofie en rechtsgeschiedenis (Methodology IV). Tezamen bereiden de methodologiecursussen de student voor op het zelfstandig verrichten van onderzoek.

De onderzoeksleerlijn, ten slotte, krijgt vorm in onderzoeksonderdelen binnen de verplichte cursussen, twee individuele onderzoeksprojecten in jaar 1 en 2 van elk 7,5 EC waarin studenten de verschillende methodologische perspectieven toepassen, en in de scriptie van 30 EC. De methodologie-leerlijn en de onderzoeksleerlijn worden ondersteund door een flankerend vaardighedenprogramma (Academic Writing and Presentation Skills en Methodology Round Table) dat door het hele curriculum heenloopt. Het bijwonen van de bijeenkomsten is verplicht, maar daaraan zijn geen credits verbonden. De drie leerlijnen worden bovendien aangevuld met een ruim aanbod van ondersteunende, extracurriculaire activiteiten.

Het panel stelt vast dat er sprake is van een samenhangend curriculum, waarin inhoudelijke kennisopbouw en methodologische/onderzoeksvaardigheden goed op elkaar aansluiten. De opleiding

maakt mooie dubbelslagen doordat studenten in groepsopdrachten binnen de drie inhoudelijke Dynamics-vakken en in de twee zelfstandige researchprojecten direct zelf aan de slag gaan met de methodologische kaders die in de (grotendeels parallel lopende) Methodology-vakken behandeld zijn. Docenten kunnen zo peilen of de student zich de aangereikte kaders voldoende eigen gemaakt heeft en waar nodig bijsturen. Alle verplichte cursussen – die tezamen de hoofdmoot van het curriculum vormen – zijn tot tevredenheid van het panel speciaal voor de LRM ontwikkeld en geheel toegesneden op de eindkwalificaties die studenten dienen te realiseren. Tussen verplichte onderdelen en keuzeonderdelen, waarmee studenten hun kennis kunnen verdiepen of verbreden, bestaat een goede balans. Het panel stelt bovendien vast dat studenten zorgvuldig begeleid worden in de invulling van de vrije ruimte. Er wordt op toegezien dat de gekozen cursussen voldoende onderlinge samenhang vertonen, aansluiten bij het onderzoeksprogramma van het departement en voldoende kennisbasis bieden voor het individuele (scriptie-)onderzoek van de student. Bij het keuzeonderwijs plaatst het panel de kanttekening dat dit bestaat uit cursussen op het reguliere masterniveau. Wat het panel betreft verdient het aanbeveling om LRM-studenten hier een extra uitdaging te bieden, bijvoorbeeld door aanvullende (onderzoeks)opdrachten toe te voegen.

Tijdens het visitatiebezoek heeft het panel materiaal van een tweetal representatieve cursussen bestudeerd (Dynamics I, Methodology I). Het concludeert dat het hier gaat om vakken van een zeer stevig niveau. Geformuleerde leerdoelen en gebruikte werkvormen sluiten goed aan op de eindkwalificaties. De voorgeschreven literatuur vertegenwoordigt de huidige stand van zaken in de wetenschap. Uit studentenevaluaties en gesprekken met studenten en alumni stelt het panel bovendien vast dat deze de inhoud en samenhang van het programma zeer hoog beoordelen. Door de combinatie van werkvormen is sprake van een goede balans tussen contacturen en zelfstudie en van een goede inrichting om de verschillende eindkwalificaties te realiseren. In de Nationale Studenten Enquêtes (NSE) van 2014-2016 scoort de inhoud van de opleiding gemiddeld een 4,3 (schaal 1-5) en de studie in het algemeen een 4,5.

Oriëntatie

De masteropleiding Legal Research onderscheidt zich (onder meer) van reguliere, eenjarige juridische masteropleidingen door de diepte en breedte van de kennisverwerving en de sterke nadruk op onderzoeksvaardigheden. Het panel stelt vast dat de opleiding goed is ingebed in het onderzoek dat binnen het departement RGL verricht wordt. Sinds 2013 is dit georganiseerd in vijf onderzoekscentra: het Montaigne Centre for Rule of Law and Administration of Justice; het Utrecht Centre for Shared Regulation and Enforcement in Europe (RENFORCE); het Utrecht Centre for Accountability and Liability Law (UCALL); het Utrecht Centre for European Research into Family Law (UCERF); en het Utrecht Centre for Water, Oceans and Sustainability Law (UCWOSL). Alle bij de opleiding betrokken docenten zijn tevens als onderzoeker verbonden aan een van de vijf centra. Om studenten inzicht te bieden in de onderzoeksthema's van de centra, presenteren deze zich tijdens een speciale bijeenkomst. Het panel stelt vast dat de opleiding erop aanstuurde dat het eigen onderzoek van studenten in het verlengde ligt van de departementale onderzoeksthema's. Ook komt het geregeld voor dat studenten een onderzoeksproject invullen door een deelonderzoek te verrichten van een groter onderzoeksproject dat binnen een van de genoemde onderzoekscentra wordt uitgevoerd, eventueel met een gezamenlijke publicatie of paper voor een congres als resultaat. Studenten lieten tijdens de visitatie weten dat zij een sterke betrokkenheid van de onderzoekscentra ervaren. Binnen de centra voelen zij zich welkom en gewaardeerd. Het panel stelt bovendien vast dat er binnen de Utrechtse onderzoeksstructuur voldoende ervaring is met het opleiden van junior-onderzoekers.

De kwaliteit van de onderzoeksomgeving waarin studenten worden opgenomen, is wat het panel betreft hoog. Bestudeerde CV's van docenten laten zien dat de kernstaf van de opleiding bestaat uit prominente Utrechtse wetenschappers met een uitstekende wetenschappelijke *track record*. Dit beeld wordt (groten)deels bevestigd door recente onderzoeksvisitaties. De onderzoekprogramma's van de nationale onderzoeksschool Ius Commune, waarin het departement RGL participeert, werd in 2013 door een internationale *peer review*-commissie met scores tussen de 4,4 en 4,7 (schaal 1-5) beoordeeld. In de meest recente onderzoeksvisitatie van het departement RGL, die in 2016 volgens

het Standard Evaluation Protocol 2015-2021 plaatsvond, werd de wetenschappelijke kwaliteit van de vijf onderzoekscentra beoordeeld als goed (3, Montaigne en RENFORCE), zeer goed (2, UCALL en UCWOSL) en excellent (1, UCERF). Het panel heeft tijdens de visitatie met de programmaleiding over deze uitslag gesproken en vernomen dat direct na de visitatie een verbetertraject is ingezet voor het relatief minder hoog scorende Montaigne Instituut en voor RENFORCE (beoordeeld met een 3). Het panel heeft veel vertrouwen in het verbeterpotentieel van de onderzoeksorganisatie en stelt vast dat ten tijde van de visitatie al concrete verbeteringen waren gerealiseerd door de onderzoeksstaf van het Montaigne Instituut te versterken. De eigen inschatting van het panel is dat het Utrechtse departement zeer goed onderzoek verricht dat internationale erkenning geniet.

Het onderwijs in onderzoeksvaardigheden kent een duidelijke opbouw in complexiteit en in de zelfstandigheid die van studenten gevraagd wordt. In de Methodology- en Dynamics-vakken uit de eerste onderwijsperiodes gaan studenten (deels in kleine groepen) aan de slag met relatief eenvoudige onderzoekopdrachten. De nadruk ligt hier vooral op het aanleren van basisvaardigheden, zoals het formuleren van een kwalitatief goede probleemstelling en het vormgeven van een descriptief-analytisch of vergelijkend rechtswetenschappelijk onderzoek. De twee individuele Research Projects, die leiden tot papers van ca. 15.000 woorden, bouwen hierop voort. Studenten worden achtereenvolgens geacht te laten zien dat zij nieuwe academische kennis en inzicht hebben verworven en dat zij ook zelf nieuwe academische kennis en inzicht met een zekere innovatieve waarde kunnen genereren. Ten slotte leggen studenten een volgens het panel voldoende substantiële proeve van onderzoeksbekwaamheid af in de vorm van de masterscriptie (30 EC, 40.000-50.000 woorden), waarin zij moeten laten zien dat zij volgens de gangbare academische eisen onderzoek kunnen verrichten en daarover kunnen rapporteren in een format vergelijkbaar met dat voor publicatie in een *peer reviewed* rechtswetenschappelijk tijdschrift. Het panel vindt dit een overtuigende, systematische opzet. Studenten beoordeelden het onderwijs in wetenschappelijke vaardigheden in de NSE's van 2014-2016 gemiddeld met een 4,5 (schaal 1-5).

Eveneens positief is wat het panel betreft dat er in het onderwijs, met name in de Methodology-cursussen en in de Methodology Round Tables, veel aandacht uitgaat naar wetenschappelijke integriteit. Kwesties waarover expliciet gesproken wordt, zijn een zorgvuldige omgang met bronnen en plagiaat, correcte omgangsvormen, het afnemen van interviews en de verwerking daarvan in rapportages en het bewaren van gegevens. Studenten bevestigden in een gesprek met het panel dat zij zich op het gebied van ethische kwesties en wetenschappelijke integriteit goed toegerust voelen.

Volgens het panel is de professionele oriëntatie van de opleiding eveneens aan de maat. In het onderwijs komen ook de professionele praktijk en daar benodigde vaardigheden voldoende aan bod. Het panel waardeert dat studenten in plaats van een keuzecursus ook kunnen deelnemen aan een pleitwedstrijd of een stage kunnen lopen bij NGO's, ambassades, internationale gerechtshoven etc.

Internationalisering

Het panel stelt vast dat internationalisering een speerpunt is voor de Universiteit Utrecht en de Faculteit REBO. Binnen de masteropleiding Legal Research komt de internationale oriëntatie op verschillende niveaus, en op over het algemeen overtuigende wijze, tot uitdrukking.

In de eerste plaats streeft de Engelstalige opleiding, in lijn met universitaire doelstellingen, naar een internationale studentenpopulatie. Om interculturele uitwisseling in het klaslokaal mogelijk te maken, is de afgelopen periode ingezet op het aantrekken van 25-35% niet-Nederlandse studenten. Door de minder grote bekendheid van onderzoeksmasteropleidingen in het buitenland en de hoge kosten die deze met zich meebrengen, is het halen van dit streefpercentage volgens de opleiding niet eenvoudig gebleken. Op basis van aangeleverde data stelt het panel vast dat in recente jaren toch noemenswaardige vooruitgang is geboekt. Onder de twintig instromers uit cohort 2017-2018 zijn zes niet-Nederlandse studenten. Een positieve ontwikkeling is dat het faculteitsbestuur vanaf 2018-2019 voorziet in een groter aantal specifiek voor de LRM beschikbare beurzen.

De internationale oriëntatie klinkt ook door in de onderwijsinhoud: het recht wordt in de vakinhoudelijke themacursussen in een Europese en internationale context bestudeerd. Om voldoende diepgang te kunnen bereiken, verwacht de opleiding dat instromende studenten vanuit de bacheloropleiding basiskennis van het EU-recht meebrengen. Voor een deel van de buitenlandse studenten is dit een lastige eis. De huidige gewoonte is om studenten met een deficiëntie op dit vlak een literatuurlijst voor zelfstudie aan te reiken, maar dit beleid is maar deels succesvol. De opleiding ervaart dat buitenlandse studenten moeite blijven houden met de Dynamics-cursussen. Momenteel wordt onderzocht of dit probleem kan worden ondervangen door het beschikbaar stellen van kennisclips, een zomercursus of een *Massive Open Online Course* (MOOC). Wat het panel betreft zijn dit goede opties. Het merkt met tevredenheid op dat de aansluiting tussen het kennisniveau van studenten en de cursusinhoud de onverminderde aandacht heeft van de opleiding.

Een laatste manier waarop internationalisering vorm krijgt, is in het mogelijk maken van buitenlandverblijven. Het panel stelt vast dat studenten het keuzeonderwijs of een van de research-projecten internationaal kunnen invullen. Studenten die van deze optie gebruik willen maken, hebben toestemming nodig van hun tutor, de decaan en (als ze studiepunten willen behalen) van de examencommissie. Van het systematisch aanmoedigen van een buitenlandverblijf lijkt echter geenszins sprake. Kansen voor het verder uitbouwen van de internationale oriëntatie van de opleiding liggen volgens het panel met name op dit vlak.

De voertaal tijdens de cursorische onderdelen van de opleiding en van het flankerend vaardighedenprogramma is Engels. Verslagen van onderzoeksprojecten en de scriptie worden doorgaans in het Engels geschreven. Toch is het studenten ook toegestaan om onderzoekspapers en de scriptie – als dat gelet op de thematiek voor de hand ligt – in het Nederlands te schrijven. Gezien het feit dat de opleiding internationaal inzetbare onderzoekers wil opleiden, vindt het panel deze keuze niet vanzelfsprekend.

Onderwijsvisie en werkvormen

De didactische uitgangspunten van de opleiding zijn (mede) gebaseerd op het Utrechtse Onderwijsmodel. Deze centrale onderwijsvisie van de Universiteit Utrecht zet in op een helder onderscheid tussen bachelor- en masteropleiding, flexibiliteit en keuzevrijheid, persoonlijk en activerend onderwijs en ruime gelegenheid tot docentprofessionalisering. Hiermee streeft de UU naar het creëren van een uitdagend studieklimaat en het aanbieden van kleinschalig, intensief, activerend en deels vraaggestuurd onderwijs dat recht doet aan de verschillende ambities en talenten van studenten. Binnen de opleiding ligt sterke nadruk op het principe van *learning by doing*, met name wat betreft het aanleren van onderzoeksvaardigheden.

De LRM hecht er belang aan dat studenten snel worden opgenomen in de LRM-leergemeenschap. Het panel stelt vast dat de gekozen kleinschalige werkvormen de community-vorming ondersteunen en passen bij de didactische uitgangspunten. In de thema- en methodologiecursussen is sprake van intensieve werkcolleges, waarbij voortdurende interactie plaatsvindt tussen de docent en de studenten, of van tutorials waarbij studenten elkaar onder begeleiding van de docent feedback geven op werkstukken of waarbij zij hun werk presenteren. Studenten bereiden de werkcolleges en tutorials zelfstandig of in groepsverband voor door middel van zelfstudie. Tijdens de onderzoeksonderdelen van de themacursussen wordt gewerkt met groepsopdrachten, waarbij studenten in kleine groepjes (twee tot vier) een onderzoekspaper voorbereiden en die in het college presenteren. In de methodologiecursussen wordt vooral gewerkt met individuele papers of individuele onderzoeksoopdrachten. Uit een gesprek met studenten bleek dat deze de kleinschaligheid, intensieve werkvormen en hoge mate van interactie met docenten en medestudenten als sterke punten van de opleiding beschouwen.

Het aantal contacturen per cursus bedraagt 2-4 uur per week. Door het steeds parallel programmeren van twee cursussen komt dit neer op 4-8 contacturen per week. Daarbij komen nog de contacturen van het flankerende vaardighedenprogramma, 2-4 uur per week, en een gemiddelde van 15 zelfstudie-uren per cursus per week. Het panel vindt het aantal contacturen voldoende.

Studeerbaarheid en studiebegeleiding

Om te zorgen dat instromende studenten in staat zijn om het intensieve curriculum met goed gevolg te doorlopen, hanteert de opleiding een selectieprocedure. Kandidaten dienen zowel te voldoen aan de algemene toelatingseisen voor juridische masteropleidingen als aan een aantal aanvullende criteria. Als onderdeel van de toelatingsprocedure overleggen studenten een motivatiebrief, twee referentiebrieven en twee schriftelijke werkstukken. Studenten met een Nederlands bachelordiploma moeten minimaal een 7 gemiddeld behaald hebben voor hun cursussen. Wanneer een kandidaat voldoet aan de toelatingsvereisten, vindt een gesprek met de toelatingscommissie plaats. Het panel stelt vast dat sprake is van een doelmatige procedure, met een hoge selectiviteit. Gemiddeld wordt ongeveer de helft van de aanmelders toegelaten tot de opleiding. Studenten met wie het panel sprak, bevestigden dat affiniteit met onderzoek een belangrijk vereiste is om tot de opleiding te worden toegelaten. In de motivatiebrief dienen kandidaten uit te leggen wat hen aantrekt in de LRM en in het doen van rechtswetenschappelijk onderzoek. Ook in het toelatingsgesprek is dit een belangrijk thema.

Betrokkenen gaven tijdens de gesprekken aan dat de opleiding als veeleisend geldt. Van studenten wordt een (soms meer dan) fulltime inzet gevraagd. Desalniettemin vinden de studenten met wie het panel sprak de opleiding voldoende studeerbaar dankzij de samenhangende structuur, activerende werkvormen en goede begeleiding. In de NSE's van 2014-2016 scoorde de studielast van de opleiding gemiddeld een 3,9. Het panel stelt vast dat in het lopende studiejaar curriculumaanpassingen verricht zijn om de studeerbaarheid verder te verbeteren en de vaak optredende studievertraging terug te dringen. Het aantal (zeer arbeidsintensieve) individuele onderzoeksprojecten is teruggebracht van drie naar twee en er is een extra (derde) Dynamics-cursus toegevoegd om de kennisbasis van studenten te verstevigen. Dit zijn wat het panel betreft goede maatregelen. Wel zal de opleiding nauwgezet moeten monitoren of de curriculumwijziging bijdraagt aan het behalen van het streefpercentage van 90% afgestudeerden na twee jaar. Op het moment rondt slechts een kleine minderheid van de studenten de opleiding nominaal af, waarbij een rol speelt dat veel studenten de opleiding met nevenactiviteiten combineren.

Een factor die bijdraagt aan de studeerbaarheid van de opleiding is het intensieve systeem van studiebegeleiding. Direct bij aanvang krijgen studenten een tutor toegewezen die hen gedurende de opleiding adviseert, bijvoorbeeld over de vormgeving van hun onderzoeksprofiel en de keuze voor een scriptieonderwerp dat daarbij aansluit. Daarnaast worden zij inhoudelijk begeleid in de onderzoeksprojecten en scriptie. Bij de scriptie is naast de eerste (vaak door de student zelf gekozen) begeleider, doorgaans een universitair (hoofd)docent of hoogleraar, ook altijd een tweede begeleider betrokken. De opleiding let erop dat begeleiders goed ingebed zijn in de onderzoeksgroepen en begeleiding op een hoog niveau kunnen bieden. Het panel heeft begrepen dat in een enkel geval ook promovendi als begeleider kunnen optreden, maar alleen als het scriptieonderwerp nauw samenhangt met het onderwerp van hun promotieonderzoek. Deze junioronderzoekers worden dan bijgestaan door een ervaren onderzoeker. Het panel stelt vast dat de begeleidingscapaciteit toereikend is. Studenten hebben recht op 40 uur begeleiding en krijgen gedurende het traject regelmatig feedback op opzet, onderzoeksdesign, bronnengebruik en geproduceerde teksten. Begeleiding krijgt ook vorm in de jaarlijkse voortgangsgesprekken die de programmaleiding met studenten voert en in het buddysysteem waarin de studievereniging Aletheia voorziet: tweedejaars studenten ontfermen zich over startende eerstejaarsstudenten en helpen hen deel te worden van de LRM-community. In de NSE's van 2014-2016 waardeerden studenten de studiebegeleiding gemiddeld met een score van 4,5.

Het departement Rechtsgeleerdheid en de Graduate School kennen zorgvuldige, jaarlijks herhaalde evaluatieprocedures op het niveau van individuele vakken en het curriculum als geheel, waardoor eventuele problemen in de studeerbaarheid snel kunnen worden gesignaleerd en geremedieerd. In aanvulling op de reguliere procedures heeft de LRM bovendien een adviescomité samengesteld, waarin vijf tot zes studenten, de programmaleider en de student-assistent van de LRM zitting hebben. Het adviescomité komt vier keer per jaar bij elkaar om punten betreffende het onderwijs te bespreken. Het panel vindt dit een goed initiatief.

Docenten

Het kernteam van de opleiding bestaat uit tien docenten, onder wie acht hoogleraren, een universitair hoofddocent en een universiteit docent, die gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor het cursorische deel van de opleiding. Voor het tutoraat en voor de begeleiding en beoordeling van onderzoeksprojecten en scripties worden ervaren onderzoekers van het departement – en waar nodig van andere departementen of universiteiten – ingezet. In totaal zijn naast het kernteam ongeveer twintig (wisselende) stafleden betrokken bij de opleiding. Het panel is erg tevreden over de omvang en kwaliteit van het docententeam. Alle kerndocenten zijn gepromoveerd en aangesloten bij een of meerdere onderzoekscentra van het departement. Zij voeren (multidimensionaal) onderzoek uit op hoog niveau, vaak in samenwerking met internationale partners, en regelmatig gefinancierd vanuit competitieve financieringsbronnen. Zij begeleiden binnen de onderzoekscentra bovendien promovendi. Ook de docenten die worden ingezet als tutor of begeleider van onderzoeksprojecten zijn in de regel gepromoveerd en zelf actief in het departementale onderzoek.

In lijn met het Utrechtse Onderwijsmodel gaat er binnen het departement Rechtsgeleerdheid vrij veel aandacht uit naar docentprofessionalisering. Het beleid is dat universitair docenten een basiskwalificatie onderwijs (BKO) dienen te behalen, terwijl een seniorkwalificatie onderwijs (SKO) een vereiste is voor universitair hoofddocenten en hoogleraren. Het panel is te spreken over het gerealiseerde percentage van docenten met een onderwijskwalificatie: acht van de tien kerndocenten beschikken over een onderwijskwalificatie, voor vijf van hen gaat het om een SKO en voor de overige drie om een BKO. Positief is wat het panel betreft dat de UU inzet op het vergroten van de mogelijkheden om via onderwijs carrière te maken, bijvoorbeeld door het bieden van *teaching fellowships* en het aanstellen van universitair hoofddocenten die zich specifiek met onderwijs(vernieuwing) bezighouden.

Studenten spraken zich in gesprekken met het panel in positieve zin uit over de inhoudelijke en didactische expertise van hun docenten. Docenten zijn volgens studenten zeer kundig binnen hun vakgebied en geven het onderwijs op interactieve wijze vorm: de eigen inbreng van studenten wordt op prijs gesteld en gestimuleerd. Studenten waarderen bovendien dat zij door de kleinschalige opzet van de opleiding snel een band opbouwen met hun docenten. In een gesprek met het panel lieten zij weten dat zij haast op horizontaal niveau worden benaderd door hun docenten. In de NSE's van 2014-2016 beoordeelden studenten hun docenten gemiddeld met een 4,3 (schaal 1-5).

Faciliteiten

Het panel is onder de indruk van de kwalitatief hoogstaande studieomgeving die het departement Rechtsgeleerdheid zijn studenten biedt. Na een recente verbouwing van het onderwijsgebouw op het Janskerkhof beschikt het departement over *state of the art* collegezalen en studieplekken. Speciaal voor studenten van de LRM is een eigen studieruimte ingericht met vijftien werkplekken. In de nabijgelegen Universiteitsbibliotheek hebben studenten toegang tot een zeer breed aanbod aan (online) wetenschappelijke literatuur. In de NSE (2014-2016) waarderen LRM-studenten de studiefaciliteiten gemiddeld met een 4,2.

Sinds 2015 kent REBO de facultaire dienst REBO Career Services (REBO CS), die activiteiten ontplooit op het gebied van arbeidsmarktoriëntatie en loopbaanbegeleiding. De geboden dienstverlening bestaat voornamelijk uit extracurriculaire trainingen ('employability skills') en workshops, het voeren van individuele gesprekken door de Career Officer en proefassessments met de mogelijkheid tot nabespreking van de uitslag. Verder ondersteunt REBO CS studenten bij het leggen van contacten met werkgevers en alumni, bijvoorbeeld tijdens de 'REBO Career nights'. Op opleidingsniveau worden studenten op de loopbaan voorbereid met bijeenkomsten waarop alumni aan het woord komen en informatie wordt gegeven over de mogelijkheden om beurzen te verwerven voor promotietrajecten. Studenten waarderen de voorbereiding op hun beroepsloopbaan in de NSE gemiddeld met een score van 3,8. De opleiding wil deze score verbeteren door vanaf 2017/18 extra aandacht te besteden aan carrièrereïning door samen met REBO Career Services trainingen te organiseren waarin wordt ingegaan op loopbaanoriëntatie, 'cv-building' en netwerken. Het panel vindt dit een goed initiatief.

Het panel constateert met instemming dat de opleiding er dankzij de kleinschalige opzet goed in slaagt om contacten met alumni te onderhouden. De LRM organiseert bijvoorbeeld jaarlijks een evenement voor alumni. Ook worden alumni betrokken bij voorlichtingsbijeenkomsten voor aanstaande studenten en bijeenkomsten over loopbaanperspectieven voor huidige studenten. Via de studievereniging worden alumni uitgenodigd voor inhoudelijke activiteiten. Jammer is wat het panel betreft dat op departementaal niveau geen structureel alumni beleid (meer) gevoerd wordt. Eerder was er sprake van een alumninetwerk (Alumni Rechtsgeleerdheid Utrecht, ARU), maar dit is inmiddels opgeheven. Het panel beveelt aan om middelen vrij te maken om het departementale alumni beleid opnieuw – en op doeltreffender wijze – vorm te geven.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat de LRM een mooi opgebouwd en inhoudelijk uitdagend curriculum biedt aan een kleine groep zorgvuldig geselecteerde studenten. In het verplichte cursorische onderwijs van het eerste jaar wordt een solide inhoudelijke en methodologische basis gelegd en in de keuzeruimte en onderzoeksprojecten van het tweede jaar is er veel ruimte voor het ontwikkelen van een eigen onderzoeksprofiel. Met name de verwevenheid van het inhoudelijke en methodologische onderwijs is wat het panel betreft een sterk punt. In het kader van het didactische principe van *learning by doing* gaan studenten in onderzoeksopdrachten in de themacursussen direct aan de slag met de theoretische kaders die hen in het methodologie-onderwijs zijn aangereikt. De gebruikte werkvormen zijn, naar het panel vaststelt, kleinschalig, intensief en activerend. Het niveau van bestudeerde voorbeeldvakken ligt hoog. Keuzevakken worden op dit moment op het reguliere masterniveau aangeboden. Het panel raadt aan LRM-studenten hier een extra uitdaging te bieden.

Het panel vindt dat het onderzoeksgerichte karakter van de opleiding in het onderwijs op overtuigende wijze vorm krijgt. De opleiding wordt inhoudelijk gevoed door het multidimensionale onderzoek van de vijf onderzoekscentra van het departement RGL, die in een recente onderzoeksevaluatie gemiddeld als zeer goed beoordeeld zijn. Prominente wetenschappers uit deze centra worden ingezet voor het geven van het cursorisch onderwijs en het begeleiden van onderzoeksprojecten. Ook over de inbedding van LRM-studenten in de onderzoeksomgeving is het panel tevreden: hun inbreng wordt binnen de onderzoekscentra gewaardeerd en zij worden actief betrokken bij lopende onderzoeksactiviteiten.

De opleiding kent een intensief programma dat een (soms meer dan) fulltime inzet van de student vraagt. Huidige studenten vinden het programma echter voldoende studeerbaar, waarschijnlijk mede als gevolg van een recente curriculumwijziging bedoeld om studievertraging te voorkomen. Het panel stemt in met de maatregelen die de opleiding wil nemen ter verhoging van de studeerbaarheid voor de toenemende groep buitenlandse studenten, die vaak een deficiëntie hebben op het gebied van EU-recht. De opleiding voldoet nog niet aan het streefrendement van 90% afgestudeerden binnen twee jaar, maar daarbij speelt een rol dat studenten een hoog ambitieniveau hebben en de opleiding veelal combineren met nevenactiviteiten die ten koste gaan van een tijdige afronding. Om de opleiding aantrekkelijk te houden voor buitenlandse studenten zal de opleiding het studiesucces echter nauwlettend in de gaten moeten houden.

Een sterk punt van de opleiding is het goed gekwalificeerde docententeam. Ingezette docenten gelden als experts binnen hun discipline en hebben in grote meerderheid een onderwijskwalificatie behaald. Het panel stelt vast dat docenten met veel plezier lesgeven aan de ambitieuze en getalenteerde studentenpopulatie. Hun persoonlijke betrokkenheid valt studenten in positieve zin op. De opleiding biedt studenten adequate faciliteiten. Aan de verbetering van de loopbaanoriëntatie wordt hard gewerkt. Wat het panel betreft verdient het bovendien aanbeveling om het departementale alumni beleid opnieuw vorm te geven.

Conclusie

Masteropleiding Legal Research: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Toelichting:

De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk. De examencommissie van de opleiding borgt de kwaliteit van de tentaminering en examinering.

Bevindingen

Toetsbeleid

Het panel stelt vast dat het departement RGL adequaat toetsbeleid heeft geformuleerd. De uitgangspunten daarvan zijn in lijn met het Utrechtse onderwijsmodel. In de notitie *Toetsbeleid RGL* wordt onder meer beschreven dat toetsen bedoeld zijn om het studiegedrag te stimuleren. Vrijwel elke cursus kent daarom twee of meer toetsmomenten, verspreid over de onderwijsperiode. Het departement benadrukt bovendien het belang van een variëteit aan toetsvormen die aansluiten bij de te toetsen leerdoelen.

Een belangrijk uitgangspunt van het toetsbeleid is dat de toetsing dient te onderstrepen dat onderwijs niet vrijblijvend is, maar actieve inzet van de student vraagt. Dit komt tot uitdrukking in de gerichte manier waarop het departement omgaat met herkansingsmogelijkheden. Studenten die een cursus afsluiten met een onvoldoende hoger dan een 4, krijgen direct aansluitend de mogelijkheid om deel te nemen aan een reparatietoets, waarmee zij maximaal een 6 kunnen behalen. De gedachte is dat studenten die al redelijk in de buurt van een voldoende zitten door nog wat extra studie de cursus alsnog kunnen halen, waardoor studievertraging voorkomen wordt. De maximering van het cijfer drukt uit dat de reparatietoets niet bedoeld is als tweede kans. Alleen voor studenten die door overmacht verhinderd zijn aan een toets deel te nemen, is er de mogelijkheid van een volledige herkansing waarbij geen plafond geldt. Tijdens de visitatie bleek dat masterstudenten begrip en waardering hebben voor deze regeling, die velen al vanuit de bacheloropleiding kennen. Studenten voelen zich gestimuleerd om direct goed te presteren en zo te voorkomen dat er iets gerepareerd hoeft te worden.

Toetscyclus

Het departement RGL gaat uit van een toetscyclus die bestaat uit vijf stappen. Op cursusniveau begint het proces van toetsing met het formuleren van een toetsplan waarin de leerdoelen van de cursus worden vastgelegd en gekoppeld aan toetsvormen en de weging daarvan. Dit toetsplan dient te worden geaccordeerd door de onderwijsdirecteur, die erop let dat de toetsvormen passend zijn voor de realisering van de eindkwalificaties van de opleiding als geheel en bewaakt dat conclusies uit eerdere toetsanalyses en cursusevaluaties zijn verwerkt in het nieuwe toetsplan. De volgende stap is de toetsconstructie, die (vaak) plaatsvindt aan de hand van een toetsmatrijs. Het vierogenprincipe wordt toegepast door toetsen in teams op te stellen of doordat een door een individuele docent samengestelde toets aan een collega wordt voorgelegd.

Stap drie in de toetscyclus is de toetsafname, die bij schriftelijke toetsen in toenemende mate digitaal plaatsvindt. Voorafgaand aan de toetsafname worden studenten geïnformeerd over de vorm en weging van de toets en de gehanteerde beoordelingscriteria. Ook krijgen zij beschikking over een oefentoets. Bij de volgende stap, de toetsbeoordeling, wordt gewerkt aan de hand van *rubrics*. De beoordeling van schriftelijke werkstukken vindt plaats aan de hand van een gestandaardiseerd beoordelingsformulier dat ook in de opleidingen van het departement RGL in gebruik is. Sinds 2017/2018 zijn bij de beoordeling van onderzoeksopdrachten steeds twee beoordelaars betrokken, een begeleider en een onafhankelijke tweede lezer. Er is gekozen voor een constructie waarbij de begeleider primair de beoordeling geeft en daarin ook het totstandkomingsproces van het onderzoeksproject betreft, terwijl de tweede beoordelaar een toets uitvoert vanuit de inhoud van het eindproduct. Het panel is erg tevreden over deze nieuwe opzet.

De opleiding vindt het belangrijk dat er voldoende aandacht uitgaat naar (individuele) feedback. Studenten krijgen steeds (mondellinge of schriftelijke) feedback op een tussenversie van papers. Het eindcijfer dient gemotiveerd te worden door een uitvoerige toelichting op het beoordelingsformulier. In de cursussen wordt ook gebruik gemaakt van *peer feedback*. Na afloop van schriftelijke tentamens krijgen studenten beschikking over een antwoordindicatie, en er wordt een inzage- en nabesprekingsmogelijkheid geboden. De toetscyclus wordt rondgemaakt door het analyseren van de toetsing aan de hand van de resultaten, slagingspercentages, cursusevaluatie en bijbehorende docentreacties. Deze analyse kan leiden tot wijzigingen in het volgende jaar.

Op grond van de documentatie en de gevoerde gesprekken heeft het panel veel vertrouwen in het functioneren van de toetscyclus. Het stelt vast dat de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van de toetsing in elke stap van de toetscyclus goed geborgd zijn. De verantwoordelijkheden van de betrokkenen zijn bovendien helder beschreven. Een goed initiatief is het in 2013 opgestelde naslagwerk (*Kookboek toetskwaliteit Rechtsgeleerdheid*) dat docenten een handreiking biedt bij de meest voorkomende vragen over het ontwerpen, ontwikkelen, afnemen, beoordelen en evalueren van toetsen. Het panel vindt dit een effectief middel om het toetsbeleid en de daaraan ontleende systeem van toetsing te laten indalen bij de docenten. Studenten lieten zich tijdens de visitatie positief uit over het systeem van toetsing. Zij vinden dat toetsen van het juiste niveau zijn en goed aansluiten bij de stof. Ook over de feedback die zij ontvangen zijn studenten tevreden. Gemiddeld waardeerden studenten toetsing en feedback in de NSE 2014-2016 met scores van respectievelijk 4,3 en 4,5. Uit een door de opleiding verstrekt overzicht van behaalde cijfers blijkt bovendien dat studenten over het algemeen erg goede resultaten behalen.

Toetsvormen

Het panel stelt vast dat het onderzoeksgerichte karakter van de opleiding in de gebruikte toetsvormen duidelijk doorklinkt. Alle cursorische onderdelen van de LRM maken gebruik van twee toetsmomenten. Dit zijn meestal een paper (onderzoeksopdracht), aangevuld met een schriftelijk tentamen of een mondelinge presentatie. In een enkel geval wordt een mondeling tentamen ingezet. Ook tellen de participatie in colleges en het geven van *peer feedback* in sommige vakken mee voor het eindcijfer.

In de drie Dynamics-vakken worden papers steeds geschreven in groepen van twee tot vier studenten. Hoewel het panel geen bezwaar heeft tegen groepswork, vindt het het aandeel van groepsworks (60-80% van het eindcijfer in deze drie vakken) hoog. Het stelt vast dat het aandeel van groepswork in de reguliere masters op aandringen van de examencommissie grotendeels is gemaximeerd op 30%. Wat het panel betreft zou dit ook een goede stelregel zijn voor de onderzoeksmaster. Het panel waardeert dat in de eindbeoordeling van groepswork rekening gehouden wordt met de individuele inbreng, met de kwaliteit van een individuele presentatie, en/of de gegeven *peer feedback*. Het heeft dan ook geen twijfels over de correcte beoordeling van individuele prestaties.

Het panel concludeert op grond van de toetsen behorend bij de twee bestudeerde representatieve voorbeeldvakken dat de gebruikte toetsvormen aansluiten op de eindkwalificaties en daarvan afgeleide vakspecifieke leerdoelen. Het niveau van de toetsen is stevig; de nadruk ligt duidelijk op de hogere kennisniveaus uit de taxonomie van Bloom (analyseren, evalueren, creëren).

Beoordeling eindwerk

Het eindwerk van de opleiding bestaat uit een substantieel onderzoek naar een zelfgekozen thema, resulterend in een masterscriptie van 30 EC die zoveel mogelijk het niveau van een artikel in een *peer reviewed* tijdschrift benadert. Studenten voeren hun onderzoeksprojecten meestal individueel uit, maar het is ook mogelijk dat ze met twee of meer studenten werken aan een project of betrokken zijn bij het uitvoeren van een lopend onderzoek van een van de onderzoeksgroepen binnen het departement. Om in dergelijke gevallen toch een individuele beoordeling mogelijk te maken, voorziet de student in een appendix, waarin hij/zij de eigen bijdrage aan het project uiteenzet, een beschrijving geeft van de gehanteerde methoden en reflecteert op het proces van het werken aan

het onderzoeksproject. Deze bijlage dient te worden goedgekeurd door de programmaleider. Het panel kan zich vinden in deze werkwijze. Alle scripties worden door twee beoordelaars beoordeeld. Dit geldt ook voor de door het panel bestudeerde steekproef van 10 scripties.'

De eindbeoordeling van scripties vindt plaats aan de hand van het gestandaardiseerde beoordelingsformulier dat ook voor andere schriftelijke opdrachten (en in andere opleidingen van het departement RGL) gebruikt wordt. De beoordelingscriteria zijn van tevoren bekend bij studenten en staan uitgebreid beschreven op het formulier. Speciaal voor de LRM is een extra criterium toegevoegd dat betrekking heeft op de bijdrage die de scriptie levert aan de stand van de wetenschap. Beoordelaars dienen hier de originaliteit, bijdrage aan de theorievorming en het grensoverschrijdend vermogen van de scriptie te beoordelen. Ook geven ze een oordeel of het stuk (na omwerking) publicabel is. In dit extra criterium komt volgens het panel voldoende tot uitdrukking dat aan scripties van LRM-studenten zwaardere eisen worden gesteld dan aan andere eindwerken die binnen het departement worden afgerond. Het panel kan zich over het algemeen goed vinden in de beoordelingscriteria zoals die op het formulier omschreven worden. Deze maken voldoende zichtbaar dat de student de gehele onderzoekscyclus doorlopen heeft.

Feedback van de examencommissie uit 2015 heeft ertoe geleid dat beoordelingen in recente jaren uitgebreider op het beoordelingsformulier worden gemotiveerd dan daarvoor gebruikelijk was. Sinds 1 september 2017 worden scriptiebegeleiders verzocht de beoordelingsformulieren aan de programmaleiding toe te sturen, zodat die kan vaststellen of de gegeven onderbouwing toereikend is. Door het panel bestudeerde beoordelingsformulieren, behorend bij eindwerken van de afgelopen twee jaar, zijn doorgaans erg compleet ingevuld en bevatten voor de student waardevolle feedback. In de deelbeoordelingen en eindcijfers kon het panel zich over het algemeen goed vinden. In de geest van continue verbetering raadt het panel wel aan om de transparantie van de beoordelingsprocedure verder te vergroten. Het stelt vast dat het gebruikelijk is dat de beide betrokken beoordelaars het beoordelingsformulier in overleg invullen. Het nadeel van deze gang van zaken is dat externe beoordelaars niet met zekerheid kunnen vaststellen dat de tweede beoordeling in onafhankelijkheid van de eerste beoordeling heeft plaatsgevonden. Tijdens de visitatie bleek dat de examencommissie zich bewust is van dit punt en zich op actie bezint.

Examencommissie

Het departement RGL beschikt over twee examencommissies: één voor de bacheloropleiding en één voor de masteropleidingen. Het toetsbeleid beschrijft hoe de examencommissies invulling geven aan hun wettelijke borgingstaak. Onderdeel daarvan is het aanwijzen van bevoegde examinatoren. Het panel heeft begrepen dat docenten met de rang van UD of hoger in beginsel examenbevoegd zijn, aangezien zij gepromoveerd zijn en een BKO hebben behaald. Tijdelijke docenten, promovendi en niet bij de UU aangestelde personen moeten uitdrukkelijk als examinator worden aangewezen, waarbij de examencommissie de inhoudelijke en didactische bekwaamheden van de docent in kwestie overweegt. Dit vindt het panel een deugdelijke gang van zaken.

Om zicht te houden op de kwaliteit van de toetsing, hebben de examencommissies een gezamenlijke (sub-)commissie toetskwaliteit ingesteld. Deze beoordeelt jaarlijks de kwaliteit van een aantal toetsen van bachelor- en mastercursussen op basis van de cursusdoelen, de beoordelingscriteria en de puntenwaardering per vraag en per deelvraag en de antwoordindicatie. Ter monitoring van het gerealiseerde eindniveau bekijkt de commissie toetskwaliteit eveneens jaarlijks een steekproef van afstudeerwerken inclusief de bijbehorende beoordelingen. De resultaten van het onderzoek van de commissie worden via de examencommissie gedeeld met de onderwijsdirecteuren. Het panel heeft vastgesteld dat de commissie toetskwaliteit zeer zorgvuldig te werk gaat. De samenwerking tussen de examencommissie en de commissie toetskwaliteit verloopt volgens betrokkenen goed. Ook is er volgens het panel voldoende aandacht voor professionalisering van beide commissies.

Als onderdeel van haar borgingstaken bewaakt de examencommissie ook dat het curriculum als geheel alle geformuleerde eindkwalificaties afdekt. Het instrument dat de examencommissie voor dit deel van het wettelijke takenpakket inzet, is de programmatoets. Elk jaar worden een of meer

opleidingen doorgelicht. In februari 2015 vond de interne beoordeling van de LRM plaats aan de hand van documentenonderzoek en een gesprek met de programmaleiding. De examencommissie stelde bij die gelegenheid vast dat de leerdoelen van de cursussen en de eindkwalificaties van de opleiding over het algemeen goed op elkaar aansluiten. Het panel constateert dat de masterexamencommissie de programmatoets als een van haar meest waardevolle instrumenten beschouwt. Vanwege de grondigheid van de toets is het volgens de examencommissie mogelijk om tot in de vezels van de opleiding door te dringen en op maat gesneden aanbevelingen te doen. Voor de LRM hadden deze aanbevelingen bijvoorbeeld betrekking op de in de cursusomschrijvingen van de Methodology-vakken gehanteerde termen 'intern perspectief' en 'extern perspectief', die wat de examencommissie betreft verduidelijkt konden worden. Uit de kritische reflectie blijkt dat de LRM de feedback van de examencommissie ter harte heeft genomen. Het panel is erg te spreken over de programmatoets als middel om op meta-niveau de doelmatigheid van een opleiding te bekijken.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat het Departement RGL beschikt over een goed doordacht toetsbeleid dat aansluit bij de onderwijsvisie. Dit beleid wordt op deugdelijke wijze geoperationaliseerd in de toetscyclus. Voor de validiteit, betrouwbaarheid en transparantie van toetsing is voldoende aandacht. Positieve aspecten zijn met name de consequente toepassing van het vierogenprincipe in de toetsconstructie, het gebruik van gestandaardiseerde beoordelingsformulieren en de nadruk op feedback. De gehanteerde procedures zijn, mede dankzij het *Kookboek Toetskwaliteit*, goed ingedaald bij docenten. Examinatoren hebben in de regel een onderwijskwalificatie behaald en zijn zich bewust van de voorwaarden voor goede toetsing. De gehanteerde toetsvormen sluiten goed aan bij de leerdoelen en werkvormen. In de Dynamics-cursussen ligt het zwaartepunt bij groepswork, waarbij de toetsing van de individuele prestatie volgens het panel voldoende geborgd is. Niettemin heeft het de voorkeur om hier aan te sluiten bij het door de examencommissie opgestelde advies van maximaal 30% groepswork. De kwaliteit van bestudeerde voorbeeldtoetsen is stevig.

De procedure voor de beoordeling van de onderzoeksprojecten is tot tevredenheid van het panel recent verbeterd. Inmiddels worden in alle gevallen twee beoordelaars ingeschakeld. Bij de scripties en de onderzoeksprojecten wordt er nauw op toegezien dat beoordelingsformulieren uitgebreide kwalitatieve feedback bevatten. Men bezint zich op stappen om de transparantie in de beoordelingsprocedure bij de scripties nog te versterken, zodat het eigen aandeel van de twee beoordelaars in de beoordeling zichtbaar wordt. Het panel moedigt dit aan. In het beoordelingsformulier dienen beide beoordelaars steeds in eigen bewoordingen hun oordeel weer te geven. Voor het overige bevat het gebruikte beoordelingsformulier adequate criteria, waarbij een extra criterium uitdrukt dat voor de onderzoeksmaster een verzaamd kader geldt.

Over de kwaliteitsborging door de examencommissie en de onderhorige commissie toetskwaliteit is het panel erg te spreken. Gezamenlijk houden beide commissies een stevige vinger aan de pols voor wat betreft de toetskwaliteit, het gerealiseerde eindniveau en de relatie tussen de geformuleerde eindkwalificaties en het geheel van toetsen. Monitoringsactiviteiten leiden, naar het panel met tevredenheid vaststelt, tot concrete aanbevelingen en verbeteringen, en daarmee tot een continue kwaliteitsverbetering van de opleiding.

Conclusie

Masteropleiding Legal Research: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'goed'.

Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting:

Het gerealiseerde niveau blijkt uit de resultaten van tussentijdse en afsluitende toetsen, de eindwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolgopleiding functioneren.

Bevindingen*Eindwerken*

Voorafgaand aan het visitatiebezoek heeft het panel een steekproef van tien recent voltooide scripties bestudeerd, evenals de door de betreffende begeleiders ingevulde beoordelingsformulieren. Van de kwaliteit van de scripties is het panel onder de indruk. Deze tonen overtuigend aan dat studenten de inhoudelijke en onderzoekstechnische eindkwalificaties realiseren. Studenten kiezen verrassende, originele en hoogst relevante onderwerpen, die zij op een diepgravende manier onderzoeken. Vaak doen zij dat vanuit een vergelijkend perspectief en/of met behulp van sociaalwetenschappelijke onderzoeksmethoden. Vraagstellingen zijn correct geformuleerd, gekozen methodes worden goed verantwoord, analyses en conclusies zijn doordacht en er is sprake van uitgebreide notenapparaten en bibliografieën. Ook het hoge taalkundige en stilistische niveau viel in positieve zin op. Zeker de scripties die hoog beoordeeld werden, zijn volgens het panel (na omwerking) publicabel. Volgens de kritische reflectie komt het voor dat delen van scripties als artikel worden gepubliceerd en bovendien zijn enkele scripties in boekvorm verschenen.

Positie van alumni

Wat het panel betreft, onderstreept ook de positie van alumni dat studenten de eindkwalificaties realiseren. In overeenstemming met de doelstellingen van de opleiding kiest een substantieel deel (ongeveer 40%) van de studenten voor een onderzoekscarrière. Zij komen terecht op bestaande promotieplekken aan de UU of een andere universiteit, of verwerven met een eigen onderzoeksvoorstel een plek via de prestigieuze Onderzoekstalentrone van NWO. Voor de open NWO-ronde geldt dat gemiddeld de helft van de aanvragen gehonoreerd wordt. Dat vindt het panel een goede score. Iets meer dan de helft van de afstudeerders vindt hoogwaardig werk buiten de wetenschap, veelal in de togaberoepen. Ook komen veel afstudeerders terecht in – al dan niet onderzoeksgelateerde – functies bij de rechterlijke macht of overheidsinstellingen, bij internationale instellingen of bij non-profitorganisaties. Vaak vinden studenten al voor hun afstuderen een baan op niveau. Het arbeidsmarktperspectief van de opleiding is daarmee erg goed. Afgestudeerden met wie het panel sprak, vinden dat de LRM een goede voorbereiding biedt op carrières in zowel de wetenschap als in de juridische praktijk. De verworven competenties worden als breed inzetbaar ervaren. De opleiding als geheel maakt haar beloften volgens alumni volledig waar.

Overwegingen

Het panel concludeert op basis van de bestudeerde eindwerken en de gesprekken met alumni dat studenten bij het afronden van de LRM de eindkwalificaties van de opleidingen realiseren. Het panel is onder de indruk van het hoge niveau van de scripties. Door de originele onderwerpen en zinnige methodologische invalshoeken leveren de scripties duidelijk een bijdrage aan de stand van de wetenschap op het betreffende vakgebied. Na het afstuderen komen studenten terecht in hoogwaardige banen die direct aansluiten op het opleidingsprofiel, zowel in de wetenschap, als in de advocatuur en publieke sector. Afgestudeerden zijn bijzonder positief over hun opleiding en voelen zich goed voorbereid op de beroepspraktijk.

Conclusie

Masteropleiding Legal Research: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'goed'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

Sinds de oprichting in 2004 heeft de Utrechtse onderzoeksmaster Legal Research met haar brede en in toenemende mate internationale profiel een mooie eigen plek verworven in het landschap van juridische (onderzoeks)masteropleidingen. De opleiding trekt een selecte groep van getalenteerde en ambitieuze studenten die tezamen met de kerndocenten een hechte community vormen. Het persoonlijke contact met docenten, de intensieve werkvormen en de opname in de Utrechtse onderzoeksgemeenschap zorgen ervoor dat studenten zich bevoorrecht voelen en bereid zijn om hard te werken. Veelzeggend is dat studenten de veeleisende opleiding over het algemeen met hoge cijfers afronden. Hun sterke eindwerken wijzen uit dat zij een hoog niveau van onderzoeksvaardigheden bereiken en een gedegen kennisbasis in het gekozen onderzoeksprofiel verwerven.

Over het geheel genomen maakt de onderwijsorganisatie een professionele indruk. Er is sprake van inzichtelijke en functionele procedures, waarvan het nut breed erkend wordt door betrokkenen. De verschillende gremia werken allen naar behoren en staan nauw met elkaar in contact. Met name op het vlak van de toetsing zag het panel hiervan inspirerende voorbeelden: examen- en toetscommissie vormen samen een geoliede machine, die zijn instrumentarium gebruikt om steeds verdere kwaliteitsverbeteringen te realiseren. Mede dankzij de nadruk op docentprofessionalisering dalen deze verbeteringen goed in op de werkvloer. Noemenswaardig, tot slot, is het oprechte enthousiasme dat docenten, studenten en alumni in de gesprekken met het panel uitstraalden. Al deze betrokkenen zijn, volgens het panel terecht, trots op hun opleiding.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Legal Research* als 'goed'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN

Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter) is emeritus hoogleraar Europees Migratierecht aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij studeerde Nederlands recht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en promoveerde in 1990 aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in het vreemdelingen- en vluchtelingenrecht en het bestuursrecht, en heeft daarover veel gepubliceerd. Hij is tevens actief in nationale en internationale organisaties op het gebied van vreemdelingen- en vluchtelingenrecht. Zo was hij lid van de Permanente Commissie van deskundigen in internationaal vreemdelingen-, vluchtelingen- en strafrecht (Commissie Meijers, 1991-2017) en was hij vice-voorzitter (1982-1986) en voorzitter (1988-1992) van de Nederlandse sectie van Amnesty International. Ook was hij bestuurslid van de Stichting voor vluchteling-studenten (UAF 2006-2015). Tussen 1999 en 2005 trad hij op als Nationale Ombudsman. Van 2006 tot aan zijn emeritaat in 2014 was hij voorzitter van de Landelijke Commissie Gedragscode internationale student hoger onderwijs. Sinds 2014 zit hij het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit voor.

Prof. dr. J. (Jan) Struikma (vice-voorzitter) is sinds 2003 hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder het ruimtelijk bestuursrecht, aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij werkte tot 1990 in de praktijk van de ruimtelijke ordening, onder meer bij de provincie Noord-Holland, de gemeente Zaanstad en bij stedenbouwkundig adviesbureau VVK Architectuur en Stedenbouw. In 1990 werd hij universitair docent bij de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1995 tot 2005 was hij docent bij het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht. Zijn onderzoek concentreert zich naast het omgevingsrecht op de methodologie van de rechtswetenschap. Naast zijn aanstelling aan de Vrije Universiteit is Jan Struikma actief als lid of voorzitter van diverse organisaties op het gebied van (ruimtelijk) bestuursrecht; zo is hij sinds 2010 voorzitter van het Instituut voor Bouwrecht. Daarnaast vervult hij diverse functies binnen de universiteit en de rechtenfaculteit, waaronder als voorzitter van de Bezwaarcommissies decentrale toelating VUMC en ACTA (sinds 2005), lid van het College van Beroep voor de Examens (sinds 2006) en voorzitter van de Commissie Wetenschappelijke integriteit (sinds 2014). Hij is redacteur van het *Tijdschrift voor Bouwrecht*.

Prof. dr. M.G. (Michael) Faure is hoogleraar Vergelijkend Internationaal Milieurecht aan Maastricht University en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de universiteiten van Antwerpen en Chicago (Verenigde Staten) en Criminologie in Gent (België), en deed promotieonderzoek in Freiburg (Duitsland). In 1991 werd hij hoogleraar in Maastricht en directeur van het Maastrichts Europees Instituut voor Transnationaal Rechtswetenschappelijk Onderzoek. Sinds 2008 is hij ook verbonden aan het Rotterdam Institute of Law & Economics (RILE) van de Erasmus Universiteit in Rotterdam en combineert hij twee hoogleraarschappen in deeltijd. In Rotterdam leidt hij het European Doctorate in Law and Economics-programma. Daarnaast is hij directeur van de Ius Commune Research School en directielid van het European Centre of Tort and Insurance Law. Zijn onderzoek richt zich op milieu(straf)recht, aansprakelijkheidsrecht, verzekeringsrecht en de economische analyse van (ongevallen)recht. Michael Faure is redactielid van diverse tijdschriften, waaronder het *Maastricht Journal of European and Comparative Law* sinds 1993.

Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols is emeritus hoogleraar Strafrecht aan Maastricht University. Hij studeerde Rechtsgeleerdheid aan de Universiteit Utrecht (1971-1977) en promoveerde daar in 1982. Hij werkte korte tijd als advocaat en procureur in Den Haag, alvorens hij in 1986 werd benoemd tot hoogleraar Strafrecht aan de Universiteit van Maastricht, waar hij ook werkzaam was als decaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Van 2004 tot 2012 was hij Rector Magnificus van de Universiteit van Maastricht en, afwisselend met een collega in Hasselt, ook Rector Magnificus van de Transnationale Universiteit Limburg. Hij is momenteel plaatsvervangend raadsheer in het Gerechtshof Den Bosch en Den Haag, voorzitter van de examencommissie van de Beroepsopleiding Advocaten, voorzitter van de Raad van Toezicht van Zuyd Hogeschool en lid van de Raad van Toezicht van de Universiteit van Amsterdam.

Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz was hoogleraar Notarieel recht aan de Universiteit van Amsterdam, en is daar tegenwoordig hoogleraar Personen- en Familierecht, in het bijzonder het Familievermogensrecht. Zij studeerde Civiel recht aan de Universiteit Leiden en Notarieel recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Van 1986 tot 1999 was ze werkzaam als universitair docent aan de Universiteit Leiden, op de afdelingen Burgerlijk recht, Internationaal privaatrecht en notarieel Recht. Tussen 1998 en 2002 was ze werkzaam in de praktijk voor verschillende notariskantoren. In 2002 werd ze benoemd tot hoogleraar aan de UvA. Haar onderzoek concentreert zich op het familierecht in ruime zin, waaronder het huwelijksvermogensrecht en het erfrecht. Ze maakt onderdeel uit van de redactie van *Juridische Berichten voor het Notariaat* (sinds 1998) en het *Tijdschrift voor Personen- en familierecht* (sinds 2002). Daarnaast is Barbara Reinhartz mede-auteur van verschillende losbladige en gebonden edities over erfrecht, huwelijksvermogensrecht en personen- en familierecht en verzorgt ze regelmatig postacademische lezingen en cursussen, onder meer voor het Studiecentrum voor de Rechterlijke Macht.

Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos is hoogleraar Privaatrecht aan de Universiteit van Amsterdam. Na zijn studie aan de UvA promoveerde hij in 1998 aan het Molengraaff Instituut voor Privaatrecht van de Universiteit Utrecht. Van 1997 tot 2001 werkte hij als universitair docent aan de KU Brabant (Tilburg University). In 2002 werd hij universitair hoofddocent aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij in 2005 is benoemd tot hoogleraar. Hij is gespecialiseerd in het contractenrecht, consumentenrecht en het Europees privaatrecht en van zijn hand zijn vele publicaties verschenen. Hij is sinds 2015 lid van de Raad van Toezicht van de Consumentenbond en lid van het bestuur van de International Association for Consumer Law. Daarnaast vervult hij diverse functies binnen de Universiteit van Amsterdam. Zo was hij in 2016 en 2017 opleidingsdirecteur van de masteropleiding European Private Law, was hij van 2005-2017 voorzitter van de Opleidingscommissie (Nederlandstalige) masters en van 2014-2017 van de Opleidingscommissie Notarieel recht. Sinds 2017 is hij voorzitter van de Afdeling Privaatrecht. Sinds 2015 is hij raadsheer-plaatsvervanger bij het Hof in Den Bosch. Voorts is hij lid van de redactie van het *Tijdschrift voor Consumentenrecht en handelspraktijken*.

R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB (studentlid) is masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Handels- en ondernemingsrecht, aan Maastricht University. In 2017 behaalde hij zijn bachelordiploma Rechtsgeleerdheid aan diezelfde universiteit. Robert van den Boorn is actief als studentlid van de Opleidingscommissie Nederlands Recht, lid van het Studentenberaad van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en als student-tutor. Hij is tevens werkzaam als buitengriffier bij de Rechtbank Limburg, beide zittinglocaties, sector Privaatrecht.

BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding

Voor u ligt het herziene Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid. Dit kader schetst de uitgangspunten van waaruit opleidingen invulling geven aan hun curricula. Het geeft aan wat mag worden verwacht van de inhoud en het niveau van opleidingen, wat opleidingen beogen te bereiken en wat de maatschappij derhalve kan verwachten van een afgestudeerde bachelor- en masterjurist. Het kader is nadrukkelijk geschreven voor de wetenschappelijke bachelor- en masteropleidingen, die op basis van door hun zelf gekozen eindkwalificaties tot de Visitatiegroep Rechtsgeleerdheid behoren of, in het kader van een zogenaamde Toets nieuwe opleiding, willen gaan behoren.

Het kader geeft geen uitputtende lijst aan van rechtsgebieden of juridische relevante aandachtsgebieden waartoe die opleidingen zich zouden moeten beperken. Evenmin rangordes, antwoorden op methodologische discussies of de wijze waarop een opleiding invulling geeft aan beroepseisen. Elke opleiding geeft zelf aan waar zij denkt te staan op die grote rechtsgeleerde wereldkaart. Formeel doet zij dat in de onderwijs- en examenregeling, materieel in de documenten die aan visitatiecommissies worden aangeboden bij het verzoek tot beoordeling van een opleiding ten behoeve van accreditatie.

Wat wel wordt aangetroffen is een blauwdruk van hetgeen de wetenschap en maatschappij mag verwachten van een afgestudeerde, academisch opgeleide jurist - en dus van een juridische opleiding - in termen van kennis, attitude en vaardigheden. Dat het kader is herzien betekent geenszins dat de onder het oude kader aangeboden opleidingen niet meer van deze tijd zouden zijn. In tegendeel, ook het vorige kader droeg de opleidingen al op om open te staan voor nieuwe ontwikkelingen zoals de mondialisering van de maatschappij en de informatisering van de samenleving. Nadrukkelijker dan voorheen zijn in dit kader de kennis, attitude en vaardigheden die met hedendaagse ontwikkelingen samenhangen omschreven en worden opleidingen uitgedaagd daar in hun doestellingen en eindkwalificaties ook blijf van te geven.

Het Disciplineoverleg Rechtsgeleerdheid denkt met dit Domeinspecifiek Referentiekader enerzijds de visitatiecommissies die de komende jaren opleidingsbeoordelingen moeten uitvoeren binnen de Visitatiegroep een adequate basis te hebben aangereikt om die beoordeling te kunnen uitvoeren. Anderzijds geeft het de noodzakelijke ruimte om een eigen, zo men wil onderscheidend, gezicht te geven aan de afzonderlijke opleidingen die in deze breed samengestelde Visitatiegroep worden aangeboden.

Utrecht, december 2015

Namens disciplineoverleg Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid,

Prof.mr. A.M. Hol,
voorzitter

Totstandkoming

Op 18 december 2015 heeft het disciplineoverlegorgaan Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid (RDR) dit domeinspecifiek referentiekader vastgesteld, ten behoeve van opleidingsbeoordelingen van de Visitatiegroep WO Rechtsgeleerdheid. Het betreft een gezamenlijk kader domeinspecifieke eisen voor alle rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen die de juridische faculteiten van de Nederlandse universiteiten aanbieden. Voorliggend domeinspecifiek referentiekader vervangt het referentiekader dat in december 2009 door de toenmalige Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid is vastgesteld.

Onder opleiding wordt hierna uitsluitend verstaan: een opleiding die is opgenomen in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO). Waar hierna over 'jurist' wordt gesproken, wordt bedoeld op de academisch opgeleide juristen, tenzij anders vermeld.

1. Rechtswetenschappelijke opleidingen en beroepen in maatschappelijke context

Rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen hebben tot doel disciplinebekwame en maatschappelijk betrokken juristen op te leiden en te vormen, met een kritische, academische geest, die in staat zijn zelfstandig probleemsituaties te ontleden teneinde een oplossing te formuleren. Daartoe moeten zij analytisch, kritisch evaluatief, maar ook synthetisch kunnen denken. Het wetenschappelijk niveau en de maatschappelijke relevantie van de opleiding moeten zijn gegarandeerd. Communicatieve vaardigheden, informatievaardigheden en onderzoeksvaardigheden hebben nadrukkelijk een plaats in de opleidingen, waarbij voldoende aandacht is voor actuele ontwikkelingen in relatie tot hun maatschappelijke achtergrond. De academische opleiding tot jurist dient als het ware "in context" te worden beschouwd.

De relatie tussen het recht en de samenleving verandert voortdurend. De samenleving is pluriform en kent een mondiale oriëntatie, waardoor zij almaar complexer wordt. Die ontwikkeling geldt ook voor het recht. Het recht bestaat al lang niet meer alleen uit Nederlandse wetgeving en rechtspraak, maar ontstaat evenzeer in interactie met internationale en Europese regelgeving en rechtspraak, via beleidsregels, aanbevelingen, convenanten, zelfregulering, Europese harmonisatie, beïnvloeding door rechtsvergelijking, enzovoorts. Burgers zijn mondig, het aantal rechtsregels blijft groeien en de samenleving is sterk gejuridiseerd. Europese integratie en mondialisering maken Europees recht, internationaal recht steeds belangrijker. De informatiemaatschappij van de 21e eeuw en haar juridische problemen, maar ook de verwachtingen die de samenleving heeft ten aanzien van het recht, trekken zich steeds minder aan van landsgrenzen, terwijl aan de andere kant de traditionele grenzen in juridische en maatschappelijke zin opnieuw aan belang winnen. Een afgestudeerd jurist moet, in welke context hij of zij ook komt te werken, daarom steeds vaker alert zijn op rechtssystemen en rechtsculturen van andere landen.

Binnen de visitatiegroep Rechtsgeleerdheid worden opleidingen aangeboden die voorzien in de vraag naar academisch breed geschoolde juristen, generalisten, in het bijzonder voor de eerstelijns advisering en beleidsvoorbereiding en overigens op een veelheid aan plaatsen op de arbeidsmarkt. Daarnaast zijn er gespecialiseerde masteropleidingen die voorzien in afgestudeerden die zich kunnen ontwikkelen tot academisch geschoolde specialisten en die zich op hun terrein kunnen meten met hun academische beroepsgenoten waar ook ter wereld. En tot slot zijn er opleidingen juist meer zijn gericht op verbreding van het rechtsgebied waarover de opleiding zich uitstrekt.

Juristen werken in uiteenlopende functies en rollen. Er zijn meer juristen werkzaam buiten de traditionele juridische (toga)beroepen dan daarbinnen. De juridische opleidingen bereiden voor op deze traditionele beroepen, maar evenzeer op een veelheid aan andere werkzaamheden waarvoor academische attitude, kritische analyse, schrijf- en spreekvaardigheid vereist zijn en juridische deskundigheid gewenst is. De juridische opleidingen richten zich daarom niet alleen op de beroepsvereisten voor advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, de zogenaamde togaberoepen, ook al vormen de beroepsvereisten de kern van bepaalde opleidingen. Alle opleidingen streven een goede afstemming na met de arbeidsmarkt door het onderhouden van contacten met het afnemend beroepenveld. Dat gebeurt onder meer via contacten met beroepsorganisaties en werkgevers, door middel adviesraden, met alumni, met gastdocenten, stages en loopbaanoriëntatie.

Daarnaast moet een bachelorjurist voor wat betreft (onderzoeks)vaardigheden voldoende zijn toegerust om in beginsel te kunnen worden toegelaten tot een rechtsgeleerde (onderzoeks)master en een masterjurist tot een promotietraject, ook al kiest slechts een heel klein deel van de afgestudeerden voor een carrière als onderzoeker.

In de ruim tien jaar dat de bachelor-masterstructuur bestaat heeft zich geen nadrukkelijk beroepsperspectief voor de academisch opgeleide bachelorjurist ontwikkeld en bestaat er geen duidelijk identificeerbare arbeidsmarkt voor afgestudeerden met uitsluitend een academische bacheloropleiding (LL.B). Veel afgestudeerde bachelors werken in een juridisch relevante omgeving, maar daaruit is vooralsnog geen vertaalslag te maken die noodzaakt tot specifieke beroepsvaardigheidseisen voor een bacheloropleiding. De arbeidsmarkt voor academisch opgeleide juristen geeft nog steeds de voorkeur aan juristen met een afgeronde masteropleiding. Veruit de meeste studenten in de universitaire juridische opleidingen kiezen er daarom voor om na een bacheloropleiding ook een masteropleiding af te ronden. Niet alleen vanwege het verruimde arbeidsmarktperspectief, maar ook omdat het een wettelijke eis is voor de toegang tot de togaberoepen.

Ook bacheloropleidingen streven er niettemin naar om studenten voor te bereiden op hun toekomstig bestaan als jurist. Dat kan door die beroepspraktijk herkenbaar te doen zijn in de inhoud en de samenstelling van het onderwijsprogramma, maar ook via extracurriculaire activiteiten en loopbaanvoorbereiding.

Een 'jurist' is met de komst van juridische HBO-opleidingen niet meer als vanzelfsprekend iemand met een universitair getuigschrift dat kwalificeert voor de traditionele juridische beroepen (zittende en staande magistratuur; advocatuur; notariaat, belastingadviseur); een meester in de rechten (mr.). Hoewel ook de juristen met een HBO-opleiding de titel Bachelor of Laws (LL.B) mogen voeren, is er een duidelijk verschil tussen de HBO-opleidingen en de academische rechtswetenschappelijke opleidingen. Het onderscheidend kenmerk is dat in wetenschappelijke (juridische) opleidingen de fundamentele worden gelegd voor het eigen maken van de methode van rechtswetenschappelijk onderzoek, zoals tot uiting gebracht in de eindkwalificaties van de opleidingen. Dit komt vooral naar voren in de inhoud van het programma, de diepgang en de wijze waarop het recht wordt benaderd. De academische bachelor- en masteropleidingen richten zich op het opleiden van juristen die onafhankelijk en kritisch hebben leren denken, die niet alleen antwoorden op vragen leren vinden, maar evenzeer vragen blijven stellen bij de antwoorden. De toegang tot de traditionele togaberoepen is wettelijk geregeld en vereist zowel een academische bachelorgraad (LL.B) als de graad Master of Laws (LL.M).¹

De LL.M-jurist zal in Nederland – en met name in de uitoefening van genoemde togaberoepen – in de meeste gevallen de equivalente titel meester in de rechten (mr.) voeren.

2. Mogelijkheden tot (inter)nationale vergelijking

Zowel buiten als binnen Europa worden rechtswetenschappelijke opleidingen gekenmerkt door hun zeer uiteenlopende inbedding en structuur, grote verschillen in toelating en studieduur. Daarnaast kennen alle landen afzonderlijke regelgeving ten aanzien van de toegang voor afgestudeerde juristen tot de advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, welke van invloed is op de oriëntatie en het beoogde eindniveau. Curricula van opleidingen kunnen uiteraard worden vergeleken, maar een serieuze internationale benchmark van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen is vooralsnog niet mogelijk.

---

¹ Bij Koninklijk besluit van 18 september 2008 (Stb. 2008, 383) de beroepsvereisten voor advocatuur en rechterlijke macht, en notaris gewijzigd in verband met de gelijkstelling in het kader van de vereisten voor toetreding tot gereguleerde juridische beroepen, van de aan een hogeschool verkregen graad Bachelor, bij afronding van de opleiding HBO-rechten met een schakelprogramma, met de aan een universiteit verkregen graad Bachelor op het gebied van het recht. Het schakelprogramma omvat onderwijseenheden op het gebied van recht die worden aangeboden door een universiteit of de Open Universiteit met een totale studielast van ten minste 60 studiepunten.

De Duitse benchmarkorganisatie CHE staat niet open voor buitenlandse rechtenopleidingen, terwijl dat al wel is gedaan ten aanzien andere disciplines.² Ook het EU-project Tuning Sectoral Framework for Social Sciences leidde niet tot een geharmoniseerde set van eindkwalificaties van en voor juridische opleidingen.³ Er zijn enkele nationale buitenlandse benchmarks van juridische opleidingen beschikbaar, zoals de Benchmarks for Law in Groot-Brittannië, waarin de vereiste kennis, vaardigheden en attitude van bachelors en masters zijn vastgelegd voor visitatie en accreditatie van de opleidingen aldaar.⁴ Bovendien is de bruikbaarheid hiervan voor continentaal-Europese opleidingen beperkt vanwege de grote verschillen tussen de rechtssystemen van Common Law en Civil Law.

De Bologna- en Lissabonakkoorden hebben zeker op de inhoud van het juridisch onderwijs in de EU een harmoniserend effect gehad. In het kader van de toetreding tot de EU hebben nieuwe EU-lidstaten hun opleidingen vaak al op de bachelor-masterstuctuur gebaseerd, de oude lidstaten zijn nog doende om hun onderwijssystemen te hervormen en te harmoniseren. Daarbij wordt soms gekozen voor oplossingen die juist de onderlinge vergelijkbaarheid weer bemoeilijken, zoals bijvoorbeeld in Duitsland, dat zich juist naar een gevarieerder opleidingsaanbod door ontwikkelt.⁵ Dit alles leidt tot de conclusie dat een serieuze internationale vergelijking van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen vooralsnog niet mogelijk is of in ieder geval niet zinvol is.

Voor wat betreft de vergelijking van opleidingen op nationaal niveau kan worden vastgesteld dat tussen de juridische faculteiten in Nederland veel informatie-uitwisseling en afstemming plaatsvindt, onder andere over onderwijsvernieuwingen, onderzoek, de interpretaties van accreditaties en de invulling van de beroepsvereisten. Er is geregeld landelijk overleg tussen de decanen in de RDR; afgeleid daarvan komen zo nodig de portefeuillehouders onderwijs en de directeurs bedrijfsvoering bij elkaar om onderwijsgerelateerde, organisatorische en financiële onderwerpen te bespreken en ervaringen en gegevens uit te wisselen. Ten slotte vindt er regelmatig landelijk overleg en afstemming plaats op ambtelijk niveau in het Landelijk Overleg Beleidsmedewerkers. De RDR en de afzonderlijke faculteiten doen bovendien hun voordeel met de *good practices* die visitatiepanels constateren en waarvan zij in de beoordelingsrapportages aan de NVAO verslag doen. De RDR is in gesprek met vertegenwoordigers van het divers samengestelde, afnemende beroepenveld. Zo overlegt de RDR met de Raad voor de Rechtspraak en de Nederlandse Orde van Advocaten om ter precisering van de toepasselijke wettelijke bepalingen een standaard vast te stellen voor het 'civiel effect' van juridische opleidingen. Dat gebeurt in de vorm van een convenant.

Er kan derhalve worden gesteld dat enige vorm van nationale *benchmarking* plaatsvindt, doorgaans in een informele sfeer, behalve daar waar het nationale onderwijsvisitaties betreft en de beperkingen met betrekking tot voornoemd convenant. In dat kader voert het discipline-overleg ook formele taken uit.

3. Beroepsvereisten

Bij en krachtens de wet is de toegang tot de rechterlijke macht, de advocatuur en het notariaat geregeld. In de praktijk betekent dit dat er eisen worden gesteld aan de inrichting van bachelor- en masteropleidingen die moeten voorzien in toelating tot vervolgoopleidingen die opleiden voor functies in de rechterlijke macht, de advocatuur, het notariaat en de fiscaliteit.

---

² Gemeinnütziges Centrum für Hochschulentwicklung: www.che.de.

³ Uit het eindrapport van 2012: 'Consequently, even the proto list of the competences required by students and future practitioners of law are still at this stage no more than embryonic.' Tuning Sectoral Framework for Social Sciences – Final Report, 2008, blz. 45. Zie verder de landenoverzichten in annex 4 behorende bij het rapport (<http://tuningacademy.org/sqf-social-sciences/?lang=en>).

⁴ Er is een herziene versie in concept verschenen: Subject Benchmark Statement Law: Draft for Consultation March 2015 (<http://www.qaa.ac.uk/en/Publications/Documents/SBS-consultation-Law-15.pdf>).

⁵ Neue Wege in der Juristenausbildung, Essen, 2010, http://www.stifterverband.info/wissenschaft_und_hochschule/lehre/juristenausbildung/.

De opleidingen die voor voorbereiding op de vervolgoopleidingen kiezen, maken dat in hun onderwijs- en examenregeling duidelijk door daarin de wettelijke beroepsvereisten en de nadere precisering ervan in het convenant, als hiervoor beschreven, nadrukkelijk op te nemen. De examencommissies van deze opleidingen zullen daartoe specifieke verklaringen afgeven, op basis waarvan de vervolgoopleidingen kunnen bepalen of een opleiding aan bedoelde eisen voldoet.

4. Eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen

Op basis van nationale en relevante internationale vergelijkingen van eindkwalificaties bij vergelijkbare opleidingen en in een poging een maximale aansluiting te realiseren op het – zeer diverse - beroepenveld, maakt iedere rechtswetenschappelijke opleiding keuzes bij het opstellen van de eindkwalificaties. Deze maken deel uit van de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een afzonderlijke opleiding. Binnen deze eindkwalificaties komen ten minste drie categorieën aan de orde.

A. Kennis en inzicht

De afgestudeerde jurist beheerst de juridische kernleerstukken van het rechtsgebied of de rechtsgebieden waarop de opleiding zich oriënteert. Dat geldt zowel voor de materiële en formele, als voor de historische en theoretische aspecten ervan.

Parate kennis alleen is echter niet voldoende. Opleidingen streven daarom naar het ontwikkelen van 'werkelijk inzicht in het recht' bij hun studenten, in een academische omgeving waarin de 'waaromvragen' kunnen bloeien. Dat betekent dat naast de vorenbedoelde vakinhoudelijke kennis, methoden worden gedoceerd waarmee de nieuwste relevante ontwikkelingen en veranderingen kunnen worden bijgehouden. Inzicht in verschillen tussen grote juridische families (zoals tussen *common* en *civil law*), in de historische en filosofische ontwikkeling van het recht en voor zover de aard van de opleiding dit vereist of toelaat, in de methode van rechtsvergelijking, kunnen worden geïntegreerd in het onderwijs. De afgestudeerde jurist moet aldus in staat zijn om permanent zijn juridische kennis te actualiseren en zich eventueel op nieuwe terreinen te specialiseren.

B. Academische en juridische vaardigheden

Het voorgaande veronderstelt een groeiende nadruk op het verwerven van academische en juridische vaardigheden: (een leven lang) leren en het verwerven van een internationale attitude. Het veronderstelt ook dat de afgestudeerde jurist in staat is te reflecteren op het recht en maatschappelijke vraagstukken kan vertalen naar de taal die het recht hanteert om die vragen op te lossen. Tijdens de opleiding wordt de student gestimuleerd te zoeken naar vragen en problemen én naar antwoorden en oplossingen; hij wordt in staat gesteld een analytisch vermogen te ontwikkelen en hij leert kritisch te denken, te schrijven en te presenteren.

Daarbij is het vermogen om een juridische casus te kunnen formuleren en op te lossen essentieel. De afgestudeerde jurist dient daarvoor in staat te zijn op adequate wijze de relevante feiten te kunnen verzamelen, te verwerken en te waarderen en de rechtsregels daarop toe te passen. Van de jurist wordt verwacht dat hij een maatschappelijk probleem juridisch kan duiden en mogelijke handelingsrichtingen weet te schetsen.

Een jurist moet bovendien in staat zijn juridische kennis en een juridisch oordeel schriftelijk en mondeling aan vakgenoten, maar ook in andere professionele omgevingen over te dragen. Daarmee staat de taal als werkinstrument van de jurist centraal. Een correcte, goede en heldere mondelinge en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal (of van de Engelse taal indien de voertaal van de opleiding (deels) Engelstalig is) is onontbeerlijk. Daarbij dienen studenten tijdens hun opleiding, indien dit voor die opleiding relevant is, gelegenheid te krijgen kennis op te doen van de Engelse juridische terminologie in de huidige maatschappelijke context.

C. Academisch burgerschap / attitude

Tijdens de opleiding moet de aankomend jurist zich de rechtscultuur of de rechtsculturen eigen maken. Hij moet een beroepsethische houding ontwikkelen en zich ervan bewust zijn in welke maatschappelijke context het recht functioneert en wat, in samenhang daarmee, zijn

maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Het onderwijs en de onderwijsomgeving zijn de student hierbij behulpzaam. Het is belangrijk dat het onderwijs zodanig is ingericht dat maatschappelijke interesse wordt gestimuleerd en dat een natuurlijke belangstelling wordt gewekt voor juridische vraagstukken en het juridisch denken, evenals voor de functie van het recht in de samenleving.

5. Eindniveau

Opleidingen dienen op transparante wijze aan te geven hoe studenten in staat worden gesteld het eindniveau te bereiken én op welke wijze studenten kunnen aantonen dat zij het eindniveau hebben bereikt. Daarvoor wordt de basis in de eerste plaats gevormd door de toetsresultaten, werkstukken en presentaties.

Voor de juridische bacheloropleidingen geldt dat het bereikte eindniveau ook wordt weerspiegeld in een bachelorscriptie, bachelorthesis of eindwerkstuk, de benaming doet er niet toe. Het beantwoorden van een rechtsvraag met behulp van erkende rechtswetenschappelijke methoden en het verslag van het uitvoeren van het onderzoek dat daaraan ten grondslag ligt vormen daarvan de kern.

De bachelorthesis - of een andere vorm van eindwerkstuk - heeft niet als doel aan te tonen dat alle eindkwalificaties van de bacheloropleiding zijn behaald. Belangrijke vaardigheden als mondelinge vaardigheden worden daarmee bijvoorbeeld niet getoetst, evenals het inzicht in alle voor de bacheloropleiding relevante rechtsgebieden. Daarnaast speelt ook het gegeven dat in de meeste juridische bacheloropleidingen slechts een relatief gering aantal studiepunten beschikbaar is voor het eindwerkstuk. In de juridische bacheloropleidingen staat doorgaans het opdoen van onderzoeksvaardigheden, in de vorm methoden- en techniekenvakken, niet centraal. Het opdoen van onderzoeksvaardigheden is onderdeel van de algemene academische vorming van juristen en gebeurt vooral bij de behandeling van de afzonderlijke rechtsgebieden. Het staat opleidingen bovendien vrij om accenten aan te brengen die de eigen kleur van een opleiding weergeven. Die kleur zal dan ook tot uitdrukking komen in het eindwerkstuk.

Voor de masterthesis geldt hetzelfde, met het verschil dat het verder ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden in de masteropleiding doorgaans een belangrijkere plaats inneemt, alleen al vanwege het feit dat het behalen van iedere juridische master in principe toegang geeft tot een promotietraject. Daarnaast worden er naast de reguliere masteropleidingen ook gespecialiseerde onderzoeksmasters aangeboden, waarin juist het opdoen van onderzoeksvaardigheden centraal staat. Bovendien wordt de ook voor de overige academische beroepspraktijk noodzakelijke verdieping pas in de masterfase bereikt. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de plaatsing van de masterthesis in het curriculum, het doorgaans grotere aantal studiepunten dat in de master is ingeruimd voor het eindwerkstuk en de inhoudelijke eisen die daaraan worden gesteld.

6. Algemene kenmerken en doelstellingen van de bachelor- en masteropleidingen

Hierboven is reeds aangegeven dat het opleidingspalet breed is, zowel in aantal, in de gekozen specialisaties als in kleur. Dat neemt niet weg dat juridische opleidingen gemeenschappelijke kenmerken hebben – en moeten hebben. Deze kenmerken hoeven niet bij elke opleiding in dezelfde mate aanwezig te zijn, maar ze moeten in de kern van iedere juridische opleiding wel enige weerklink vinden. Hoe opleidingen dat concreet doen, ligt vast in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een opleiding.

In rechtswetenschappelijke bacheloropleidingen staan de volgende kenmerken centraal:

- a. de maatschappelijke functie van het recht;
- b. de kernbegrippen van de voornaamste rechtsgebieden binnen het recht: het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het strafrecht, het Europees recht, het internationaal recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, het belastingrecht;
- c. het recht als samenhangend systeem;
- d. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, de economische aspecten van het recht.

In rechtswetenschappelijke masteropleidingen wordt de kennis van één of meerdere rechtsgebieden of specifieke onderwerpen daarbinnen, verder verdiept. Centrale kenmerken zijn:

- e. de maatschappelijke functie van het (rechts)gebied dat door de opleiding wordt bestreken, de grenzen alsook de betrekkelijkheid ervan;
- f. verdieping of verbreding van de kernbegrippen van één of meerdere rechtsgebieden (het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het belastingrecht, het strafrecht, het Europees recht en het internationaal recht);
- g. de plaats van het bestreken rechtsgebied in het samenhangend systeem van het recht;
- h. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het rechtsgebied en, voor fiscale en notariële opleidingen, economische aspecten van het recht.

Met academische juridische opleidingen wordt voorts beoogd:

- i. het verwerven van kennis van en inzicht in het recht, waarbij het recht wordt beschouwd mede in zijn Europese, internationale en rechtsvergelijkende context;
- j. te reflecteren op de grenzen van het recht, alsook de betrekkelijkheid ervan;
- k. het verwerven van academische en juridische vaardigheden. Daaronder wordt in dit kader verstaan:

1. het vermogen om als een academicus over het recht na te denken;
2. het vermogen om met vakgenoten en met niet-juristen vanuit de opgedane kennis en het verkregen inzicht te communiceren, gebruikmakend van een analytische houding en uitstekende spreek- en schrijfvaardigheden;
3. het vermogen tot het toepassen van een relevant wetenschappelijk instrumentarium;
4. het vermogen om deel te nemen aan het wetenschappelijk debat;
5. het vermogen om kennis te vergaren, te waarderen, te verwerken en toe te passen;
6. het vermogen om specifieke kennis op het gebied van het recht toe te passen in een bredere wetenschappelijke, historische, filosofische, ethische en maatschappelijk-culturele context;
7. het vermogen om kritisch te kunnen omgaan met rechtsregels en rechtspraak en daarbij nieuwe oplossingen te zoeken en te vinden;
8. het vermogen om nieuwe ontwikkelingen en nieuwe rechtsgebieden bij te houden en te exploreren;
9. het vermogen om te gaan met de toenemende mondialisering, Europeanisering en internationalisering van het recht.

- l. het ontwikkelen van academisch burgerschap dat besef inhoudt van een beroepsethische houding en bewustwording van de maatschappelijke context waarin het recht functioneert, alsmede de maatschappelijke verantwoordelijkheid die hiermee ontstaat voor de academisch opgeleide jurist.

BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES

De LRM-afgestudeerde

1. kan zelfstandig en in samenwerking met anderen juridisch onderzoek verrichten dat voldoet aan eisen van wetenschappelijkheid op hoog niveau;
2. kan zelfstandig verslagleggen van dat onderzoek op het niveau van een Engelstalige wetenschappelijke publicatie in een internationaal wetenschappelijk tijdschrift;
3. kan het voor juridisch onderzoek relevante terrein van wetenschapsfilosofie en kennisleer overzien en is in staat visies en uitgangspunten van wetenschapsfilosofen op kritische wijze te relateren aan juridisch onderzoek;
4. kan het terrein van de rechtsvergelijking overzien en is in staat om een rechtsvergelijkend onderzoek te ontwerpen, uit te voeren en er verslag van te doen;
5. kan academisch juridisch Engels lezen, spreken en schrijven;
6. kan het terrein van de methodologie van rechtswetenschappelijk onderzoek overzien; kan een probleemstelling en een vraagstelling formuleren en weet hoe hij die, gegeven de aard van de vragen en de aard van het onderwerp, moet operationaliseren; kan methoden van sociaalwetenschappelijk onderzoek plaatsen ten opzichte van methoden van rechtswetenschappelijk onderzoek en kan de uitkomsten van sociaalwetenschappelijk onderzoek integreren in zijn rechtswetenschappelijk onderzoek;
7. kan een onderzoeksopzet en een onderzoeksverslag voor het internationale academische forum van vakgenoten op een begrijpelijke manier schriftelijk en mondeling presenteren;
8. heeft diepgaande kennis van en inzicht in de terreinen van een van de onderzoekszwaartepunten van het departement die zijn ingebracht in de universitaire strategische thema's en focusgebieden;
9. heeft zijn kennis van en inzicht in de dynamiek van het recht in internationale en Europese context op een hoog niveau kunnen verbreden en verdiepen;
10. is in staat te reflecteren op eigen wetenschappelijk functioneren.

BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA

Year 1	Period 1	Period 2	Period 3	Period 4
	15 EC	15 EC	15 EC	15 EC
	Dynamics I: Constitutional and Administrative Law	Dynamics II: Criminal Law, Human Rights and International Law	Dynamics III: Private Law	Methodology III: External Perspective
	Methodology I: Internal Perspective	Methodology II: Comparative Perspective	Research Project I: Internal and/or Comparative Perspective	Methodology IV: Law as an Academic Discipline
	0 EC	0 EC	0 EC	0 EC
	Academic Writing and Presentation Skills (non-credit course)	Academic Writing and Presentation Skills (non-credit course)	Methodology Round Table (non-credit course)	Methodology Round Table (non-credit course)
Year 2	Period 1	Period 2	Period 3	Period 4
	15 EC	15 EC	30 EC	
	Elective course within research profile	Elective course within research profile	Thesis Legal Research	
	Research Project II: External Perspective	Elective course within research profile		
	0 EC	0 EC	0 EC	0 EC
	Methodology Round Table (non-credit course)	Methodology Round Table (non-credit course)	Methodology Round Table (non-credit course)	Methodology Round Table (non-credit course)

(2017-2018)

BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA

Dinsdag 27 maart 2018		
09.00	09.30	Aankomst en welkom
09.30	12.00	Vorbereidend overleg en inzien documenten
12.00	12.30	Lunch
12.30	13.00	Gesprek met bestuurlijk verantwoordelijken alle opleidingen
13.00	14.00	Gesprek met inhoudelijk verantwoordelijken alle opleidingen (trekkers leerlijnen bachelor, master programmaleiders)
14.00	14.30	Pauze
14.30	15.15	Gesprek met studenten B Rechtsgeleerdheid
15.15	16.00	Gesprek met docenten B Rechtsgeleerdheid
16.00	16.30	Pauze
16.30	17.00	Gesprek met leden opleidingscommissie bachelor
17.00	17.45	Gesprek met leden examencommissie bachelor
17.45	18.15	Honours bachelor en masters
Woensdag 28 maart 2018		
9.00	10.30	Vorbereidend overleg en inzien documenten inclusief spreekuur om 10u
10.30	11.15	Gesprek met studenten Nederlandstalige masters (Recht en onderneming, Nederlands recht, Notarieel recht)
11.15	12.00	Gesprek met studenten eenjarige Engelstalige masters (European Law, Law and Economics, Public International Law)
12.00	12.30	Lunch
12.30	13.30	Gesprek met docenten Nederlandstalige masters
13.30	14.30	Gesprek met docenten eenjarige Engelstalige masters
14.30	15.00	Pauze
15.00	15.30	Gesprek met studenten Legal Research (ozm)
15.30	16.00	Gesprek met docenten Legal Research (ozm)
16.00	16.30	Pauze
16.30	17.00	Gesprek met leden opleidingscommissie masters
17.00	17.45	Gesprek met leden examencommissie masters
17.45	18.00	Pauze
18.00	18.30	Gesprek met alumni Nederlandstalige masters
18.30	19.00	Gesprek met alumni Engelstalige masters inclusief Legal Research
Donderdag 29 maart 2018		
09.00	10.30	Rondleiding onderwijsgebouw JkH en UB Binnenstad inclusief reistijd
10.30	11.00	Vorbereiding eindgesprek
11.00	12.00	Eindgesprek met formeel verantwoordelijken
12.00	17.00	Opstellen voorlopige bevindingen inclusief lunch om 13u
17.00	17.15	Vorbereiden mondelinge rapportage (panel intern)
17.15	17.45	Mondelinge rapportage voorlopige bevindingen
17.45		Borrel

BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek 10 eindwerken bestudeerd van afgestudeerden van de onderzoeksmaster Legal Research. De studentnummers van de eindwerken zijn bekend bij QANU en kunnen op verzoek worden opgevraagd.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen:

1. Dynamics I
2. Methodology I

- Jaarverslagen van de opleidingscommissie Bachelor en de opleidingscommissie Master 2011-2017
- Jaarverslagen van de examencommissie Bachelor en de examencommissie Master 2011-2017
- Programmatoets masteropleidingen Nederlands Recht, Public International Law, European Law
- Formulier academische (onderzoeks)vaardigheden en employability skills
- Matching bachelor Rechtsgeleerdheid: online informatie
- Leerlijnen webtool
- Toetsplannen alle opleidingen
- Informatie Utrecht Law College
- Stimuleringsfonds Onderwijs Project 2017 Internationalisering in het curriculum
- Toetsbeleid
- Kookboek toetskwaliteit
- Toetscommissie richtlijnen toetskwaliteit
- Toetscommissie richtlijnen meerkeuzetoetsen
- Beoordelingsrubric onderzoeksvaardigheden (Nederlandstalig)
- Beoordelingsrubric onderzoeksvaardigheden (Engelstalig)
- Leerlijnrubric academische vaardigheden (Nederlandstalig)
- Leerlijnrubric academische vaardigheden (Engelstalig)
- Guidelines on the quality of tests
- Naslagwerken docenten
- Overzicht activiteiten studieverenigingen en career events
- Cursusevaluaties en docentreacties
- Beoordelingsrubrics leerlijnen

